ŠTUDIJSKA KNJIŽNICA
MARIBOR

15.poglavje.

K O R A K I V N O V O Ž I V L J E N J E.

I.

Leta so bežala kakor na krilih večno nemirnega ptiča.Ljudje so se starali in odmirali in nov rod je zavzemal njihova mesta,drugačen po mislih,drugačen po svojem hotenju.Spremenila se je tudi pokrajina.Ob državnem rudniku je kipela proti nebu velika kalorična elektrarna.Od nje so tekli daljnovodi, ki so se opirali na kovinske orjake in se razprezali čez polja in dobrave.Zalesje se je povečalo in potegnilo prav do postaje.Obogatelo je za parno žago,ki je noč in dan rezala les.Svetle lise po dolinskih hribovjih so zgovorno pričale,odkod ga je prejemala,niso pa razložile,kako je mogel lastnik parne žage,mogočni gospod Hans Vercholl,pred vojno skromen mešetar,v tako kratkem času postati milijonar. Prav tako niso povedale,da so bile premnoge hribovske kmetije njegova lastnina in poprej samostojni kmetje njegovi najemniki in da se je v žagi nad slovenskimi delavci zadiral nemški obratovodja v nemškem jeziku.Sicer pa se je vsepovsod nedvomno opazil napredek.O njem je pričal nov gasilski dom,povečano število obrtnikov in trgovcev,živahnejši promet ter rastoče množice delavcev,katerih hišice so bile razsejane po vsej okolici ter so kakor pestri cvetovi gledale iz zelenja vrtov in sadovnjakov.

Ali je bil zares napredek,kar si videl,če si se oziral po dolini?In,če si mogel vprašanju pritrditi, komu je koristil?Nam ali tujcem?Ljudstvu ali posameznikom?

Vsa ta vprašanja so bila težavna in mnogi ljudje so razpravljali o njih,med njimi tudi Lovrek Gradnik in njegova sinova Bojan in Simon,s katerima se je bil nekega lepega julijskega jutra leta 1940.povzpel na Stropniško peč.Vsi trije so stali na vrhu Stropniške peči,gledali v dolino,uživali njeno lepoto in pozabljali na svojo žalost.Baš tedaj je bila Francija dokončno podlegla navalu nemških armad,in mnoga slovenska srca so bila polna zlih slutenj za bodočnost domovine.

Rok Poles

Rok Poles je arhitekt, ki živi in dela v Šaleški dolini.

»KORAKI V NOVO ŽIVLJENJE«: PO NAKLJUČJU NAJDENO DODATNO, 15. POGLAVJE ŠILIHOVEGA BELEGA DVORA

Uvod

Ob dolinski bajki Gustava Šiliha Nekoč je bilo jezero je Šilihov mladinski roman Beli dvor eno redkih literarnih del, ki se dogajajo v velenjskem delu Šaleške doline in ga je napisal tukaj rojeni avtor – zato je ta knjiga v Velenju toliko bolj spoštovana, izpostavljena in ponatiskovana (beri: ikonična) – za razliko od npr. Ravljenove »povesti iz nedavnih dni« Mrtvi ognjenik (1944) ali Vošnjakove »povesti iz polminole dobe« Navzgor – navzdol (1909), ki se tudi (delno) dogajata v Šaleški dolini, ampak v zahodnem delu, okoli Šoštanja, kjer sta bila avtorja rojena.

Beli dvor je prvič izdala Tiskovna založba v Mariboru leta 1938. Kot podlistek je izhajal pri reviji Enakopravnost v Clevelandu v Ameriki v letih 1951 in 1952.[1] Jezikovno posodobljen Beli dvor je izšel

[1] Medved, Pedagoški velikan, str. 257.

ob kulturnem prazniku leta 1997 (Založba Karantanija, Kulturni center Ivana Napotnika, Založništvo Pozoj). Urednik Ivo Stropnik je tedaj zapisal: *»Založništvo Pozoj se je za spominski ponatis odločilo ob 35. obletnici pisateljeve smrti; njegovo delo želimo približati novim rodovom mladih bralcev! / Beli dvor je roman, ki simbolizira zvestobo šaleštvu. Nenehno povpraševanje po tej knjigi je vrsto let klicalo po ponatisu, saj si ga je svoje dni tako rekoč do zadnjega izvoda in nekako za dom in otroke ali morda v znak pripadnosti tem krajem priskrbel teko rekoč sleherni Velenjčan.«*[2] Že pred leti je tajnica Kulturnega centra Ivana Napotnika besedilo pretipkala in spravila na diskete, sredstva Mestne občine Velenje pa so omogočila natis.[3]

Leta 2018 sta izšli skupaj obe Šilihovi prozni deli (v Velenjski knjižni fundaciji) *»v počastitev 125. obletnice rojstva Gustava Šiliha (1893–1961), znamenitega Velenjčana, zaslužnega slovenskega pedagoga, mladinskega pisatelja, vojaka soške fronte in Maistrovega borca«.*[4] To izdajo je (s podporo Mestne občine Velenje ter Občin Šoštanj in Šmartno ob Paki) Šaleško društvo »General Maister« Velenje leta 2021 ob dnevu Rudolfa Maistra podarilo vsem osmošolcem, ki so se tedaj šolali v Šaleški dolini, z utemeljitvijo: *»S tem krepijo domoljubno zavest, pospešujejo bralno pismenost in pripadnost Šaleškemu prostoru.«*[5] Oba nova natisa sta pospremljena z isto opombo Iva Stropnika o jezikovni posodobitvi besedila in isto spremno besedo literarnega zgodovinarja dr. Mirana Hladnika, ki je mdr. zapisal: *»Šilih je imel pred seboj dve možni obliki sveta: svet kot zapuščen in zaraščen vrt in svet kot negovan in obdelan vrt. Negovati, kultivirati, vzgajati slovenstvo, to je Šilihov načrt; "izrezati odpadništvo prav pri koreninah z neusmiljeno doslednostjo". Literatura mu je pomenila sredstvo in priložnost za simbolno popravljanje sveta.«*[6]

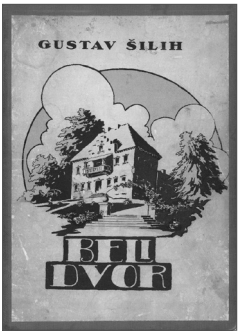
2 Stropnik, Urednikova beseda, str. 8.

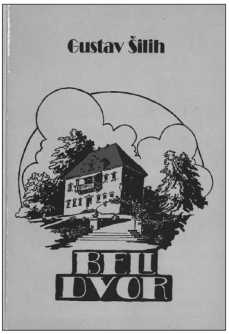
3 Špegel, Najlepše darilo, str. 7.

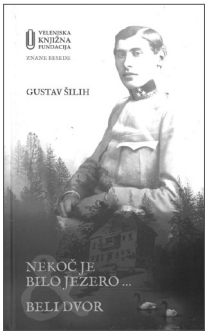
4 Šilih, Beli dvor (2018), str. 3.

5 »Maister«.

6 Hladnik, Iz spremne besede, str. 8.

Knjižne izdaje Belega dvora: 1938, 1997, 2018.

Dr. Hladnik je v »Novi pisariji« prav na primeru Šilihovega Belega dvora pokazal, kako se sistematično lotiti iskanja starih literarnih ocen in brskanja po literarnih zgodovinah.[7]

Kako sem naletel na neznano pogavje

Med božično-novoletnimi prazniki konec leta 2024 sem med iskanjem rokopisne zbirke pesmi iz Šoštanja povsem po naključju naletel na Katalog rokopisov Univerzitetne knjižnice Maribor. In se odločil, da preberem ta seznam v treh zvezkih. V drugem zvezku iz leta 1983 je na strani 36 katalogiziran Ms [torej manuscript = rokopis] 430: Literarni zapiski in načrti Gustava Šiliha iz let 1913–1914 in 1921–1927 na 17 listih. V sklopu, ki je nastal od 1921 do 1927, so mdr. beležke za povest Beli dvor. Gradivo je knjižnica odkupila od Šilihove žene Olge iz Maribora, 27. 4. 1967.

Na sosednji, 37. strani kataloga, je naveden Ms 435: Gustav Šilih: Koraki v novo življenje, 15. poglavje Belega dvora, napisano kot dopolnilo po letu 1945 v Mariboru. Vsebuje koncept (tipkopis z rokopisnimi popravki in dostavki na 54 listih) in čistopis (tipkopis s popravki na 60 listih). Od Olge Šilih je to

7 Hladnik, Nova pisarija, Naloge in Odgovor 281.

gradivo knjižnica odkupila dva meseca kasneje kot prve Šilihove rokopise, 20. 6. 1967.[8]

Torej je poleg dodatnega – kolikor vem, v literaturi nikoli niti omenjenega – poglavja romana Beli dvor ohranjen tudi vsaj del »pripravljalnega gradiva«, ki nam omogoča vpogled v način nastajanja tega literarnega dela.

Prof. G. Šilih,[9] portretni skici s pedagoškega tečaja 1935, pri eni je tiskarski škrat zamešal podnapis s podobo učitelja Ernesta Vranca, ki je bil tudi narisan.[10]

Med čakanjem na gradivo iz Maribora je bil čas, da obnovim znanje o romanu. Beli dvor se dogaja med letoma 1902 in 1924 in ima naslednja poglavja:

1. poglavje: **Izgubljena domačija** (Sin nekdanjega dninarja na Belem dvoru, trgovec Miklausin, nasnuje spletko, da bi se polastil tega najlepšega posestva v dolini. Zapeljani razsipni Gradnik res zakarta in zapije Beli dvor. Prepričan, da je v prepiru

8 Glazer, Katalog, str. 36, 37.

9 Slovenski narod, 24. 8. 1935, str. 3. Učiteljski tovariš, 12. 9. 1935, str. 6.

10 Učiteljski tovariš, 12. 9. 1935, str. 6.

ubil upnika, trgovca Miklausino, se ves spremeni: priseže, da bo pridobil nazaj domačijo, in zbeži z doma. Gradnikova bolehna žena umre, otroka Lovreka in Polonico prevzame postarana teta Mica, ki stanuje pod bližnjimi grajskimi razvalinami na Gradišču.)

2. poglavje: **Ponočno srečanje** (Gradnik zbeži pred kaznijo in sramoto; na begu skozi noč v tujino sreča sinovega učitelja Urbančiča, ki mu obljubi pomoč.)

3. poglavje: **Povest o lepi Ani** (Teta Mica pripoveduje zgodovino Belega dvora: Turki so poškodovali stari grad, zato se gospodarji, francoski grofje d'Harancourt, preselijo z Gradišča na nekdanjo pristavo, ki jo prezidajo v Beli dvor. Grajski oskrbniki so trije Gradniki: najstarejši se odženi v hribe, ostaneta Blaž in Ana, v katero se zaljubi grofovski sin Žak. Stari grof nasprotuje zvezi in sili Ano v zakon z logarjem, Špancem Muskado. Po enem letu stari grof umre, mladi bi se zdaj lahko poročil z Ano, a ta izgine pri kapeli v gozdu. Žalujoči grof za majhen denar proda Beli dvor Gradniku. Lovreku v živih sanjah Ana pokaže, kako se s premikom Marijinega kipa v kapeli odpre skrivni prehod.)

4. poglavje: **Pismo iz slavonskih gozdov** (Trgovec Miklausin na dražbi kupi Beli dvor. Učitelj svetuje Lovreku pri umni obnovi vrta in sadovnjaka na Gradišču. Lovrekov oče pošilja učitelju denar iz tujine. Lovrek razvozla stari načrt za odklepanje skrivnega vhoda v kapeli.)

5. poglavje: **Čudovito odkritje**[11] (Miklausin ustanovi nemško šolo. Lovrek s sošolcem in prijateljem Kotnikovim Janezom razišče votlino za kapelo. Lovrek se stepe z Miklausinovim sinom, a ga reši po padcu v reko. Po Miklausinovi spletki določijo Lovreku novega varuha: odljudnega daljnega sorodnika Hojana visoko v hribih.)

6. poglavje: **Pastir na Stropniški peči** (Lovrek preživlja težka leta kot pastir med neotesanimi hribovci. Med veseljačenjem Miklausinove druščine po lovu se Lovrek upre Miklausinu. Hojani Lovreka pretepejo, zato razmišlja, da bi kmetijo požgal.

[11] V kazalu izdaje iz 1996 to poglavje manjka. Beli dvor (1996), za str. 456.

Za pomoč zaprosi grofa Harancourta in glavarja, ki sta na lovu na divjega petelina; za novega varuha mu določijo učitelja Urbančiča.)

7. poglavje: **Živa voda** (Lovrek se uči pri poklicnem vrtnarju grofa Harancourta. Da bi na svoje posestvo napeljali vodovod, raziskujejo votlino pod grajskimi ruševinami, skozi katero teče podzemni potok. Lovrek spleza skozi slap in pod njim najde ostanke Ane in Muskade. Z denarjem, ki ga je poslal oče Gradnik, uredijo vodovod in tople grede na posestvu, da lahko pridelujejo zgodnjo zelenjavo, ki je osnova za razcvet vrtnarije.)

8. poglavje: **Mladostno hrepenenje** (Lovrek kupi trikolesnik za razvažanje zelenjave. Zagleda se v Vido, hčer bogatega lekarnarja iz bližnjega mesta Razbor. Na posestvu organizira ljudsko veselico. Po posredovanju grofa Harancourta Lovrek odide na vrtnarsko akademijo v Francijo, v Versailles. Stari grof ga pred smrtjo obdari z zlatom.)

9. poglavje: **Smrtna kosa** (Lovrek diplomira kot vrtnarski inženir in se vrne domov. V organiziranem odkupu jabolk s pridobljenimi navezavami z akademije premaga trgovca Miklausino. Umre teta Mica.)

10. poglavje: **Težke ure** (Lovrek se bori z Miklausinom, ki mu želi onemogočiti dostop do vode, in dobi sodno bitko.)

11. poglavje: **Dnevi pred vojno** (Napoči 1. svetovna vojna, Lovrek je vpoklican. Po Miklausinovi ovadbi najdejo pri Lovreku srbske knjige, ga kot političnega osumljenca aretirajo, pošljejo v Gradec in na fronto v Galicijo.)

12. poglavje: **Boj v zakopih** (Po treh letih vojne pride Lovrek na avstrijsko-italijansko fronto, kjer je vodja njegove čete Miklausinov sin, poročnik Ulrik. Med poskusom prebega k Italijanom Lovreka preseneti Ulrik. Strop kaverne se ob bombardiranju sesede, Lovrek reši Ulrika izpod ruševin. Mladeniča presežeta staro sovraštvo. Lovrek prenese Ulrika nazaj na avstrijsko stran, pri čemer je težko ranjen.)

13. poglavje: **Svitanje**[12] (Lovrek se vrne okrevat v domačo dolino, z Vido si izpovesta ljubezen. Na pobudo Ulrika stari Miklausin proda Lovreku Beli dvor za vsoto, ki mu jo je dolgoval njegov oče. Ulrik se odloči za duhovniški poklic. Svoboda.)

14. poglavje: **Očetova vrnitev** (Lovrekov oče, ki je po svetu s pustolovskimi podjetji zaslužil dosti denarja, se vrne, da bi odkupil Beli dvor. Najprej se ustavi na pokopališču, na Belem dvoru pa naleti na praznično druščino svojih poročenih otrok z vnuki, sorodniki in prijatelji. Dolgovi so poravnani, sovraštvo izbrisano, svet je utirjen.)

Časopisi so leta 1938 objavljali, da je Gustav Šilih v Mariboru *»po manj uspeli bajki Nekoč je bilo jezero ...«*[13] (iz 1921, ki se je še vedno prodajala[14]) izdal obširen in spretno spisan roman z naslovom »Beli dvor«[15] (v vezani izdaji za 80 din[16]), s katerim je Tiskovna založba v Mariboru dostojno počastila dvajsetletnico osvobojenja.[17] Kratek odlomek iz Belega dvora (Votlina) je izšel v reviji Razori.[18] Ocene, kritike in opise Belega dvora so objavili: Obzorja (Lino Legiša),[19] Večernik (M. Kovačič),[20] Ženski svet (Anica Černej),[21] Slovenski učitelj (E. Deisinger),[22] Mladika,[23] Naš dom,[24] Jutro (»o«),[25] Slovenec

---

12 V kazalu izdaje iz leta 2021 ima to poglavje napačno številko XII. Beli dvor (2021), kazalo.

13 Mladika, 1938/12, str. 466.

14 Učiteljski tovariš, 8. 12. 1938, str. 3.

15 Večernik, 30. 11. 1938, str. 9.

16 Slovenec, 29. 9. 1938, str. 4.

17 Jutro, 28. 9. 1938, str. 7.

18 Življenje in svet, 14. 11. 1938, str. 319. Razori, 1938–39/2, str. 45–47.

19 Obzorja 1938/11, str. 414–416.

20 Večernik, 16. 8. 1938, str. 4.

21 Ženski svet, 1938/11, str. 252, 253.

22 Slovenski učitelj, 31. 11. 1938, str. 307.

23 Vodnik, Slovensko leposlovje v letih 1918–1938; Mladika, 1938/10, str. 433.

24 Naš dom, 1938/3, str. 186.

25 Jutro, 28. 9. 1938, str. 7.

(F. J.),[26] Učiteljski tovariš (F. H.)[27] in Razori (ABC.),[28] kasneje pa še Popotnik (A. Žerjav)[29] in Slovenski učitelj (K. Hafner).[30]

M. Kovačič piše o knjigi*: »V razgovoru o njej in njenem namenu mi je dejal njen avtor približno to-le: »Hotel sem s svojim romanom podati razvoj dečka, ki odrašča sicer pod neugodnimi okoliščinami in v težkih razmerah, ki ga pa te težave ne odvedejo med destruktivne elemente človeške družbe, kamor zaide – žal – precej slovenske mladine, nego vzbujajo v njem konstruktivne sile ter napravijo tako iz njega moža, kakor bi jih naš narod potreboval mnogo. Njegova zgodba se začenja tam v letu 1902. in se razteza približno do l[eta]. 1924. Vpletel sem vanjo narodnostno borbo med Slovenci in narodnimi odpadniki ter poskusil tudi v tem oziru zanetiti v bravcu, ki sem [si] ga predstavljal starega 12–15 let, razumevanje za važnost našega narodnega problema, zlasti ob naši meji, katerega današnja mladina prečesto zanemarja. Upam, da mi je to uspelo.« Ni dvoma – piscu je to uspelo. /.../ če se ob »Belem dvoru« spomnimo povesti istega pisca »Nekoč je bilo jezero«, tedaj opažamo, da ima novi mladinski roman mnogo manj in mnogo krajše opise, ki jih je polna ona povest; četudi so lepi, so za mladostnika, ki se mu hoče »dejanja«, vendar včasih dolgočasni. Tega nedostatka »Beli dvor« nima in pomeni to znaten napredek /.../«*[31]

Anica Černej: *»Ob koncu letošnjih počitnic nas je presenetila na knjižnem trgu novost: knjiga, ki jo označuje kratek, a svojevrsten naslov »mladinski roman«. Lanska anketa o izbiri in priljubljenosti čtiva med našo mladino je pokazala, kako svojevrsten prizvok je v imenu »roman« za otroka, ki je zaslutil tam onstran otroštva življenje in njegove skrivnosti. Šilihov roman mladini je delo človeka, ki te slutnje pozna, ki jih z mladimi živo*

26 Slovenec, 13. 8. 1938, str. 5.

27 Učiteljski tovariš, 8. 9. 1938, str. 4.

28 Razori, 1938–39/2, str. 60, 61.

29 Popotnik, 1938-39, 3–4, str. 125, 126.

30 Slovenski učitelj, 1943/1–2–3, str. 29.

31 Kovačič, Gustav Šilih, str. 4.

in pristno doživlja, kajti Šilih je pisatelj in pedagog. /.../ Šilihov mladinski roman bo našel mnogo odmeva tudi med odraslimi, ki jim mladost in mlada rast nista tuj svet.«[32]

Lino Legiša je romanu očital *»preveliko idealiziranje junaka, ki je že kot otrok nekam preveč moder in olikan, pa tudi govor oseb je prevečkrat premalo naraven, preučen«,* omenil je preveč izumetničenih besednih zvez in neslovenskih besed.[33]

E[ma]. Deisinger Beli dvor označi kot *»mladinsko topel, vešče stiliziran vzgojni roman za odraslo mladino. /.../ V učiteljevi osebi je podan globlji etos učiteljskega poklica. Kakor v nekaterih ljudskih povestih duhovnik, tako zavzema tukaj učitelj prvo mesto. V vzgojnem pogledu prezentira ta roman zelo dozorelo delo, moti pa površna sodba o akademskih izobražencih.«*[34]

Kritik **F. J.** v **Slovencu** pravi: *»... knjiga, ki pomeni v naši mladinski književnosti pravo pravcato novost: doslej smo namreč Slovenci bili vajeni za mladino dobivati od pisateljev le majhne knjižice s kratkim besedilom, premnogo krat še celo razbitim na neznansko mnogo kratkih pripovedk ali legend ali pravljic. To pot pa imamo pred seboj mladinsko knjigo velikega teksta, velikega formata: pravi mladinski roman, kot ga poznamo pri Poljakih v Sienkiewiczevem romanu »Skozi goščavo in puščavo« ali pri pisatelju Jonu Svenssonu »Mesto ob morju«. Gustav Šilih nam je prvi napisal veliko mladinsko delo. /.../ Tako se mi zdi na številnih straneh, kakor da bi bral Kersnika: podobne politične spletke in ovajanja, podobne razprave v tržni gostilni in prirejanje veselic, kot jih bereš v Ciklamnu ali Agitatorju /.../ Kljub temu pa delo po vseh svojih motivih in po zamisli in kompoziciji ne sodi v strujo Kersnikovega čistega realizma. Preveč je v njem romantike, da bi ga mogli odtrgati od Jurčičeve in Tavčarjeve literarne struje. /.../ Precejšen kos romantičnosti v romanu vidim tudi v tem, da pisatelj le preveč podčrtava na eni strani zlobo starih, na drugi strani pa vidi pri mladini (Lovrek,*

32 Černej, Gustav Šilih, str. 252, 253.

33 Legiša, Gustav Šilih, str. 415.

34 Deisinger, Gustav Šilih, str. 307.

Ulrik, Vida, Janez, Polonica) vsekakor preveč idealne lepote in dobrote. Posebno zanimiva pa je v romanu stvar, ki jo prvič srečamo tu v našem mladinskem slovstvu in v slovenskem slovstvu sploh: Gustav Šilih namreč prav izredno poudarja plemenitost in blag značaj ter pristno srčno kulturo slovenskega preprostega ljudstva in posebej še nižjega izobraženstva proti zlagani in premnogo krat samo namišljeni izobrazbi in kulturi našega akademsko izobraženega človeka [spopad Lovrek – odvetnik Markeš] /.../ tekst, ki je tu in tam malce epigonski /.../«[35]

Kritik **F. H.** v **Učiteljskem tovarišu**: *»Po svoji zamisli in tendenci je to eno izmed najboljših del te vrste, po obsegu pa prekaša vse ostale. Že prva poglavja pričajo, da je knjigo napisal psiholog in pedagog, ki je znal spretno združiti aktualna obmejna nacionalna, gospodarska in vzgojna vprašanja v vseskozi napetih dejanjih, polnih dramatičnih zapletljajev. Delo spada sicer v romantiko, toda posamezni opisi so tako kruto resnični, da starejšemu čitatelju, ki je preživel predvojne in vojne čase v našem severnem obmejnem ozemlju, z vso silo oživijo spomin na takratno težko, pogostoma brezupno borbo z našim narodnim nasprotnikom. /.../ S pedagoškega vidika je posebne vrednosti vodilna ideja – borba za izgubljeno domačijo, ljubezen do rodne grude. Glavni junak ni, kakor je običajno v spisih te vrste, junak meča ali peresa, ampak junak ustvarjajočega naprednega poljedelstva, zlasti vrtnarstva in sadjarstva. /.../ pisatelj tudi ni mogel mimo najsramotnejšega pojava v našem narodu, namreč narodnega odpadništva, in mu je prisodil primerno moralno oceno. /.../ Za pedagoško izobraženega človeka je zanimiva dušeslovna analiza Lovrekove notranjosti. Spretno so prikazane vse glavne razvojne faze od pred pubertetne dobe do popolne moške zrelosti /.../ Uničujoča sodba o ljudeh, ki se ponašajo samo z denarjem in diplomami, pa utegne nakopati avtorju precej zamere. Za take odkrite besede je treba mnogo hrabrosti. Posebej prikupljivo in lepo je v romanu prikazana erotika.«*[36]

---

35 Slovenec, 13. 8. 1938, str. 5.

36 Učiteljski tovariš, 8. 9. 1938, str. 4.

A[lbert]. Žerjav meni, da je Šilih: *»/.../ z Belim dvorom dokazal posrečeno sintezo znanstvene misli in leposlovne oblike. /.../ Šilihov mladinski roman je v pravem pomenu besede literarna epopeja pubertete in adolescence z vsemi njenimi razvojnimi tendencami in domislicami. Delo je bilo napisano že pred leti /.../ Lovrek [je] tip visoko nadarjenega in aktivnega otroka oziroma mladostnika! /.../ morda nekoliko »čudežnega otroka«.«*[37]

Kritik v **Mladiki** pravi: *»Knjiga je pisana živahno, naravnost napeto, s pravim pisateljskim ognjem. Roman je izrazito vzgojen – le verska misel je zelo zamegljena – vendar je tendenca povedana prav obzirno in tako ljubeznivo, da bo nevsiljivo imela svoj uspeh. Le dvoje mi pri knjigi ne ugaja: slabe ilustracije, ki kažejo zelo nerodnega risarja, in jezik, ki je poln srbohrvatskih izrazov in besed.«*[38]

K. Hafner pravi: *»Knjiga naj bi predstavljala nekak vzgojni evangelij sodobne mladine. Pisana je zanimivo, z veliko ljubeznijo do mladine, pisatelj pa si predstavlja, da lahko otrok doraste v vzornega moža brez sleherne vere, kar je velika zmota. Jezik je dober, gradnja tudi. Od 12. leta dalje.«*[39]

V romanu je Šilih uporabil svoja pedagoška in psihološka (spo)znanja in naziranja, o katerih je pisal v strokovnih člankih in predaval po vsej Sloveniji.

Knjiga, ki je živela samo tri leta

Po Cobissu je danes po slovenskih knjižnicah 37 izvodov povesti Nekoč je bilo jezero iz leta 1921, ki jo je kritika odkrito označila kot neuspelo knjigo, in več kot pol manj – samo 16 izvodov – Belega dvora iz leta 1938, ki je dobil laskave ocene. To ni ravno logično, človek bi po knjižnicah pričakoval več bolj pohvaljene knjige. Beli dvor je izšel konec poletja 1938. 1941 se je začela 2. svetovna vojna, v kateri so preganjali tudi slovenske

37 Popotnik, 1938-39, 3–4, str. 125, 126.

38 Mladika, 1938/10, str. 433.

39 Slovenski učitelj, 1943/1–2–3, str. 29.

knjige. Po vojni Beli dvor ni bil več politično sprejemljiva knjiga. To pomeni, da se je lahko prodajal samo tri leta.

Oglas Tiskovne založbe za Beli dvor kot velikonočno darilo.[40]

V spremni besedi k jezikovno posodobljenima ponatisoma romana beremo: *»Da knjiga ni obležala v knjigarni, je gotovo, sicer danes ne bi bila tako redka, da jo je le težko dobiti.«* Iz tega si človek predstavlja njeno veselo usodo, da bi bila razprodana.

Alfonz Kopriva v nekrologu Šilihu piše drugače: *»Šilih je bil mladinski pisatelj. Njegovi sta mladinski knjigi »Nekoč je bilo jezero (U[čiteljska] T[iskarna] 1931) in mladinski roman »Beli dvor« (Podrav[ska]. Tisk[arna]. Maribor 1938), katerega velik del v zalogi P[odravske] T[iskarne] je bil ena prvih žrtev okupatorjevega uničevalnega besa, saj obravnava problem narodnega odpadništva in socialnega zatiranja v avstro-ogrskih časih. Po tem delu je mladina izredno rada posegala ter iz njega črpala mržnjo do stoletnega zatiralca in ljubezen do slovenske zemlje. Šilihova največja želja je bila, da bi se lahko popolnoma posvetil pisanju mladinskih knjig.«*[41] Torej velik del naklade Belega dvora ob okupaciji še sploh ni zapustil skladišč Podravske tiskarne in ga je tam uničil okupator.

40 Večernik, 25. 3. 1940, str. 27.

41 Kopriva, Umrl je, str. 4.

JUTRO
MALI OGLASI
Kupim
KNJIGO Šilih: »Beli dvor«, kupim ali dam protivrednost. Ponudbe Jutru pod »Nekadilec II«. 9183-7
KNJIGO Šilih: »Beli dvor« kupim. Ponudbe z navedbo cene Sl. N. pod: »Beli dvor«. 850-7

Mali oglasi za nakup Belega dvora.[42]

Da se knjige po drugi svetovni vojni ni dalo lahko dobiti, pričajo mali oglasi, s katerimi so jo iskali, kmalu pa je bržčas tudi to postalo prenevarno početje, kajti knjiga v novih, socialističnih časih ni imela več politično pravoverne vsebine, ni bila več skladna z egalitarističnimi cilji skupnega bivanja in skupne družbene/samoupravne lastnine. Zgodba romana Beli dvor je vendar boj posameznika za svojo, zasebno lastnino – pa ne za kako skromno kajžo ali kmetijo, ampak za nekdanjo plemiško pristavo oz. veleposestvo, v zgodbi pa nekaj ključnih pravičnih potez odigrajo celo plemiči, ki so v socializmu veljali za prezirane nosilce propadlega, krivičnega družbenega reda. V novih časih so v mladinski literaturi nastopali novi junaki (partizani, kurirčki, pionirji) in se na drugačnih prizoriščih borili za drugačne, skupne cilje.

Belega dvora se tudi ni dalo kar na en-dva-tri s par malenkostnimi, kozmetičnimi cenzorskimi spremembami prilagoditi po meri časa, kot se je to zgodilo npr. z Bratovščino Sinjega galeba: tam se prvotno omenjajo menihi v samostanu, ker pa so v novih časih postali menihi problematični zaradi vere, jih je avtor spremenil v »neškodljive« svetilničarje v svetilniku.[43]

Zato je bila ponovna objava Šilihovega Belega dvora v socialističnih časih (1951) primerna le za izseljence v Ameriki,

42 Jutro, 27. 4. 1945, str. 2. Slovenski narod, 16. 4. 1945, str. 4.

43 Svetina, Mladinska književnost, str. 24.

ki so izhajali še iz predsocialističnega okolja in njegovih tradicionalnih meščanskih vrednot (humanizem, odpuščanje, zasebna lastnina ...). Dnevnik »Enakopravnost« iz Clevelanda, v katerem je Beli dvor izšel kot podlistek, »se je zavzemal za napredne stvari«[44] in je desetletja v podlistkih stalno objavljal številna znana in manj znana, klasična in novodobna besedila.[45]

Ob literarnem prvencu Nekoč je bilo jezero so tačasni kritiki očitali Šilihu, da je nezrel; da se še niso skozi nobeno knjigo tako mučno prebijali, kot skozi to; da je široko »pesniško« opisovanje neokusno in strašno;[46] da neokretno mešanje bajeslovja in zgodovine zasnovi ni v prid; da je dogajanje prerevno, popisi pa mnogo preobširni; da so poglavja premalo povezana in junaki medli; da knjiga ni uspela, ker pisatelj ni zmogel obvladati preobširnega koncepta.[47]

Beli dvor je napisan drugače: spopadajo se močni nasprotniki (Miklausin – stari Gradnik in Lovrek; Lovrek – Miklausinov sin Ulrik), vrsti se mnogo napetega realnega dogajanja (pretepi, raziskovanje jame, boji na fronti), romantično-pravljičnega preteklega dogajanja (zgodba lepe Ane) in (napol) fiktivnega dogajanja (Lovrekovi intuitivni prebliski, slutnje in sanje, skrivnostni posegi prednikov v sedanjost), srečujemo različne značaje (spletkarski nemškutarski Miklausin, zapravljivi stari Gradnik, delavni in učljivi Lovrek, dobrohotni umni vrtnar in sadjar, narodno zavedni učitelj Urbančič, neotesani in skopi starokopitni gorjanec Hojan, potrpežljiva pobožna teta Mica) in spremljamo njihov razvoj (spreobrnitev starega Gradnika iz zapravljivca v delavca, odločitev Ulrika za duhovništvo, resignacija ostarelega Miklausina).

---

44 Opis v dlib.

45 Npr.: 1918–1919: Tolstoj: Ana Karenina; 1934: Dumas: Zvestoba do groba; 1935 Marko Stojan: »Roman iz Balkana« Za svobodo in ljubezen, itd.

46 Dr. I. Pregelj, Dom in svet, 1922/2.

47 Erjavec, Ljubljanski zvon 1922/2, str. 117–119.

O založbi, ki je izdala Beli dvor, oziroma o Milošu Vauhniku

Na notranji naslovnici prve izdaje beremo: BELI DVOR, MLADINSKI ROMAN, spisal GUSTAV ŠILIH, 1938, Založila: Tiskovna založba o. r. z. z o. z. v Mariboru, Predstavnik: Dr. Miloš Vauhnik, Maribor. Na naslednji strani: Ilustracije oskrbel po avtorjevi zamisli RADOVAN KLOPČIČ, VSE PRAVICE PRIDRŽANE, Tiskala: Podravska tiskarna, d. z o. z. v Mariboru, Predstavnik Lojze Strašnik, Maribor.

Miloš Vauhnik je po letu 1945 doživel »damnatio memoriae« – ni se ga smelo omenjati. Sam piše: *»Po opravljenih izpitih sem takoj nastopil delo v odvetniški pisarni kot odvetniški pripravnik. Po sedemletni zakonsko predpisani pripravljalni dobi sem postal odvetnik in se nastanil v Mariboru. Ves ta čas in še kasneje sem imel trajne zveze s slovenskim gledališčem. Ukvarjal sem se tudi z založništvom, ustanovil sem »tiskovno založbo«, ki je uspešno delovala do izbruha druge svetovne vojne, in izdali smo nad 20 knjig.«*[48]

Tiskovna založba, zadruga z omejenim jamstvom, je bila po arhivskih podatkih ustanovljena 22. 10. 1924, načelstvo je sestavljalo 6 članov, prvi načelnik je bil notar Jakob Kogej iz Maribora, namestnik mariborski sodnik dr. Makso Šnuderl, ki je bil tudi načelnik odbora »Orjune« (organizacije jugoslovanskih nacionalistov, ki se je zavzemala za unitarno Jugoslavijo) za mariborsko oblast.[49] Namen založbe je bil izdajanje, zalaganje, prodaja svojih in drugih časopisov, revij, knjig in drugih tiskov, opravljanje dejavnosti novinarske agencije, prodajanje papirniških izdelkov.[50] Gonila sila naj bi bila dr. Makso Šnuderl in dr. Miloš Vauhnik. Izdajali so dela mariborskih avtorjev,[51] pa tudi dela o gospodinjstvu in kuhanju, imenike (adresarje) in zgodo-

48 Vauhnik, Pe-Fau, str. 259.

49 Jutro, 16. 7. 1925, str. 4.

50 VAČ, Vsebina PE SI_PAM/0645/002/00372.

51 Maister: Kitica mojih, Janko Glazer: Čas–kovač, Maks Šnuderl: Človek iz samote, Izgubljena zemlja, Anton Oven: o Francu Ksaverju Mešku, Radivoj Rehar: Vipavske pesmi.

vinske kronike.[52] Leta 1935 je zadruga štela 156 članov, načelnik je bil dr. Vauhnik,[53] ki se je po zasedbi Jugoslavije umaknil na pol v ilegalo v Ljubljano, 1944 v Trst, konec vojne je dočakal v Milanu, nato se je preselil v Rim; kot begunec je pisal v emigrantske časopise, v Rimu pa dobil službo pri RAI (RTV), kjer je prevajal in moderiral slovenska poročila. 80-leten se je leta 1975 preselil k hčerki v Zahodno Nemčijo.[54]

Tudi če bi Belemu dvoru prizanesli Nemci, mu ne bi prizanesla povojna oblast: leta 1947 je bila Tiskovna založba likvidirana.[55] Kljub temu pa se ni zgubila zveza med dr. Milošem Vauhnikom in Belim dvorom: ko je roman v obliki podlistka objavljala Enakopravnost, neodvisni dnevnik za slovenske delavce v Ameriki (Cleveland, od 6. 8. 1951 do 24. 1. 1952), je pod vsakim naslovom navedeno, da je mladinski roman spisal Gustav Šilih, »predstavnik« tiskarne/izdajatelja pa je dr. Miloš Vauhnik.

Edini dokument, v katerem sem našel Šiliha in Vauhnika tudi navedena skupaj, je članek, da sta bila z drugimi Maistrovimi borci odlikovana s spomenico na boje za osvoboditev severnih krajev Jugoslavije 1918–1919 s trakom osnovne modre barve.[56] V vojski generala Maistra je bil Miloš Vauhnik neke vrste referent,[57] Šilih pa eden od sedmih bivših aktivnih častnikov, ki so pomagali Maistru ustanoviti mariborski pešpolk kot osnovo za obrambo Maribora in slovenske Štajerske.[58]

52 Reklamna stran na koncu Belega dvora iz 1938.

53 Hartman, Kultura, str. 84.

54 Vauhnik, Pe-Fau, ščitni ovitek.

55 VAČ, Vsebina PE SI_PAM/0645/002/00372.

56 Slovenec, 11. 7. 1940, str. 9. Glede na to, da je Vauhnik podpisan pod obe izdaji Belega dvora, iz 1938 in 1951, je nenavadno, da v svoji izčrpni knjigi Pe-Fau in XX. stoletje v ogromni množici oseb Šiliha ne omeni.

57 Vauhnik, Pe-Fau, str. 226.

58 Mariborski večernik Jutra, 3. 11. 1928, str. 2. 19. 11. 1933, str. 3.

OGLAŠAJTE V NAJBOLJŠEM SLOVENSKEM ČASOPISU ★ Izvršujemo vsakovrstne tiskovine

ENAKOPRAVNOST

EQUALITY

NEODVISEN DNEVNIK ZA SLOVENSKE DELAVCE V AMERIKI

ADVERTISE IN THE BEST SLOVENE NEWSPAPER ★ Commercial Printing of All Kinds

VOL. XXXIV.—LETO XXXIV. CLEVELAND, OHIO, MONDAY (PONEDELJEK), AUGUST 6, 1951 ŠTEVILKA (NUMBER) 152

NOVI GROBOVI

Upamo na najboljše- izjavljata angleški delegat in predsednik Truman

Z 61. LETI GRADUIRALA

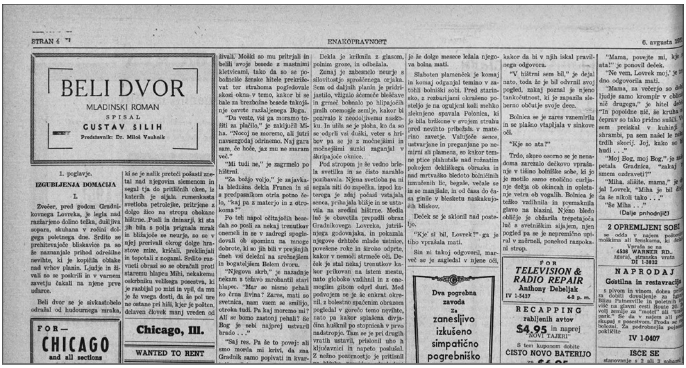
Razgovori na Koreji prekinjeni; Obnova je odvisna od komunistov

GENERAL RIDGWAY ZAHTEVA PREISKAVO IN ZADOŠČENJE

Konferenca governerjev

40 urnik ostane; Nadurno delo plačano posebej

Oče treh otrok

STRAN 4 ENAKOPRAVNOST 6. avgusta 1951

BELI DVOR
MLADINSKI ROMAN
SPISAL
GUSTAV ŠILIH
Predstavnik: Dr. Miloš Vauhnik

1. poglavje.
IZGUBLJENJA DOMAČIJA

FOR— CHICAGO and all sections

Chicago, Ill.
WANTED TO RENT

Dva pogrebna zavoda za zanesljivo izkušeno simpatično pogrebniško

FOR TELEVISION & RADIO REPAIR Anthony Debeljak

RECAPPING rabljenih avtov $4.95 in naprej

2 OPREMLJENI SOBI

NAPRODAJ Gostilna in restavracija

ISČE SE

BELI DVOR
MLADINSKI ROMAN
SPISAL
GUSTAV ŠILIH
Predstavnik: Dr. Miloš Vauhnik

Beli dvor kot podlistek v dnevniku Enakopravnost iz Clevelanda.

Avtor Belega dvora prof. Gustav Šilih[59] in predstavnik prvega založnika Belega dvora, odvetnik dr. Miloš Vauhnik.[60]

Beli dvor je tiskala Podravska tiskarna na Gregorčičevi ulici 6 v Mariboru; ustanovljena je bila leta 1927, tiskala je predvsem »akcidenčna« (nebistvena) dela za Maribor in okolico, lahko pa tudi knjige; tu so v obdobju 1937–1939 tiskali mdr. Roditeljski list,[61] poljudno vzgojeslovno glasilo za slovenske starše, ki ga je urejal Gustav Šilih, založnik pa je bila Pedagoška centrala, ki jo je Šilih vodil; list je izhajal desetkrat letno. Tiskarna je bila leta 1946 likvidirana.[62]

Beli dvor v domoznanski perspektivi

Ker nekaj ilustracij v romanu povzema dejanske lokacije z vhodnega roba Šaleške doline, to so: graščina Gorica (Beli dvor), Gradišče (grad Šalek), dom tete Mice pod Gradiščem (domačija Šafar pod gradom Šalek), župnijska cerkev sv. Martina

59 Popotnik, 1939, 3/4, str. 95.

60 Vauhnik, Pe-Fau, naslovnica.

61 Spominski, str. 244.

62 Glazer, Lojze Strašnik.

Znaka Tiskovne založbe Maribor, ki je leta 1938 založila Beli dvor, in Podravske tiskarne, ki ga je natisnila (Muzej narodne osvoboditve Maribor, DT-0000379, račun, detajl).

onkraj reke Pake (Ložnice). Že dr. Matjaž Kmecl piše, da je kot otrok lahko ilustracije Gorice, Šaleka in nekdanje obcestne vrtnarije »preverjal v naravi«.[63]

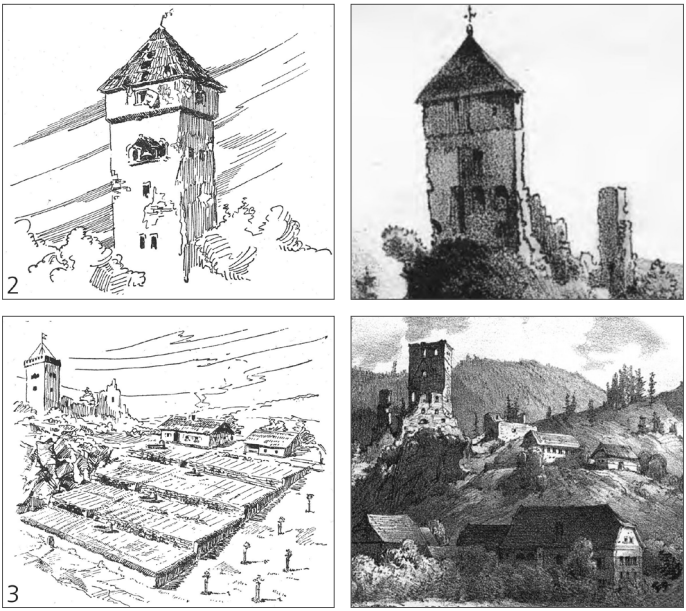

1. Ilustracija Belega dvora v romanu[64] in fotografija graščine Gorica v Velenju.[65]

63 Kmecl, O zgodnjem, str. 14.

64 Šilih, Beli dvor (1938), str. 13.

65 Poles, Načrt Gorica, str. 14.

2. Ilustracija stolpa v ruševinah Gradišča[66] in grad Šalek, Nova Kaiserjeva suita[67] (1840, izrez).

3. Ilustracija vrtnarije na Gradišču[68] in grad Šalek z domačijo Šafar desno od ruševin, Leykamova suita[69] (1860, izrez).

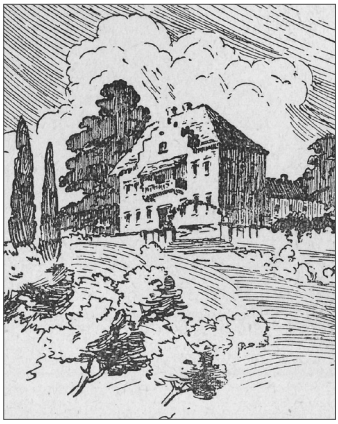
Beli dvor je ilustriral Radovan Klopčič (1898–1992), ki je bil tudi pedagog in je diplomiral leta 1928 v Zagrebu – enako kot Šilih. Do druge svetovne vojne je živel in poučeval v Mariboru, po njej pa v Ljubljani. Beli dvor je bilo prvo Klopčičevo večje ilustratorsko delo, sledili so Dedek Miha in čitanka Preljubo veselje, o kje si doma (1939), po drugi svetovni vojni pa različne pedagoške knjige.

66 Šilih, Beli dvor (1938), str. 75.

67 Poles, Načrt Šalek, str. 38.

68 Šilih, Beli dvor (1938), str. 204.

69 Poles, Načrt Šalek, str. 43.

Radovan Klopčič, ilustrator Belega dvora.[70]

Že Mateja Medved[71] je opozorila, da so grofje d'Harancourt iz romana Beli dvor dejanski grofje de la Fontaine in Harnoncour–Unverzagt, ki so bili sredi 19. stoletja lastniki Velenjskega gradu in vile pod njim,[72] ter da sta glavna junaka Lovrek in Polonica poimenovana po pisateljevih starših.

Gradišče iz romana je grad Šalek, ki je bil v letih 1784–85 še trdna zgradba in bi lahko sprejel 50 vojakov,[73] osrednji stolp pa je ohranil streho še v prvi polovici 19. stoletja.[74]

Po ljudskem izročilu, ki ga je zbrala Štefanija Prislan, naj bi na Šaleškem gradu zadnja stanovala stara žena Ana (v romanu srečamo teto Ano), v luknji v skali pod gradom naj bi našli človeške kosti (v romanu najdejo kosti v podzemni votlini pod gradom), v okolici gradu pa je bilo več studencev in vodnjakov.[75]

---

70 Brvar, Radovan Klopčič, str. 46.

71 Medved, Pedagoški velikan, str. 256.

72 Poles, Villa Bianca, str. 52 ss.

73 Poles, Načrt Šalek, str. 31.

74 Nova Kaiserjeva suita, 1840. Poles, Načrt Šalek, str. 38.

75 Poles, Načrt Šalek, str. 55.

Eden najvidnejših dosežkov v krajinsko arhitekturnem oblikovanju v Šaleški dolini je bil (poleg vrtov pri gradu Turn, dvorcu Gutenbüchel in v zdravilišču Topolšica) prav park Velenjskega gradu, kamor Šilih postavlja poklicnega francoskega vrtnarja: lastniki gradu plemiči Adamovichi so mdr. dali zasuti nekdanji grajski jarek, zgraditi oporne zidove, navoziti mednje zemljo več metrov visoko, tam urediti parterni park in ga povezati z gradom z lesenim mostičem. V park so po vzoru iz Gradca postavili tudi vodomet in eksote.[76]

Graščina Gorica je bila sredi 19. stol. središče velikega poljedelskega posestva (z obsežno drevesnico za raznovrstno sadno in okrasno drevje, predvsem jablane),[77] ki bi lahko služilo kot navdih za Lovrekovo vrtnarijo. Stavba in posestvo sta se – kot naslednika starega gradu – imenovala Ekenštajn (Eggenstein). Povojno novo uradno ime graščina / vila / dvorec Gorica se meša s Šilihovim literarnim poimenovanjem Beli dvor.

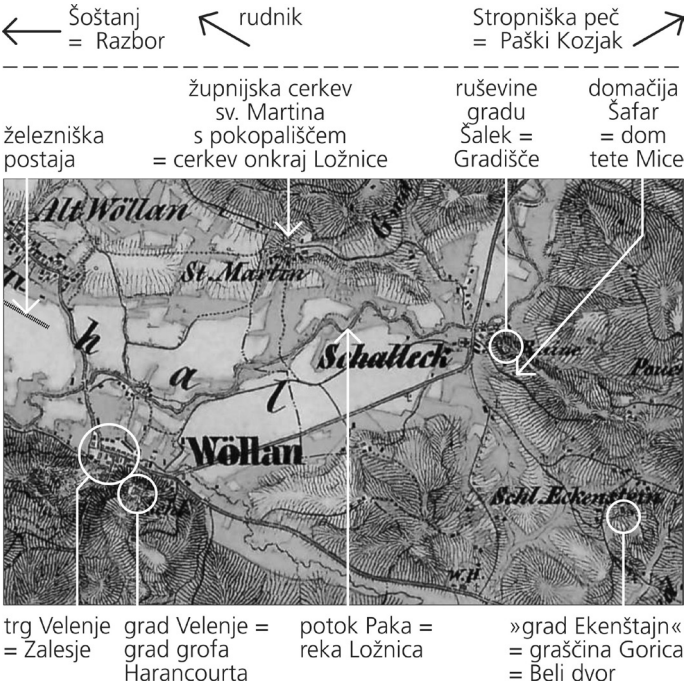
Sceno osrednjega območja dogajanja v romanu Beli dvor lahko narišemo kar na staro karto Šaleške doline; gre za dejansko topografijo, na katero so nalepljena fiktivna imena ali imena iz okolice: Zalesje = trg Velenje, grad grofa Harancourta = Velenjski grad, proti zahodu bi bil Razbor s tovarno = Šoštanj z usnjarno, še dalje zdravilišče = Topolšica in proti vzhodni strani Stropnica = Paški Kozjak. Na apnenčastem Paškem Kozjaku so znane mnoge jame, ki so služile tudi za shrambo, zavetje in delo.[78]

---

76 Poles, Načrt Velenje, str. 125 ss. Aus dem Schalthale, Tagespost, Graz, 7. 6. 1861, str. 9.

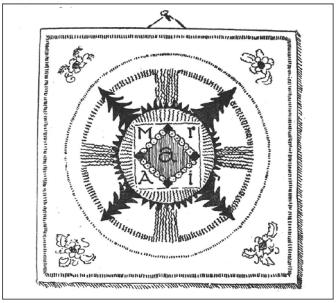
77 Poles, Načrt Gorica, str. 40 ss.

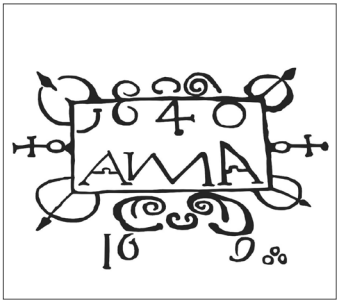
78 Jama Cerkev, Babje/Jurkove luknje pri Jurku, jama »s tremi sobami in tremi stebri« pri Krištanu. Zapiski Skupine za starejšo zgodovino na Raziskovalnem taboru Kozjak 1992. Arhiv avtorja.

Osrednje prizorišče Belega dvora na drugi vojaški karti Habsburškega imperija (Štajerska, 1821–1836, arcanum).

Morda je Šilih navdih za risbo v zvezi z Marijinim imenom, v katero je bilo zakodirano odklepanje skrivnega prehoda v kapeli, dobil pri napisu nad vstopom v zvonik šaleške cerkve, kjer od kartuše s pozdravom Mariji (AV[E]MA[RIA]) štrlijo puščičasti okraski, kakršne opisuje Šilih.

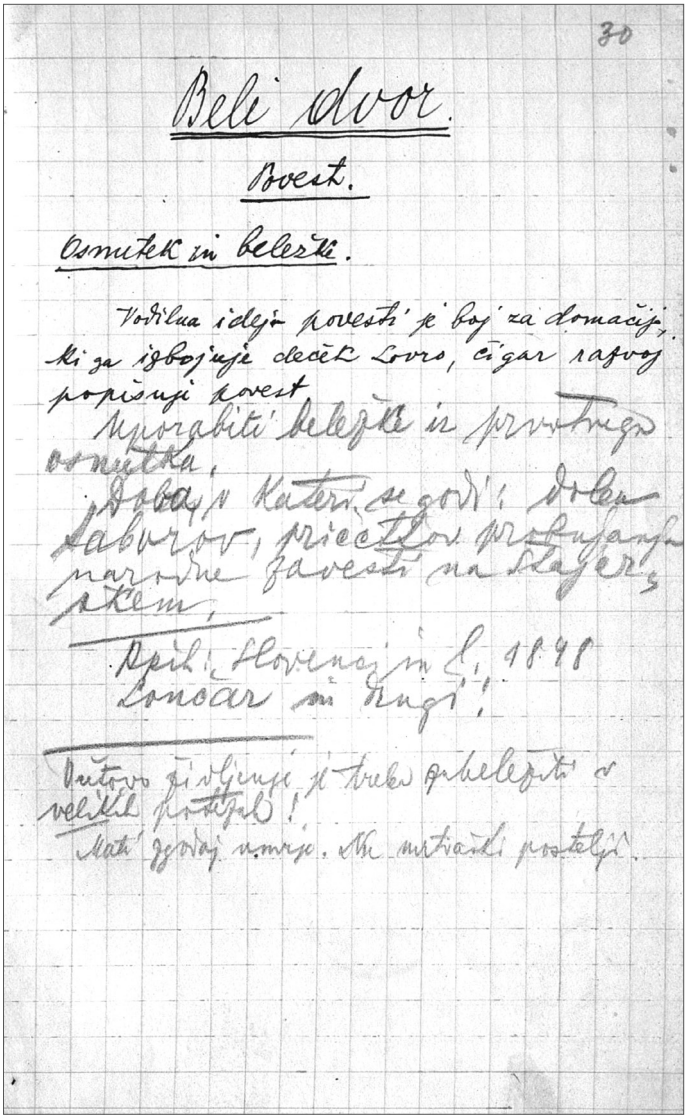
Skrivnostna risba iz romana[79] *in napis na zvoniku cerkve v Šaleku.*[80]

Med čakanjem na gradivo iz Maribora se nisem mogel znebiti raznih ugibanj o dodatnem poglavju: Koliko dodano poglavje spremeni obseg romana in njegovo temeljno sporočilo? Zakaj se je Šilihu zdelo pomembno dodati še eno poglavje? Ali je želel z novim poglavjem narediti roman sprejemljiv za novo oblast? Kako se je razvil Šilihov jezik? Ali je bilo to poglavje sploh namenjeno za natis? Kako se spremeni zaključek zgodbe? Kaj nam novega pove o Šilihovem pogledu na Šaleško dolino po drugi svetovni vojni? Potem je prišlo po elektronski pošti skenirano gradivo iz Maribora.

»Skice za roman« so na eni strani beležke, ki meri 11 x 17 cm. Z modrim piše: *»Beli dvor. / Povest. / Osnutek in beležke. / Vodilna ideja povesti je boj za domačijo, ki ga izbojuje deček Lovro, čigar razvoj popisuje povest.«* S svinčnikom in zdi se, bolj na hitro, je dopisano: *»Uporabiti beležke iz prvotnega osnutka. / Doba, v kateri se godi: doba taborov, pričetkov prebujanja narodne zavesti na Štajerskem. / Apik [vrh]: Slovenci in l[eto]. 1848 / Lončar in drugi! / Očetovo življenje je treba zabeležiti v velikih potezah! / Mati zgodaj umrje. Na mrtvaški postelji.«*

79 Šilih, Beli dvor (1938), str. 65.

80 Poles, Sv. Andrej, str. 194.

30

Beli dvor.

Povest.

Osnutek in beležke.

Vodilna idejа povesti je boj za domačijo, ki ga izbojuje deček Lovro, čigar razvoj popisuje povest.

Uporabiti beležke in prvotnega osnutka.

Doba, v kateri se godi: doba Jabarov, prieetlov prebujanja narodne zavesti na Slaperskem.

April, Slovenj in L. 1848
Lovcar in Rugi!

Očetovo pivljenje je treba opisati v velikih potezah!
Mati zgoraj umrje, oče mučenik postelji.

Beležke za Beli dvor (Univerzitetna knjižnica Maribor, Rokopisna zbirka, Ms 430, 1921–1927).

Kaj smo izvedeli novega?

- Šilih je imel najprej namen napisati »povest«. Šele kasneje je pisanje označil za »roman«.
- Glavni junak je bil enostavno poimenovan Lovro, šele kasneje je postal skoraj malo prisiljeni, izumetničeni Lovrek.
- Obstajale so še ene beležke, za »prvotni osnutek«.
- Povest naj bi se godila v revolucionarnem času »pomladi narodov« in zemljiške odveze. Dejansko se roman godi pol stoletja kasneje.
- Lončar – morda dr. Dragotin Lončar, zgodovinar, urednik in politik; bržčas je zabeležen kot vir / čtivo.
- Ker so skice za roman nastale že v obdobju 1921–1927, to potrjuje podatek Alberta Žerjava ob izidu knjige 1938, da je bil roman napisan že pred leti.[81] Beli dvor se tako kaže kot delo, ki nikakor ni nastalo mahoma – »iz enega liva« – ampak se je Šilih z njim ukvarjal zelo dolgo:[82] od osnutka, ki je nastal pred letom 1927, do knjižne izdaje 1938 je minilo vsaj 11 let; ponatis v obliki podlistka je leta 1951 izšel brez 15. poglavja, ki je bilo napisano po 2. svetovni vojni in zadnjič popravljeno po razkolu med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo.

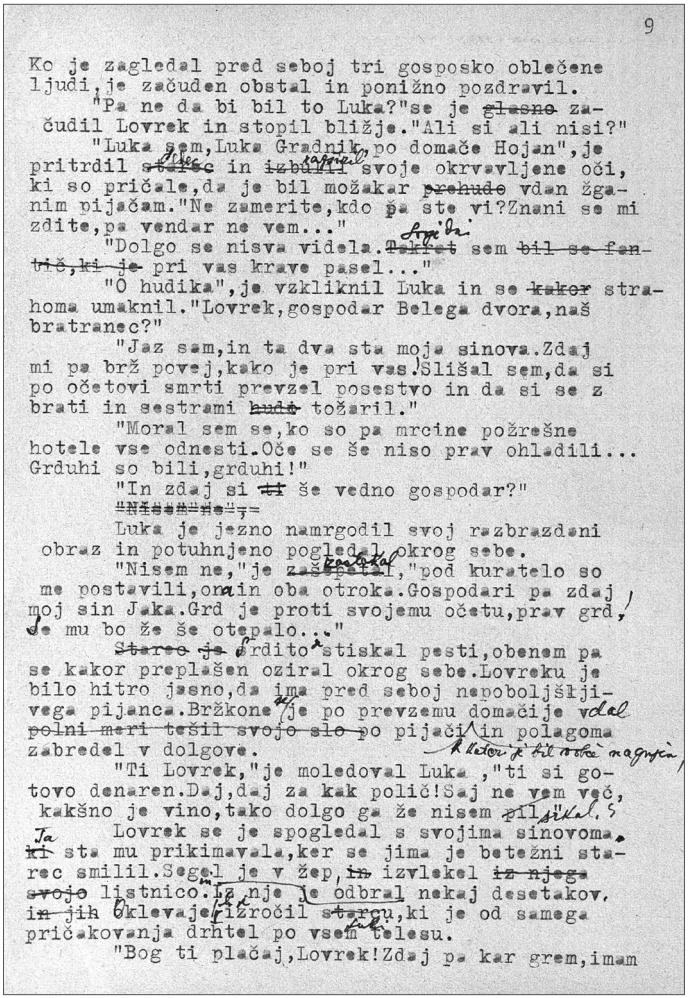
O čem govori 15. poglavje?

15. poglavje: Koraki v novo življenje (Leto 1940. Lovrek pelje sinova Bojana in Simona na Stropniško peč in finančno pomaga tamkajšnjim zadolženim sorodnikom. V jami pripravijo skrivališče za prihajajočo vojno. Druga svetovna vojna. Ženske se z Belega dvora umaknejo v Ljubljano, Lovrek in Bojan pa v partizane. Okupatorsko nasilje, umori, streljanje talcev, izgon v taborišča, upor, maščevanje, zmaga. Beli dvor se preoblikuje v kmetijsko zadrugo.)

---

81 Hladnik, Šilihov, str. 657.

82 Gre na nekoliko pretiran izraz, ki ga je uporabila njegova družina, ko je želela povedati, da se je s tem ukvarjal zelo dolgo.

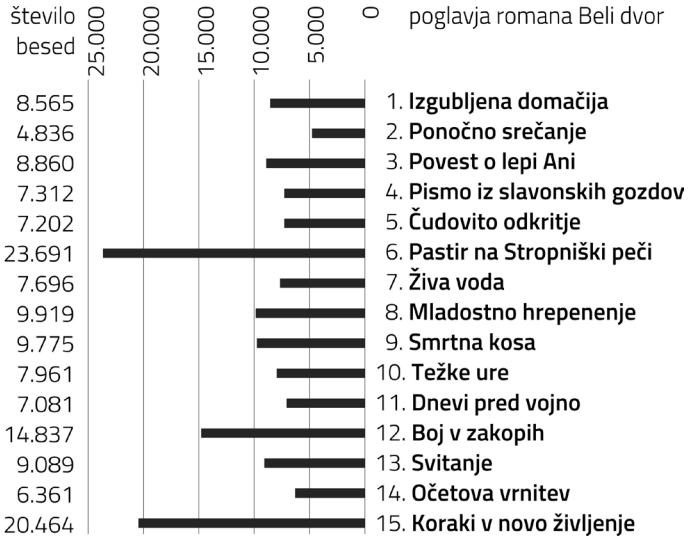
9

Ko je zagledal pred seboj tri gosposko oblečene ljudi,je začuden obstal in ponižno pozdravil.
"Pa ne da bi bil to Luka?"se je ~~glasno~~ začudil Lovrek in stopil bližje."Ali si ali nisi?"
"Luka sem,Luka Gradnik,po domače Hojan",je pritrdil ~~stisc~~ in ~~izbuhtel~~ svoje okrvavljene oči, ki so pričale,da je bil možakar ~~prehude~~ vdan žganim pijačam."Ne zamerite,kdo pa ste vi?Znani se mi zdite,pa vendar ne vem..."
"Dolgo se nisva videla.~~Takrat~~ sem ~~bil se fantič,ki je~~ pri vas krave pasel..."
"O hudika",je vzkliknil Luka in se ~~kakor~~ strahoma umaknil."Lovrek,gospodar Belega dvora,naš bratranec?"
"Jaz sem,in ta dva sta moja sinova.Zdaj mi pa brž povej,kako je pri vas.Slišal sem,da si po očetovi smrti prevzel posestvo in da si se z brati in sestrami ~~hudo~~ tožaril."
"Moral sem se,ko so pa mrcine požrešne hotele vse odnesti.Oče se še niso prav ohladili... Grduhi so bili,grduhi!"
"In zdaj si ~~ti~~ še vedno gospodar?"
~~"Nisem ne",~~
Luka je jezno namrgodil svoj razbrazdani obraz in potuhnjeno pogledal okrog sebe.
"Nisem ne,"je zašepetal,"pod kuratelo so me postavili,oni in oba otroka.Gospodari pa zdaj moj sin Jaka.Grd je proti svojemu očetu,prav grd, da mu bo že še otepalo..."
~~Starec je~~ Srdito stiskal pesti,obenem pa se kakor preplašen oziral okrog sebe.Lovreku je bilo hitro jasno,da ima pred seboj nepoboljšljivega pijanca.Bržkone je po prevzemu domačije ~~polni meri tešil svojo slo~~ po pijači in polagoma zabredel v dolgove.
"Ti Lovrek,"je moledoval Luka ,"ti si gotovo denaren.Daj,daj za kak polič!Saj ne vem več, kakšno je vino,tako dolgo ga že nisem pil."
Lovrek se je spogledal s svojima sinovoma, ~~ki~~ sta mu prikimavala,ker se jima je beteţni starec smilil.Segel je v žep, ~~in~~ izvlekel ~~iz njega svojo~~ listnico.Iz nje je odbral nekaj desetakov, ~~in jih~~ oklevaje izročil ~~starcu~~,ki je od samega pričakovanja drhtel po vsem telesu.
"Bog ti plačaj,Lovrek!Zdaj pa kar grem,imam

Lovrek sreča Hojana, koncept 15. poglavja Belega dvora (Univerzitetna knjižnica Maribor, Rokopisna zbirka, Ms 435, po 1945).

Koncept in čistopis sta tipkana na format 15 × 21 cm. Šilih je tudi na »čistopisu« izvedel še kakšnih 160 popravkov, predvsem menjav izrazov in manjših nebistvenih sklopov,

vrivkov in pojasnil. Že sam je čistil hrvatizme in arhaizme.[83] Pomenski odtenek spreminja predvsem zadnji popravek o poroki Bojana in Rezike, kjer je črtano: *»Odložila bi se [poroka] samo, ako bi se izpolnila Bojanova srčna želja, da bi namreč odpotoval v Rusijo in si tam ogledal dejanje in nehanje kolhozov in velikih državnih posestev.«* Rusije po razkolu z Jugoslavijo ni bilo več modro omenjati kot vzor in jo je Šilih nadomestil s »tujino«, kolhoze in državna posestva pa z »modernimi načini kmetovanja«. K osnovnemu besedilu s približno 133.200 besedami doda 15. poglavje še skoraj 20.500 besed, to je 15 % besedila.

Obseg poglavij Belega dvora.

Ohranjena sta osnutek s popravki in čistopis 15. poglavja; avtor dela ne bi tako (iz)pilil, če ne bi vsaj razmišljal o natisu. Če se 14. poglavje zaključi s himnično popolno družinsko in prijateljsko idilo, pa zaključek 15. poglavja ni niti brezmejno

[83] Npr. str. 24: dovršili → dokončali, 33: radi → zaradi, 54: zvanimi → imenovanimi, 59: baš → ravno.

optimističen niti vsesplošno srečen: dolina in literarni junaki so globoko zaznamovani tako z vojno kot negotovostjo povojnih časov. Lovrek je neprepričljiv in redkobeseden: *»Nocoj vam ne morem povedati nič gotovega za bodočnost, toda če bo šlo po mojem, slabše ne sme biti, kvečjemu boljše.«*

Šilih je v 15. poglavju dodal nove junake: partizane in njihove somišljenike, opisal je njihovo trpljenje in boj ter na drugi strani zverinstvo okupatorja in pokvarjenost narodnih izdajalcev; dodal je nove gospodarske oblike (zadružništvo) in nova politična gesla (Oblast naj dobe v roke tisti, ki delajo!, Zajedalce moramo odpraviti!, Kopičenje premoženja se mora nehati!, Lastnina je tatvina!).

Če je bila vodilna ideja prvotnega romana »boj za domačijo«, je s 15. poglavjem ta ideja brezkompromisno spremenjena v misel *»Brez žrtev ni niti zmage niti svobode!*«, ki jo izreče znanilec novih časov, Lovrekov sin Bojan (str. 34), in jo takoj pritrjujoče ponovi Lovrek. Misel odzvanja dalje v poglavju, da je *»vsaka žrtev samo še bolj razplamtela odpor«* (str. 52) in da je *»skoro vsaka družina morala koga žrtvovati.«* (str. 56).

Šilih je vsekakor želel z dodatnim poglavjem napraviti roman primeren za ponatis v socialističnih časih. Bojan na koncu 15. poglavja reče očetu Lovreku: *»... te občudujem, ker tako dobro razumeš zahteve nove dobe in jih nameravaš tako razumno in hitro uresničiti.«*

Beli dvor v spominu Šilihove družine

V času, ko je nastajal tale zapis, se je ravno tiskala knjiga Davida Vidmarja Čeruja in Andreje Ažber iz Knjižnice Velenje o doslej neznanih in neobjavljenih delih Gustava Šiliha. Povezala sta me s pisateljevo vnukinjo Majno Šilih, ki je lahko dodala še dragocene nove podatke neposredno iz družinske perspektive:[84]

»Govorila sem s teto Alenko, ki je edina od Gustavovih otrok še živa. Alenka je vedela za to 15. poglavje; dejansko je

[84] Elektronska pošta, 13. 2. 2025.

bilo napisano na osnovi namiga, da bi tako dopolnjena knjiga morda lahko ponovno izšla. Morda je namig prišel celo od sorodnika Nika Šiliha, slovenskega komunista, obveščevalca, politika in diplomata (1919–1984).

Knjiga Beli dvor ni bila zaželena med Nemci, zato Gustav po vrnitvi iz ujetništva decembra 1941 tudi ni mogel ostati v Mariboru in je vojni čas preživel kot zaposlen v knjigarni v Gradcu. Dobil je zagotovilo, da družina zaradi dojenčka – decembra 1941 se mu je namreč rodil najmlajši sin Niko – ne bo izseljena. Sicer je Gustava starejši brat Josip Šilih (Pepi) vabil, naj pride v Ljubljano, kar bi bilo za oblast tudi sprejemljivo, a se je Gustav po zagotovilu, da družina ne bo izseljena, odločil za Gradec, ki mu je bil bliže, da se je lahko vsaj čez vikende vračal k družini. Nespremenjena knjiga ni bila primerna niti za novo povojno oblast. Morda je Gustav o ponovnem natisu razmišljal tudi nekoliko s finančnega vidika, saj družini po vojni ni bilo lahko: ker babica Olga ni bila v službi, je življenje petčlanske družine omogočala samo Gustavova plača. ***A se je na koncu odločil, da ne more preko sebe oziroma svojega srca*** *(Gustav je bil takoj po vojni ravnatelj pedagoške gimnazije, ker pa se ni želel vključiti v komunistično partijo, so ga razrešili z mesta ravnatelja in je ostal samo profesor pedagoških predmetov)* ***in tako do natisa ni prišlo. Ali je odločitev sprejel sam ali v dogovoru z našo babico Olgo, se ne ve; nekako pa gre sklepati, da je poznala njegovo odločitev in zato tudi predala zapis knjižnici (morda z željo, da nekje ostane »skrit«), marsičesa drugega namreč ni predala.*** *Doma imamo še nekaj njegovih rokopisov. Zanimivo mi je, da za poglavje očitno ni vedel moj oče Niko (res je sicer, da je bil v času nastajanja tega poglavja otrok, rojen je bil, kot rečeno, leta 1941) in ga očitno tudi ni našel v knjižnici, ko je pripravljal pregled Gustavovih del za svoje diplomsko delo na drugi stopnji. Ali pa je vedel, pa je tudi on želel, da ostane, kjer je.*

Mi je omenila še mama (Gustavova snaha), da so ga povabili tudi na takratno ministrstvo za šolstvo, pa se je funkciji (sekretarja) odpovedal iz podobnih razlogov kot dopolnitvi Belega dvora, saj se je zavedal, da bi moral preveč slediti »zapovedim« nove oblasti.

Alenka pravi, da bi dela, ki so ostala kot osnutki, Gustav zagotovo slovnično posodobil, skladno z razvojem slovenskega jezika, kar je redno spremljal.

Kar se tiče v romanu navedene tete Ane, je ime verjetno »posvečeno« Gustavovi babici Ani Šilih, rojeni Ograjenšek (1834–1865). Imeni glavnih junakov pa sta posvečeni imenom staršev (Lovro in Apolonija/Polona).

Gustav je več kot polovico življenja preživel v Mariboru, a se je v Velenje pogosto in vedno rad vračal; moj oče (Niko) je celo sklepal, da je po srcu vedno ostal Velenjčan. Zanimivo mu je bilo, ko je kot deček odhajal z očetom na počitnice v Velenje, da je oče tam vedno govoril v velenjskem narečju, čeprav je bil drugače mojster slovenskega jezika, in da je zelo rad hodil na dolge sprehode po okolici; tako je moj oče že kot majhen vnaprej spoznal prizorišča obeh romanov, ki ju je bral šele kasneje.«

JUTRO

Dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko

Jugoslovan

Domače vesti

V Mariboru se je poročil g. Gustav Šilih, strokovni učitelj na trgovski šoli v Celju, z gdč. Olgo Jančičevo, hčerko občeznanega mariborskega trgovca. Čestitamo.

Iz Šaleške doline

Osebna vest. Kakor doznavamo, kani priti na svoje počitnice tukajšnji rojak profesor Gustav Šilih iz Maribora, znani avtor knjige »Nekoč je bilo jezero...«, čije pravljična vsebina se nanaša na šaleško dolino.

Časopisje obvešča o poroki Gustava Šiliha (Jutro, 15. 8. 1928, str. 6) in njegovih počitnicah v Šaleški dolini (Jugoslovan, 29. 7. 1931, str. 4).

»Alenka meni, da gre pri ilustracijah verjetno za nekaj Gustavove nečimrnosti oziroma preciznosti, ki izvira iz njegove ljubezni do Velenja in torej želje, da bi bile ilustracije resnično takšne, kot si jih je zamislil.

Roman je verjetno nastajal tako dolgo, ker je bil Gustav perfekcionist (zagotovo mu niso bile ljube kritike knjige Nekoč je bilo jezero) in je želel pripraviti boljše delo, bolj pa se je tačas posvečal tudi družinskemu življenju: leta 1928 se je poročil z Olgo Jančič (hčerko bogatega mariborskega trgovca) in življenje

do 2. svetovne vojne jima je teklo zelo lagodno: leta 1929 sta dobila prvega otroka (sina Marka), leta 1932 drugega (hčerko Alenko). Olgin oče Karel Jančič je skupaj z ženo Elzo ustvaril trgovino z blagom in bil pri svojem delu zelo uspešen. Zapis iz zaključka 15. poglavja, kjer Bojan reče Lovreku: »te občudujem, ker tako dobro razumeš zahteve nove dobe in jih nameravaš tako razumno in hitro uresničiti,« se verjetno nanaša na kakšen pogovor med Gustavom in Karlom. Karl je namreč sam, s svojim delom in pridnostjo, ustvaril vse premoženje (tudi trgovino), ki mu je bilo po vojni odvzeto, a se je nekako sprijaznil s tem dejstvom in do upokojitve prevzel vodenje (svoje lastne odvzete) trgovine; njegova žena pa se s to krivico nikakor ni mogla sprijazniti.

Grozote 2. svetovne vojne so vsekakor prizadele Gustavovo ožjo in širšo družino: čeprav družina zaradi dojenčka ni bila izseljena, je bil Gustav večino časa bolj ali manj ločen od nje. V širši družini pa je vojna zahtevala življenje nečaka Franca (sina Gustavove sestre Cilke Novinšek, kar jo je za zmeraj zaznamovalo).

Alenka se še danes spominja očetovega prihoda iz ujetništva (10. decembra 1941), ki je sledilo po posredovanju feldmaršala Erwina Rommla na osnovi pisma, ki mu ga je napisala naša babica Olga. Večkrat mi je opisala ta trenutek, ko je pozvonilo pri vratih in jih je prav Alenka odprla, pred vrati pa je stal oče, postaran, suh in nenavadno resen; skoraj nekoliko strašljiv. In nekako se ni prav zmenil zanjo, temveč je takoj odšel do Olge in dva dni starega tretjega otroka Nika. Vsekakor pa se je hitro vrnil tudi »znani« tata – prijazen, ljubeč in topel.

Vojne grozote so na njem pustile posledice tudi na zdravju – tedaj je dobil rano na želodcu, ki se mu nikoli ni pozdravila. Iz 1. svetovne vojne, ko je bil na bojišču ranjen v neposredno bližino srca, pa mu je ostala manj gibljiva leva roka.

Morda se z današnjimi očmi težje vživimo v razmišljanje in delovanje ljudi v času po 2. svetovni vojni, ki je bil – tako mi je omenila Alenka – ***na trenutke še bolj »grozljiv« kot vojni čas, saj je bilo potrebno še nekoliko bolj paziti, kaj in s kom se človek pogovarja. Za otroke je bil čas vojne še sorazmerno znosen; po vojni pa je družino marsikdo gledal postrani zaradi***

dejstva, da niso bili izseljeni. A Alenka pravi, da so vse nekako »zvozili« – tudi zato, ker so kot družina vedno držali skupaj in se dobro razumeli.«

O izvornem jeziku Belega dvora je bilo zapisano, da množina besed, sposojenih iz hrvaščine, »dela knjigo današnjemu bralcu prav neužitno«;[85] da je Šilihova jezikoslovna podoba arhaična oziroma so njegove jezikoslovne razvade »precej žalostna podoba slovenščine takoj po prvi svetovni vojni«.[86]

Zato je bilo besedilo 15. poglavja analogno jezikovno osveženo, kot je bil osnovni roman:[87] vpeljane so sodobne ustaljene zveze in sodobna raba sklonov,[88] zamenjane zastarele

---

85 Gradišnik, Naš jezik, str. 190.

86 Stropnik, O Šilihu, str. 261.

87 Stropnik, Opombe, str. 423 ss.

88 Npr: da ga omilim → da bi ga omilil; drugačen po mislih → drugačnih misli; drugačen po svojem hotenju → drugačnega hotenja; je mogel postati → je lahko postal; sledil Hitlerja → sledil Hitlerju; sem se je oprostil → sem se je osvobodil; kalorična elektrarna → termoelektrarna; povabiti k sestanku → povabiti na sestanek; dolžni so drug drugemu pomagati → dolžni so si pomagati med seboj; bili deležni iste cene → po isti ceni; izza svojega odhoda → od svojega odhoda; da ga kdo ne sliši → da bi ga kdo slišal; srečno vsi vkup → srečno vsem skupaj; počakamo ga → počakali ga bomo; da bi zavrel → da bi zavrl; iglavci so prevladovali listavce → iglavci so prevladali nad listavci; molči proti vsakomur → nikomur nič ne povej; zdaj uvidevam → zdaj sem uvidel; izvedejo tudi popravilo → popravijo; nalupili krompirja → nalupili krompir; prinesla krme → prinesla krmo; proti vratam → proti vratom; za njim gledajoča gruča → gruča, ki gleda za njim; opustile vezanje z njimi → se ne bi več povezovale z njimi; doslej ji neznanega → doslej neznanega; skrito za nepoklicane oči → skrito nepoklicanim očem; za primer → v primeru; njih izvedba → njihova izvedba; zasedba po nemški vojski → da bo nemška vojska zasedla; z vnemo → vneto; spričo smrtnega slučaja → zaradi smrti; votlino ne pozna → votline ne pozna; je sporočil radio vest → so po radiu izvedeli; oljnata slika → oljna slika; je sklenil napad na → je sklenil napasti; razdejanje po letalih → da so letala razdejala; v pričetku → ob začetku; kolikor mogoče → kar najbolj; pripadnik SA [= Sturmabteiung] → člani jurišnih oddelkov; te ne zavidam → ti ne zavidam; prinašaj mleka → prinašaj mleko; bi se preživel → bi preživel; česa čakam → kaj čakam; bil je že trdno odločen → trdno se je že odločil; imenovali županom → imenovali za župana; se je vedno bolj oddaljevalo domu → je šlo dlje in dlje od doma; govoriti nemški / slovenski → govoriti nemško / slovensko; umrlo na posledicah

besede in hrvatizmi,[89] ukinjen je predpreteklik, uvedeni današnji

→ umrlo za posledicami; utrpeli škodo na zdravju → ostali brez zdravja; kopati zemljo → kopati po zemlji; bila je podoba → zdelo se je; ki sta posestrimi siromaštva → ki gresta z roko v roki s siromaštvom; stanovanja brezdomcem in izseljencem → stanovanja za brezdomce in izseljence; potrebujemo novega orodja → potrebujemo novo orodje; bi se hotel umakniti → bi se rad umaknil; je mnenja → meni; nisi drugačnega mnenja → ne meniš drugače; spričo najhujših izkušenj → v najhujših preizkušnjah; je imela prijazne poglede → je prijazno pogledovala; delovno veselje → veselje do dela; dajali odgovor → odgovarjali; je bila že dolgo njuna želja → sta si že dolgo želela; tega te prosim → to te prosim; naključje je hotelo → po naključju; kmalu nato → kmalu za tem; njega prebivalce → njegove prebivalce; ima po teti hišo → je od tete dobila hišo; iti po slovo → posloviti se; z druge strani → po drugi strani; nima nič ukazovati → nima kaj ukazovati.

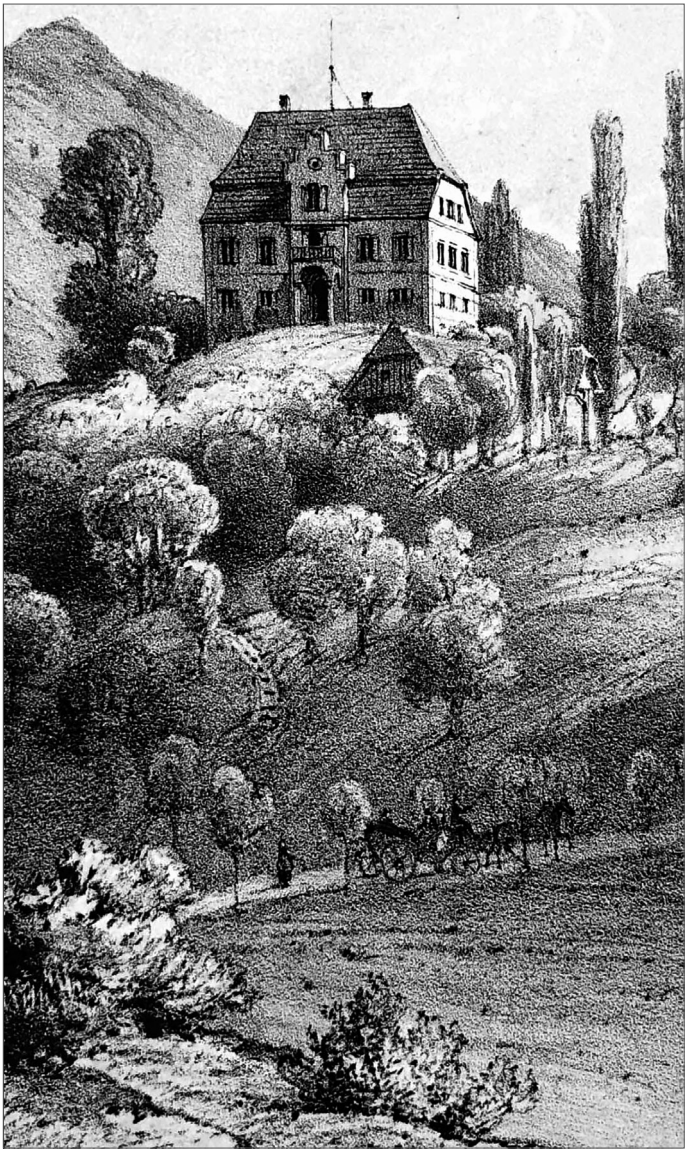
89 Npr.: abotno → nespametno; ako → če; ali → vendar, a; baš → ravno, pravkar; bivši → nekdanja; bol → bolečina; braniti → prepovedovati; brez brige → brezbrižno; brez potrebe → po nepotrebnem; brigati se → meniti se; brihten → bistroumen; čitati → brati; figavec → figovec; dalje časa → dlje časa; dasi → čeprav; denaren → premožen; detinsko → otroško; dovršiti → dokončati; drage volje → rade volje; edinica → enota; funkcijonar → funkcionar; gabiti se → gnusiti se; gotova stvar → gotovost; hasek → dobiček; i – i → tako – kot; imovina → premoženje; itak → tako in tako; izkustvo → izkušnja; iznenaditi → presenetiti; iznova → znova; izostati → izginiti, ne biti; izpraševati → spraševati; izvršiti → izvesti, zgoditi se; jelite → kajne; jestvine → jedi, jedila; kadar → ko; kamijon → tovornjak; klaverna → klavrna; kmalu nato → kmalu za tem; kmetski → kmečki; kokošarstvo → reja kokoši; koncem → konec; končava → končuje; koteh → kotih; kretati se → gibati se; krmižljav → krmežljav; kuratela → skrbništvo; laskati se → dobrikati se; le količkaj → vsaj malo; le-ti → ti; lice mesta → sam kraj; liki → kakor; mačkine solze → mačji kašelj; malobesedost → redkobesednost; mestoma → ponekod; mišljava → razmišljanje; mnogokaj → marsikaj; morilno → morilsko; mrdniti → ganiti; mržnja → sovraštvo; napovedovali → napovedi?; napram → proti; naredbe → ukazi; natihoma → potihem; na zunaj → navzven; nekaj časa nato → čez nekaj časa; nepočakavnost → neučakanost; ne rabim → ne potrebujem; nevoljno → nejevoljno; neverno → nejeverno; nezaupen → nezaupljiv; nikak → nikakršen; nje trdost → njeno trdoto; nobeden več → nihče več; nudijo → ponujajo; občevanje → sporazumevanje; obetati → napovedovali; obetati si → pričakovati; obrazložiti → razložiti; odkod → od kod; odkoder → od koder; odtod → od tod; omamica → omama; onečejati → mazati; osnažiti → očistiti; ostekleti → ostekleneti; da opravljaj → da naj opravlja; pažnja → pozornost; pečati se → ukvarjati se; pismeno → pisno; planša → gorski travnik; početek → začetek; podoba je → kaže; pogledavati → pogledovati; podoba je →

pravopis in umeščanje vejice ter besedni red. Ohranjene pa so manj znane oziroma narečne besede.[90] Brez posega bi bili nekateri sklopi današnjemu bralcu povsem nerazumljivi, npr., da je Rozika kosíla »prelest za sečjo« – kosíla je zeleno krmo za živo mejo (str. 41). Paginacija tipkopisa je označena z oglatimi oklepaji [stran].

---

kaže; pomnež → spomin; ponašati se → bahali; poreči → reči; posel → najemnik; poslužiti se → uporabiti; posineti → posinjeti; posluževati se → uporabljati; postopati → ravnati; postranski → stranski; potihoma → potiho; poziv → povabilo; po večini → večinoma; poveriti → zaupati; požuriti → pohiteti; prej ko slej → vendarle; prelest (?, najbrž prilast) → zelena krma; preriti → preriniti; preskrbeti → priskrbeti; pričvrščen → pritrjen; prodiren → prodoren; radi → zaradi; ravnati plašč po vetru → obračati se po vetru; razmotrivanje → razpravljanje; razgovoriti → pogovoriti; razpoložiti → razložiti; razstanek → odhod; razteči se → razbežati se; rešpekt → spoštovanje; roba → stvari; roditelj → starš; rotiti se → zaklinjati se; sapa → veter; saperski → inženirski; seč → živa meja; skoro, skoroda → skoraj; sladkati se → prilizovali; sledove → sledi; sličen → podoben; slučaj → primer; slučajno → po naključju; slušati → ubogati; smatrali za svoja → imeli za svoja; smehoma → med smehom; smoter → namen; smotrn → premišljen; solnce → sonce; spočetka → najprej, na začetku; spogledavanje → spogledovanje; spričo → ob; srebot → srobot; srše → sršijo; staviti → postavljati; strokovnjaško → strokovno; stud → gnus; sunkoma → sunkovito; svoječasno → nekdaj; svršnik → površnik; šatoriti → šotoriti; šteditи → varčevati; štrajk → stavka; štuliti se → vsiljevati se; tajnost → skrivnost; tamošnji → tamkajšnji; tvornica → tovarna; tvorničar → tovarnar; umevati → razumeti; usajati se → jeziti se; ustavljati → nasprotovati; uteči → pobegniti; utolažiti se → potolažiti se; užgati → vžgati; vdinjati se → udinjati se; veleti → reči, ukazati; verižiti → prekupčevati; verujoč → verjeli so; vikati → vpiti; vikniti → vzklikniti; vkljub → kljub; v prid → v dobro; vrednotnejši → vrednejši; vrgli od sebe → pometali stran; vnovčevati → prodajati; vpraševati → spraševati; tokava → grapa; važnost → pomen; verni → zvesti; vzpodbujeval[ni?] → vzpodbudni; vzrasti → zrasti; zakaj → kajti, saj; za časa → pravočasno; zadobiti → dobiti; zagotavljanje → zagotovilo; zapad → zahod; zapaziti → opazili; zapro → zaprejo; zastonj → zamanj; za svojo osebo → /, sam, zase; zatorej → zato; za vse primere → za vsak primer; zediniti se → dogovoriti se; zopern → zoprn; zvana → imenovana; žakljevina → vrečevina; žele → želijo, živad → živina.

90 Npr.: frakelj: osmina litra; frata: poseka, krčevina; hajka: vojaška/policijska akcija; lužiti nekoga: ga izkoriščati, iztiskati; polič: približno 7,5 decilitra; šajkača: sbrska narodna kapa; štacuna: trgovina; vetrogončič: nestanoviten, neznačajen človek; viržinka: tanjša, daljša cigara.

Beli dvor / graščina Gorica, tonirana litografija (Carl Reichert: »Einst und jetzt«. Graz, Schneider 1863–66, Eggenstein).

Gustav Šilih: Koraki v novo življenje, 15. poglavje Belega dvora

[1]

15. poglavje.

KORAKI V NOVO ŽIVLJENJE.

I.

Leta so bežala kakor na krilih večno nemirnega ptiča. Ljudje so se starali in odmirali in nov rod je zavzemal njihova mesta, drugačnih misli, drugačnega hotenja. Spremenila se je tudi pokrajina. Ob državnem rudniku je kipela proti nebu velika termoelektrarna. Od nje so tekli daljnovodi, ki so se opirali na kovinske orjake in se razprezali čez polja in dobrave. Zalesje se je povečalo in potegnilo prav do postaje. Obogatelo je za parno žago, ki je noč in dan rezala les. Svetle lise po dolinskih hribovjih so zgovorno pričale, od kod ga je prejemala, niso pa razložile, kako je lahko lastnik parne žage, mogočni gospod Hans Vercholl, pred vojno skromen mešetar, v tako kratkem času postal milijonar. Prav tako niso povedale, da so bile premnoge hribovske kmetije njegova lastnina in poprej samostojni kmetje njegovi najemniki in da se je v žagi nad slovenskimi delavci zadiral nemški obratovodja v nemškem jeziku. Sicer pa se je vsepovsod nedvomno opažal napredek. O njem so pričali nov gasilski dom, povečano število obrtnikov in trgovcev, živahnejši promet ter rastoče množice delavcev, katerih hišice so bile razsejane po vsej okolici ter so kakor pestri cvetovi gledale iz zelenja vrtov in sadovnjakov.

Ali je bil zares napredek, kar si videl, če si se oziral po dolini? In če si mogel vprašanju pritrditi, komu je koristil? Nam ali tujcem? Ljudstvu ali posameznikom?

Vsa to vprašanja so bila težavna in mnogi ljudje so razpravljali o njih, med njimi tudi Lovrek Gradnik in njegova sinova Bojan in Simon, s katerima se je nekega lepega julijskega jutra leta 1940 povzpel na hribe. Vsi trije so stali na vrhu Stropniške peči, gledali v dolino, uživali njeno lepoto in pozabljali na svojo žalost. Ravno tedaj je Francija dokončno podlegla

navalu nemških armad in mnoga slovenska srca so bila polna zlih slutenj za bodočnost domovine.

[2]

Morda je Lovrek iz tega razloga povabil svoja sinova na daljši izlet. Da se je odločil za Stropnico, ni bilo čudno, saj sta si že dolgo želela, da bi jima oče pokazal gorske travnike in frate, po katerih je kot mlad pastir sprevajal svojo čredo. Danes se jima je želja izpolnila in mladeniča sta z veseljem vdihovala krepki gorski zrak. Pogled na dolino, ki sta jo oba zelo ljubila, je sprožil plaz vprašanj, razpravljanj in odgovorov. Glavno besedo je imel Bojan, starejši Lovrekov sin, zagorel in krepek mladenič. Star je bil blizu dvaindvajset let ter je že tretje leto študiral na poljedelski visoki šoli v Zagrebu. Kakor oče je imel velike temne oči in črne lase, lep in živahen obraz ter zelo prikupen način sporazumevanja. Živo se je zanimal za politična in gospodarska vprašanja, ki jih je tudi zdaj osvetljeval pred očetom in bratom.

»Kamorkoli se ozremo,« je zaključil svoja izvajanja, »povsod samo navidezen napredek, pobeljeni grobovi! Ljudstvo gara in trpi ter je revnejše kakor kdaj poprej. Dobiček imajo samo nekateri in še ti so, vsaj v naši dolini, slovenstvu sovražni. Odgovorni ljudje pa nimajo volje, da bi stanje spremenili ali ga vsaj ublažili ...«

»Odgovorni ljudje!« se je namrdnil njegov brat Simon, vitek dečko z nežnim, skoraj dekliškim obrazom in svetlimi lasmi. Pred nekaj tedni je opravil višji tečajni izpit na gimnaziji ter je bil zdaj poln načrtov in visokih misli, a tudi graje za obstoječe razmere. »Ali jih je že kdo kdaj poklical na odgovornost? Po mojem mnenju je tako imenovana odgovornost samo fraza.«

Lovrek je z zamišljenim toda zadovoljnim obrazom poslušal svoja sinova, kajti njuna borbenost in neučakanost mu je bila všeč. V teh dolgih letih se ni kdo ve kako postaral. Njegovo telo je bilo pač nekoliko zajetnejše, hodil pa je še vedno vzravnano kakor nekoč. Kratko pristrižena črna brada s posameznimi belimi nitmi vmes mu je vtiskala pečat resne možatosti.

»No, in kako si vidva predstavljata izboljšanje?« je vprašal z rahlim smehljajem na ustnicah in pričakovaje uprl pogled

v Bojana, o katerem je slutil, da je v zadnjem letu pričel ubirati svojo pot.

[3]

Bojan je ob nepričakovanem povabilu nekoliko zardel, pomišljal pa ni.

»Izboljšanje je možno samo,« je odvrnil odločno, »če se sedanji krivični družbeni red popolnoma spremeni. Oblast naj dobe v roke tisti, ki delajo! Zajedalce moramo odpraviti! Kopičenje premoženja se mora nehati! Potem ne bo nihče več trpel pomanjkanja ...«

»S tvojimi zahtevami se kar strinjam,« je menil oče, »ne vem pa, ali si že kaj razmšljal o izvedbi sami, moj ljubi … To ti je trd oreh ...«

»Ej, oče dragi,« je posegel vmes Simon, ki bi bil tudi rad kaj povedal, »mladina ima že točen načrt, kaj ne, Bojan! In mladina je vedno napredna! Po njeni zaslugi bo sedanja vojna mejnik med preteklostjo in prihodnostjo...«

»Sinko, ne vem, ali imaš prav,« je ugovarjal oče. »Jaz bi o mladini sodil drugače. Kdo pa je v Nemčiji takoj na začetku najbolj navdušeno sledil Hitlerju in mu zdaj osvaja pokrajino za pokrajino? Ali ne nemška mladina? In da je ta napredna, si pač ne upaš trditi!«

»Oče ima prav, Simon,« je rekel Bojan. »Saj tudi ni res, da je načrt za izboljšanje delo mladih ljudi. Stari in preizkušeni borci so ga sestavili. Vendar pa naša najboljša mladina stoji za njimi ...«

Lovrek je svoja sinova bistro pogledal.

»Kakor razbiram iz vajinih sicer nekam skrivnostnih besed, sta tudi vidva pristaša tistih, ki menijo, da brez revolucije ni napredka. Nič ne odkimavajta! Saj vama ne prepovedujem. Vajina pravica je, da si po svoji volji in s svojim razumom izoblikujeta svoj nazor o svetu, ljudeh in dogajanjih. Vi, ki ste še mladi, boste verjetno še živeli, ko bomo mi starejši že davno gnili pod zemljo … Bodočnost bo vaša, pravico imate, da si jo zamislite po svoje in da svoje zamisli tudi poskusite uresničiti.

Želim vam vso srečo! Upam,« je dostavil nekoliko zbadljivo, »da boste milo ravnali z nami, sebičnimi veleposestniki, ko prevzamete oblast ...«

»Nikar se ne norčuj!« je vzkliknil Bojan skoraj jezno. »Govorimo resno, kakor doslej! Dobro veš, da tebe nihče ne prišteva k sodrgi, ki je kriva za sedanje razmere. Pridnejšega, naprednejšega in razumnejšega delavca od tebe v naši dolini ni! To je mnenje vseh mojih tovarišev. V mojih in njihovih očeh združuješ v sebi

[4]

tiste vrline, ki bi jih hoteli vcepiti vsakomur: neumorno pridnost, prodoren razum in socialno razmišljanje ...«

»Da, res je tako, oče,« je pritrdil Simon in se z občudujočim pogledom ozrl nanj.

»Hvala vama, hvala,« se je zahvalil ta s šaljivim glasom, pri čemer je lahna rdečica na licih dokazovala, da ni neobčutljiv za slavospev svojih otrok. »Potemtakem se mi ob preobratu ni bati giljotine ... Toda brez šale! Že dolgo sem prepričan, da je sedanje stanje nevzdržno, tako politično kakor gospodarsko. Večkrat sem razmišljal, kako je do tega prišlo. Kaže, da smo osemnajstega leta mi mlajši prehitro izročili oblast starim politikantom. Že čez nekaj časa se je razpasla strankarska zagrizenost, sebičnost in ozkosrčnost ...«

»O, mi pa ne bomo tako neumni!« je dejal Simon. »Na krmilo pridejo ljudje čisto drugačnega kova.«

Oče je zamišljeno prikimal.

»Glavno je, da bodo pošteni!« je poudaril. Ne smete dopustiti, da se vrinejo mednje osebe, ki se obračajo po vetru in mislijo samo na svojo osebno korist. Izločiti pa je treba tudi vse tiste, ki skrivajo svoje neznanje za zunanjo gorečnostjo in ki namesto dejanj zasipavajo ljudstvo z gromkimi besedami ...«

»Naše geslo je, da naj opravlja vsak človek tisto delo, za katero je resnično sposoben,« je nekako pridigarsko povedal Simon.

Bojan, ki je med tem zamišljeno opazoval svojega očeta, je dostavil: »Veš kaj, vedno si mislim, da bi povsod potrebovali ljudi tvoje vrste … Ne govoričiš, ampak delaš; kar storiš, poprej dobro premisliš in začetega dela ne prekineš. Kar pa mi je pri tebi najbolj všeč: če se razmere spremenijo, znaš že izdelani načrt hitro in smiselno prilagoditi. Moji tovariši v Zagrebu so bili kar navdušeni, ko sem jim pripovedoval, da je naš Beli dvor v resnici velika zadruga ...«

»Vesta kaj?« ga je ustavil Simon. »Zadosti dolgo že stojimo in lačni smo menda vsi trije, jaz prav gotovo. Kaj, če bi sedli in južinali? Med tem pa bi morda oče povedal, kako je sploh nastala naša zadruga.

[5]

Sam vem bore malo o njej.«

Oče in brat sta bila z njegovim predlogom zadovoljna. Zleknili so se po skali in njeno trdoto omilili s podloženimi površniki. Simon je urno razvezal svoj nahrbtnik in izvlekel iz njega nekaj klobas, sira, presnega masla in kruha ter razložil jedačo po tleh. Bojan je prispeval iz svojega nahrbtnika škatlo sardin, nekaj trdo kuhanih jajc in steklenico domačega vina. Vsi trije so se z dobrim tekom lotili prijetnega opravila. Lovrek se je hitro oteščal in začel govoriti, ko sta bila sinova še sredi najboljše dejavnosti.

»Saj niti ne gre za pravo zadrugo,« je pojasnil uvodoma. »Bila je neke vrste samopomoč takrat, ko se je svetovna kriza privlekla tudi do nas. Na Belem dvoru nismo bili prehudo prizadeti. Imeli smo zanesljive odjemalce in precej gotovine. Strašno slabo pa se je godilo kočarjem v naši soseščini. Saj vesta, da se s posestvi samimi ne morejo preživljati. Dela pa naenkrat ni bilo. Celo na državnem rudniku so odpuščali delavce, najprej tiste, ki so imali vsaj malo zemlje. Mezde so se znižale, draginja pa je rastla. Ljudje so bili brez moke in soli, da o drugih potrebščinah sploh ne govorim.«

»Spominjam se,« je posegel vmes Bojan, »da so mnogi moji součenci v ljudski šoli pozimi izostajali samo zato, ker niso imeli obutve ...«

»Kaj pa, ali se je dninarjem na Belem dvoru godilo bolje?« je poizvedoval Simon in za trenutek ustavil pogon svojih čeljusti.

»Vsekakor, saj so že od leta 1918 soudeleženi pri dobičku. Iz lastnih izkušenj sem poznal trdo življenje najemnikov in dninarjav in sem si prizadeval, da bi ga vsaj na Belem dvoru omilil. Z denarjem vajinega deda je bilo to slučajno mogoče. Popravil sem dninarske hišice, napeljal vanje vodo in električno razsvetljavo, omogočil, da je vsaka družina lahko redila vsaj po dve mlekarici in si pridelala sočivje, zelenjavo in krompir. Dnino smo določili sporazumno in prav tako delež, ki je posamezni družini pripadal od čistega dobička. Tega denarja navadno nismo

[6]

izplačevali. Upravljal ga je odbor, ki je posameznikom dodeljeval potrebne zneske, recimo za nakup oblek in živeža. Ker ljudje niso imeli denarja v rokah, so polagoma omejili nepotrebne izdatke in se naučili varčevati. Nekako sama po sebi pa je nastala najprej nakupna in pozneje prodajna zadruga. Danes se vsi pridelki dninarjev – mleko, jajca, perutnina, sadje – vnovčujejo skupno z mojimi. Vse denarno poslovanje je skupno, skupno tudi nakupujemo in prodajamo. Tako na Belem dvoru že dolgo ni pravih dninarjev, temveč neke vrste zadružniki. Rekel bi, da smo med zadrugo in zasebno lastjo, kajti Beli dvor je seveda vendarle moj ali bolje – naš ...«

»Ali se ti ne zdi, da je to še vedno krivica?« je vprašal mlajši sin z mladeniško brezobzirnostjo.

Oče se je dobrovoljno nasmehnil.

»Morda res. Saj je menda neki bistroumni človek dejal, da je lastnina tatvina ...«

»Proudhon,« je zamrmral Simon.

»Vendar premisli, ljubi moj Simon, da bi brez moje dobre volje dninarji ne imeli niti tega. Sem pač še vedno človek starega kova. Vajin ded bi se ob tvoji opazki prekrižal ali pa razjezil, tako močno je v njem zakoreninjena misel o nedotakljivosti zasebne lastnine. Jaz sem se je toliko osvobodil, da delim donos

vsaj deloma s sotrudniki. Vidva bosta krenila nemara mnogo dalje … V opravičilo samo to, da sem vložil in še vlagam v posestvo mnogo več misli, znanja in truda kakor moji sodelovci in da bi bil donos brez mojega prizadevenja znatno manjši. Moje delo je strokovno in zato uspešnejše, kar ti potrdi najmlajši in najneizkušenejši dninar na Belem dvoru. O vloženem denarju, s katerim smo nakupili stroje in izvedli različne izboljšave, sploh ne govorim, kajti to je bilo v našem primeru zgolj srečno naključje, z naključji pa razumen gospodarstvenik ne računa ...«

»Saj imaš popolnoma prav, oče,« je rekel Bojan malce nepotrpežljivo. »Toda meni se zdi zanimivejše in važnejše, kako si pomagal okoliškim kočarjem.«

»Zares, saj je bilo to vprašanje tudi mnogo težje. Z dninarji je šlo gladko, bili so domači ljudje. Toda kočarji so bili neodvisni in zelo svojeglavi ...«

[7]

»Kaj niso z obema rokama pograbili pomoči, ki si jim jo nudil?« je vprašal Simon nejeverno.

»To že, vendar so bili nezaupljivi. Ker so jih bogataši doslej vedno osleparili, so domnevali, da sem tudi jaz dobičkar. Pozimi leta 1930, torej nekako pred desetimi leti, je postalo življenje naših sosedov, kočarjev in majhnih posestnikov, skoraj nevzdržno. Dan in noč so garali, pa niso zaslužili za vsakdanji kruh. Povabil sem jih na sestanek in jim razložil, kako si zamišljam izhod iz stiske. Predlagal sem jim, naj se pridružijo Belemu dvoru in se oprimejo donosnejših gospodarskih panog na osnovi skupnega dela in medsebojne pomoči. Komaj sem jih prepričal in nazadnje smo se dogovorili, da se bodo poslej po mojih navodilih ukvarjali pretežno z mlekarstvom, rejo kokoši in sadjarstvom. Vsak ostane lastnik svojega posestva, toda dolžni so si pomagati med seboj ter samo skupno prodajati in kupovati. Za plačilo najnujnejših dolgov so dobili nekaj gotovine. Vsi so smeli uporabljati naše stroje. Svoje pridelke so prodajali z našimi po isti ceni. Vendar vse to ni bilo važno ...«

»Kaj pa, oče?« je hotel vedeti neučakani Simon.

»Važno je bilo, da so se pri svojem delu naučili reda, vestnosti in preudarnosti ter da niso tratili časa. Tu in tam bi človek obupal, tako nevedni, nemarni in celo zlobni so bili posamezniki. Prinašali so nesnažno mleko, krmežljavo, obtolčeno in neenotno sadje, pokvarjena jajca, bolno kuretino … Med seboj so se prepirali in bili drug drugemu nevoščljivi ...«

»Pa se je stanje vendar spremenilo?«

»Gotovo, vsekakor pa izboljšalo. Nekaj jih je izstopilo, dvojico smo izključili, preostali pa so vzdržali v tistem hudem času, ko je posest za posestjo šla ne boben. Po večini so vsi ti obubožani posestniki zdaj Verchollovi najemniki. Tako dolgo so jemali pri njem na upanje, da jim je končno lahko zavil vrat.«

»In zdaj kličejo v svojem obupu Hitlerja na pomoč,« je dostavil Bojan.

»Jaz ne razumem, da morejo biti tako slepi,« je vzkipel Simon in stisnil pesti. »Hitlerjevci so povzročili bedo in oni si želijo njihovega malika. Ali

[8]

ni, da bi človek znorel?«

»Hitlerjevci so se samo okoristili,« ga je popravil brat, »bedo pa smo povzročili mi sami ali bolje, naše nesposobno in nepošteno vodstvo in ves ta nezdravi družbeni red, ki dopušča, da si različni vercholli nabirajo milijone, medtem ko izkoriščanci ginejo od lakote ...«

»Ali vesta, da je Vercholl moj star znanec?« je vprašal oče. »To je tisti Miklausinov vajenec, ki me je pred mnogimi leti sunil v Ložnico … Zaradi njega sem moral na Stropnico.«

II.

Vsi trije so umolknili in se globoko zamislili. Spodaj pod njimi je njihova ljubljena dolina žarela v jutranjem siju poletnega sonca in odkrivala njihovim očem svojo prelest. Daleč daleč, na obrobnih hribih pod planinami, so se belile cerkvice. Razbor pa je ovijala težka plast tovarniškega dima, ki so ga bruhali iz

sebe številni dimniki tamkajšnje usnjarne. Tudi tam so garali slovenski delavci in tudi njim je gospodaril ponemčenec, ki je v svojem podjetju začel uvajati nacistične novotarije. V letošnjem maju je priredila tovarna na svoje stroške za vse delavstvo s posebnim vlakom izlet v Zagreb. »Kraft durch Freude!« [Moč skozi veselje!] so imenovali to sleparijo. Pred dvema letoma isti tovarnar ni hotel zvišati mezd, ko pa so delavci stavkali, so po nekaj tednih podlegli. Kljub temu so danes mnogi izmed njih peli slavo podjetniku, ki jim nesebično prireja lepe izlete ...

»Javkanje nič ne pomaga,« je izrazil Lovrek svoje misli. »Plaz se je sprožil in nič ga ne more ustaviti. Zaenkrat je najvažnejše, da se mu nepoškodovani umaknemo.«

»Saj vendar ne veruješ v Hitlerjevo zmago?« je zaskrbljeno vprašal Simon.

»Ne!« je odvrnil oče odločno. »Še vedno je nazadnje zmagala pravica! Vendar danes res prodira nemška vojska na vseh frontah in bližamo se hudim časom. Zato sem vaju povedel na te hribe.

»Ali res?« se je čudil Bojan. »Jaz sem mislil, da bi rad obujal spomine ...«

»Mimogrede že. Prav z veseljem vama pokažem kraje, kjer sem preživel dosti grenkih ur. Vendar je to pozabljeno. Videla pa bosta, da marsičesa nisem pozabil, kar nam bo morda še koristilo.«

[9]

Po teh nekoliko skrivnostno zvenečih besedah je zavil okrog skale proti Hojanovini, ko mu ustavi korak jezen Simonov vzklik.

»Nesramnost nemčurska! Celo na to slovensko skalo so namazali svoj kljukasti križ!«

In res, na drugi strani je plamtelo v kričeče rdeči barvi čarovno znamenje hitlerjevcev. Lovrek je omalovažujoče zamahnil z roko in šel dalje, Simon pa se je še dalje razburjal nad predrzneži, ki mažejo slovensko zemijo.

»Kaj hočeš, ga je dražil brat,« saj nosijo tudi bele doko-

lenke, pa jim jih nihče ne prepoveduje. Lani ste menda dijaki in nekateri drugi mladinci v Celju in Mariboru polivali nanje črnilo. No, in v Gradcu so jih naši nacisti pozneje razstavili kot dokaz strašnega trpljenja Nemcev v Sloveniji in klicali po maščevanju.«

Lovrek je obstal in se obrnil.

»Napovedi, fanta, napovedi,« je rekel s povzdignjenim glasom. »In pomnita dobro, oni mislijo resno, vražje resno! Gorje našim ljudem, če napoči nemška zarja!«

»Kaj meniš, bodo počeli?«

»Zapirali, mučili, izseljevali, klali, streljali in obešali … Kaj vem, kaj vse si bo izmislil njihov pokvarjeni razum. Jaz jim pripisujem vse ...«

»Tudi Avstrijcem?«

»Ne vsem, toda našim mejašem prav gotovo. Oni nas srdito sovražijo. Sicer so bolj figavi kakor Prusi, tudi nimajo tako debele kože, toda utopili bi nas radi v žlici vode. Morda zato, ker je v njih toliko naše krvi ...«

Molče so se korakali dalje in hip pozneje se je pred njimi pokazala prijazna planota, ki jo je Lovrek tako dobro poznal, a je od svojega odhoda do danes ni več videl. Vse je bilo kakor nekoč, le da je bilo vse bolj zanemarjeno. Na strehah so manjkale skodle, zid je bil okrušen in brez ometa, bližnje njive prerasle s plevelom.

Od hleva sem je prikrevsal sključen starec. Ko je zagledal pred seboj trojico gosposko oblečenih ljudi, je začuden obstal in ponižno snel klobuk z glave.

[10]

»Pa ne, da bi bil to Luka?« se je začudil Lovrek. »Ali si ali nisi?«

»Luka sem, Luka Gradnik, po domače Hojan,« je uslužno pritrdil dedec in razprl svoje okrvavljene oči, ki so pričale, da je bil vdan žganim pijačam. »Ne zamerite, kdo ste vi? Znani se mi zdite, pa ne vem, kam bi vas dal.«

»Predolgo se že nisva videla. Svoje dni sem pri vas pasel ...«

»O hudika,« je vzkliknil Luka in se strahoma umaknil. »Lovrek, gospodar Belega dvora, naš bratranec!«

»Jaz sam in ta dva sta moja sinova. Zdaj mi brž povej, kako je pri vas! Slišal sem, da si po očetovi smrti prevzel posestvo in da si se tožaril z brati in sestrami.«

»Moral sem se, ko so pa mrcine požrešne hotele vse odnesti. Oče se še niso prav ohladili, so že stikali po vseh kotih. Grduhi so bili, grduhi!«

»Ali še vedno sam gospodariš?«

Luka je jezno namrgodil svoj razbrazdani obraz in potem potuhnjeno pogledal okrog sebe.

»Vraga gospodarim,« je zastokal. »Pod skrbništvo so me postavili … Vsi so proti meni, ona in oba otroka! Zdaj gospodari moj sin Jaka. Pa je grd proti meni, prav grd. Še žganja mi ne privošči … O, se mu bo že otepalo!«

Stari pijanec je stiskal pesti, od časa do časa pa se je plašno ozrl naokoli, kakor bi se bal, da bi ga kdo slišal. Čez nekaj časa se je malo pomiril in stopil tesno k nekdanjemu pastirju.

»Ti, Lovrek,« je moledoval s tišjim glasom, »ali se še spominjaš, kako rad sem te imel včasih? Zdaj si velik in premožen gospod … Daj, daj za kak polič! Saj že skoraj ne vem, kakšnega okusa je vino. Tako dolgo ga že nisem pil ...«

Lovrek se je v zadregi spogledal s svojima sinovoma, ki sta mu prikimavala. Betežni starec se jima je smilil. Segel je v žep, izvlekel listnico in odbral iz nje nekaj desetakov. Z oklevanjem jih je pomolil Luki, ki je od samega pričakovanja drhtel po vsem telesu in mu bankovce skoraj izpulil iz roke.

»Bog ti plačaj, Lovrek! Zdaj pa kar grem. Opravke imam. Srečno vsem skupaj!«

[11]

In z urnejšimi koraki, kot bi mu jih človek prisodil ob njegovi starosti, jo je ubral po bregu in kmalu izginil za grmovjem.

Mladeniča sta začudeno pogledovala svojega očeta, ki se je slabe volje obrnil proti hiši.

»Kam ga je tako hitro odneslo?« je vprašal Simon.

»Pit, kam pa drugam? Sicer bi si lahko mislil. Nu, zdaj je že, kar je,« je zagodrnjal oče in s pestjo potrkal po hišnih vratih. Ta so se čez nekaj časa odprla in pokazala se je snažno oblečena stara žena. Njen obraz je bil zguban, toda odprt in prijeten.

»Dober dan! Vi ste gotovo gospodinja?« je pozdravil Lovrek.

»Bog daj! Zaenkrat res še gospodinjim, toda gospodar je moj sin. Pod Smodivnikom popravlja plot, pa bo menda vsak čas prišel, če bi hoteli govoriti z njim.«

»Prav, počakali ga bomo,« se je odločil Lovrek. »Ne poznate nas, čeprav smo sorodniki. Jaz sem Gradnik z Belega dvora in to sta moj sinova.«

Starkino obličje je preletela lahna rdečica in v zadregi je mečkala svoj predpasnik.

»O, to je pa velika čast za našo hišo,« je rekla čez čas. In kakor da si je nabrala pogum, je dostavila: »Stopite malo v izbo! Postreči vam nimam s čim, ker smo tako siromašni. Ampak če vam ni preslabo, jajčnik bi hitro scvrla ...«

Lovrek se je zahvalil, češ, da so pravkar pojužinali. Hoteli bi se pa malo razgovoriti in seznaniti. Postavil je na mizo steklenico vina in vljudno povabil gospodinjo, naj prisede. Potem ji je pripovedoval o svojih ljudeh, o posestvu in dolinskih dogodkih tako priljudno, da jo je minila prvotna zadrega ter se ji je razvezal jezik. Sorodniki so izvedeli vse o njej, o Hojanovih in o njihovi domačiji. S solznimi očmi jim je tudi razodela, da domačija bolj in bolj propada, in navedla tudi vzroke.

Ob smrti starega Hojana je štel najstarejši sin Luka že petintirideset let. Prevzel je nezadolženo posestvo in toliko denarja, da je zlahka izplačal

[12]

svoje brate in sestre. Pri tem pa je prišlo do prepirov in celo do tožb, tako se pozneje niso več pogledali. Mati je kmalu za tem umrla in Luka je ostal sam. Kot premožen posestnik je kljub svojim letom hitro dobil ženo, namreč njo samo, hčer

velikega hribovskega posestnika iz Šentvida, onkraj Smodivnika. Nje niso dosti spraševali, a se ga tudi ni ravno branila. Hojanova kmetija je med hribovci slovela, doma pri njih je bilo mnogo otrok in sama tudi ni bila najmlajša. Saj bi čisto dobro šlo, če se Luka ne bi vdal pijači.

»Tiste nesrečne vožnje z lesom so ga pokopale«, je tarnala reva. »Pil je že zmeraj rad, potem pa so ga lesni trgovci navadili na žganje in ga lužili, da je bila groza. Gozdovi so se krčili, živina je izginjala iz hleva, obdelovalo se je slabo, denarja ni bilo in dolgovi so rastli. Moje polovice se še ni mogel dotakniti, zato smo ga nazadnje postaviti pod skrbništvo. To je bilo lani na jesen … Jaka je pa prevzel … Ubogi revež, breme, strašno breme je dal na svoje rame ...«

»Koliko pa je otrok?« je vprašal Lovrek, da bi jo odvrnil od žalostnih misli.

»Pet sem jih imela, vendar so trije še majhni umrli. Obdržala sem samo najstarejšega sina, ta bo kmalu trideset let star, in pa najmlajšo hčer Reziko, ta je pa v osemnajstem. Saj če bi teh dveh ne bilo ...«

Oči si je zakrila s predpasnikom in si z njim brisala solze.

»Tako pridna, pametna in čedna sta oba in tako držita z menoj! In koliko se trudita, reveža! Jaka bi lahko ostal kar pri vojakih. Hoteli so ga spraviti v službo k samemu kralju, ko je bilo konec njegove vojaščine. Tako hudo jim je bil všeč. On pa se je rajši vrnil domov, da bi rešil domačijo. Saj je tako ne bo mogel … Bogati Vercholl iz Zalesja nas lahko vsak čas požene na boben ...«

»Že spet ta Vercholl!« je Simon zaškrtal z zobmi. »Oče, ali je ta človek vsemogočen?«

Oče je menda preslišal njegovo vprašanje, ker ni nič odgovoril. Poln sočutja se je nagnil k jokajoči ženi.

»Nekaj sem slišal o vaših težavah, nisem pa vedel, da je tako daleč. Koliko je dolgà?«

[13]

»Nič ne vem, to ima vse Jaka v rokah. Revež od samih skrbi že skoraj ne spi več. On vam bo vse povedal. Glejte, tam prihajata oba, Jaka in Rezika,« je zdajci vzkliknila in pokazala skozi okno.

»Nič mu ne povejte,« je zaprosila, »da sem tarnala in vam razodela vse naše nadloge! On ne mara, da bi nas kdo pomiloval ...«

Kmalu za tem so se oglasili v veži krepki koraki, vrata so se sunkovito odprla in oba mlada človeka sta drug za drugim stopila v izbo. Dolinski Gradniki so ostrmeli, kajti stranska veja njihovega rodu je na hribinah rodila potomca, ki sta bila deblu v čast in ponos. Jaka je bil orjak, raven kot sveča in močan kot hrast. Njegova sestra je bila sicer dosti manjša, toda cvetoča ko roža in izrazita lepotica, ki je nihče ne bi pričakoval v tej samoti. Bojan jo je požiral z očmi in se je ni mogel nagledati. Zdelo se mu je, da še nikoli v življenju ni videl tako presrčne podobe svežega in nedolžnega deklištva. Tudi Jakov obraz je bil prijeten, čeprav je daleč zaostajal za sestrinim. Ob pogledu na gosposke ljudi sta se brat in sestra osupla ustavila in zastrmela vanje.

»Gradnikovi z Belega dvora so,« je pojasnila mati in jima pomignila, naj stopita bližje.

V zadregi, vendar ne brez samozavesti, je segel Jaka Lovreku v roko in se nato seznanil še z obema mladeničema. Vsi so si bili na prvi pogled všeč in po začetni redkobesednosti so začeli kmalu prostodušno kramljati. Rezika je čez nekaj časa izginila iz sobe ter se prikazala čez kake pol ure preoblečena s pladnjem v rokah, s katerega se je kadil praženec. Čeprav gostje niso bili lačni, so vendar segli po jedi, ker so spoznali, da bi se domačim zamerili, če bi odklonili. Zahtevali pa so, da sodelujeta tudi Jaka in Rezika z materjo, ter razložili svoja jedila na mizo.

»Kje pa so oče?« se je nenadno spomnil Jaka in vprašujoče pogledal mater.

»Nič ne vem,« je rekla ta, »zjutraj sem ga videla pred hlevom, pozneje pa nisem pazila nanj.«

»Menda je moja krivda,« je priznal Lovrek. »Dal sem mu nekaj denarja in bržkone ga je zaneslo v gostilno.«

[14]

Jaka je temno pogledal in kri mu je zalila obraz.

»Ali tudi vi že veste, kako je z njim?«

»Vem, vse vem, vendar se ti zaradi tega ni treba sramovati! Vem tudi, kako je z domačijo … Všeč si mi, Jaka in rad bi ti pomagal. Koliko je dolgà in kdo so upniki?«

Jaka je Lovreku vse natančno razložil in povedal, da je glavni upnik Vercholl. Ta bi jih že davno pognal po svetu, če ne bi … Skrivoma se je ozrl po sestri, ki je zaupno kramljala s svojima sorodnikoma ter se tu in tam celo zvonko zasmejala.

»Če ne bi lazil za Reziko,« je nekoliko tišje dopolnil. Morda vam je znano, kakšen ženskar je. Skoraj vsak drugi dan je pri nas. Rezika ga kar videti ne more, jaz pa bi ga najrajši sunil po drči v Ložnico. In če je ne bo pustil pri miru, ga tudi še bom ...«

V Lovreku je med tem dozorel važen sklep.

»Ne bo potrebno,« je rekel potiho in se sklonil k mlademu možu. »Sam bo izginil. Ti pojdeš še danes z menoj, jutri pa plačaš dolgove. Dal ti bom denar in pričel boš na novo. Posojilo bo brezobrestno, odplačevati pričneš, ko boš že čisto na konju. Ali ti je prav?«

Jaka je prebledel ko stena in njegova ogromna pest je zadrhtela na mizi.

»Ali mi je prav?« je zaječal, »saj ne more biti res! Za norca me imate, kajne?«

Lovrek ga je ljubeznjivo potapljal po rami: »Potem bi me pač lahko premlatil! Ne, čisto resno mislim. Naša kri sta in, kakor je videti, dobra in poštena kri, vredna pomoči. Kakor sem rekel: nocoj boš gost na Belem dvoru, jutri pa vse uredimo.«

Tedaj je orjak šinil kvišku kakor vzmet in zavriskal, da so se stresle stene. Vsi razen Lovreka so se preplašili, ker so mislili, da je znorel.

On pa je potem planil k materi in jo objel okrog vratu.

»Mati, mati!« je hlipal. »Domačijo obdržimo. Ne bo nam treba po svetu! Vercholla naženemo ...«

Šele polagoma se je toliko pomiril, da je bil sposoben za miren razgovor. Ko sta Hojanovi ženski

[15]

izvedeli za kaj gre, sta najprej onemeli in potem od same sreče začeli jokati. Rezika je pohitela k Lovreku in mu poljubila roko, preden jo je ta v svojem presenečenju mogel odtegniti.

»Stric,« je vzkliknila s svojim nenavadno zvonkim glasom, »saj vam smem reči stric, ali ne? Vi ste angel iz nebes!«

»Angel z brado,« se je zasmejal Lovrek, da bi zavrl vse izbruhe hvaležnosti. »Nikar toliko besed! Lahko pomagam in rad pomagam. Toda nisem tako nesebičen, kakor si vidva mislita. To bosta spoznala pri tej priči.«

Njegova sinova, ki sta molče in z ljubečim ponosom spremljala besede svojega očeta, sta se nejeverno namuznila, Hojanovi pa so čakali, kaj jim pove dobri sorodnik.

»Hudi časi se nam bližajo,« je počasi in preudarno razlagal Lovrek, »in skoraj gotovo se bomo zapletli v vojno, preden mine leto dni. Takrat pa bodo hribovska naselja, kakršno je vaše, najvarnejša pribežališča. Jaz in moja dva fanta bomo skoraj gotovo morali vsi k vojakom in v tistem času bi rad spravil ženo in hčerko k vam.«

»Za božjo voljo, vojna bo, pravite?« je vzkliknila Hojanovka. »Kaj pa Jaka, ali bo tudi moral od nas?«

»Verjetno, vendar se zato zdaj še ne razburjajte!« jo je miril Lovrek. »Zaenkrat o vojni samo še govorimo, a je za vsak primer vendarle dobro, da smo pripravljeni nanjo. Saj me razumete, ali ne?«

»Razumemo, dobro razumemo,« je potrdil Jaka. »Če ne zahtevate nič drugega, se sploh ne splača dalje govoriti. Z veseljem bi ju sprejeli, tudi če nam ne bi izkazali nikakršne dobrote. Moja hvaležnost pa je taka, da pojdem za vas in za vaše z veseljem v smrt, če bo potrebno!«

Te, s povzdignjenim in svečanim glasom izgovorjene besede, so pretresle navzoče, kajti zvenele so kakor zaobljuba.

»Dobro torej,« je zaključil Lovrek, »sporazumeli smo se

in drug drugemu bomo pomagali zdaj in pozneje, v dobrem in slabem … Tu je moja roka in tu sta roki mojih sinov! Dajte še vi trije svoje!«

[16]

»In zdaj, dragi Jaka,« je dostavil, ko je bilo rokovanje končano, »zdaj bi te prosil, da nas spremljaš. Svojima sinovoma bom še pokazal to in ono, vendar se bojim, da se ne bom vedno spomnil … Dolgo je že tega ...«

»Jedli boste pri nas,« je zaprosila Hojanovka. »Petelina zakoljem in obaro vam pripravim, če vam je prav. Ne smete mi odbiti tega veselja!«

Sorodniki so iz srca prihajajoče vabilo rade volje sprejeli in obljubili, da se pravočasno vrnejo.

III.

V naselju se niso dolgo mudili. Lovrek je pokazal sinovoma jasli v hlevu, ki so mu nekoč služile za ležišče, in jima hkrati pripovedoval, kako je preživljal tod svoja pastirska leta.

»Nič dobrega niste imeli,« je menil Jaka. »Še naš oče so imeli težko vest, zato si tudi niso upali do vas ...«

Obhodili so vso planoto, potem pa so krenili proti pašnikom. Lovrek je vodil in za njim so se začeli vzpenjati navkreber po poti, ki je vodila na Smodivnik. Svet je bil čedalje bolj planinski. Iglavci so prevladali nad listavci, ki so so oklepali roba posesti. Lovrek je z obžalovanjem pogrešal stoletne velikane, ki so se nekoč razraščali na pobočju in na katere je bil stari Hojan tako ponosen. Namesto njih se je razmnožil podmladek, ki je bil ponekod tako gost, da so se s težavo prerinili skozenj.

Na sedlu je Lovrek obstal.

»Poslušajte, fantje!« je začel skrivnostno. »Pred ženskami nisem maral vsega povedati. Če pride do vojne, sovražnik prav gotovo zasede našo deželo. Nemara ne bo varnosti niti v odljudnih naseljih in morda se bomo morali včasih skrivati. Še več! Morda se bomo iz teh skrivališč celo postavili sovražniku po robu … Nič se ne ve!«

»Ti imaš že svojo misel, kakor te poznam,« je ugotovil Bojan. »Kar na dan z njo!«

»Ko sem bil pastir na Hojanovem, sem rad stikal okoli. Za razna odkritja pod zemljo imam menda poseben

[17]

dar, kakor veste. In tako sem tudi tukaj nekdaj odkril dve votlini. K večji vas povedem zdaj, manjša pa ni daleč od hleva. Obe sta tako skriti, da ju težko najdeš, in glavo bi stavil, da ju celo Jaka ne pozna.«

»Res ju ne poznam. Tudi oče mi niso nikoli kaj rekli.«

»Ej, če ju ti ne poznaš, ju Luka še veliko manj. Danes ti pokažem obe votlini, toda o njiju nikomur nič ne povej, niti domačim ženskam! Večjo votlino bi rad skrivoma tako opremil, da bi se dalo v njej tudi dlje časa za silo živeti. Ali bi hotel, Jaka, z voli zvoziti stvari od nas in jih spraviti na varno. Pomagala ti bosta Bojan in Simon in morda dobimo še kakega zanesljivega človeka ...«

»Oče, dva tovariša iz Razbora pripeljem jaz,« je obljubil Bojan. »V Zagrebu študirata medicino ...«

»To ne bi bilo slabo. Dijakov ne bo nihče sumil. V Zalesju rečete, da boste šotorili na planinah.«

»Kaj pa bomo pripeljali semkaj?« je zanimalo Jaka.

»Vse mogoče: cement, les, apno, železje, orodje, oglje, kajti kurili bomo samo z njim, primerne pečice, odeje, obleke, čevlje, perilo in živila vseh vrst, posebno konzerve, moko, mast in sladkor. Tudi na orožje ne smemo pozabiti. Sicer pa sem že sestavil točen spisek vseh potrebnih predmetov. In ker smo sredi julija, bi želel, da bi takoj pričeli z delom. V septembru v tej višini pogosto že sneži.«

»Oče, ti pač misliš daleč naprej!« se je čudil Simon. »Midva z Bojanom bova rada pomagala, kaj ne Bojan?«

»Jasno!« je pritrdil ta.

»Jaz pa tudi, stric!« je vzkliknil Jaka. »Kadar hočete in kolikor hočete. Ampak če bi radi vso reč naredili skrivoma, vam

že moram reči, da položim za mater in za Reziko roko v ogenj. Za očeta pa ne! Saj mi je hudo, da moram kaj takega ziniti o lastnem očetu. Niso slab človek, vendar bi za frakelj žganja nemara prodali dušo ...«

»Dobro je, da to vemo. Delali bomo približno dva meseca. Za ta čas povabim Luko na Beli dvor, vi fantje pa se preselite na Hojanovo. Ne pojde drugače! In zdaj za menoj! Dobro pazite na pot, kolikor se o

[18]

njej sploh lahko govori!«

Spustili so se v globoko grapo s strmimi bregovi, ki jo je na dnu oživljal krepek potok. Po polurni precej naporni hoji sem in tja, zdaj po samem skalovju, potem med gostim grmovjem in robidovjem in končno skozi divje zarasel svet so dospeli na sam kraj. Med razmetanimi pečmi se je bohotilo rastlinje vseh vrst, med njim tudi bršljan in dolgi povodci srobotja.

»Iščite, fantje, iščite!« je velel Lovrek dobre volje. »Luknja je pred vami.«

Vsi trije so se zares potrudili in pretaknili vsak kotiček, čez nekaj časa pa so morali priznati, da je ne morejo najti. Lovrek jih je peljal za deblo orjaške bukve samotarke, ki se je naslanjala na skalnat hrbet, ves prekrit z bršljanom. Segel je vanj in glej, tu je bila odprtina v notranji svet. Lovrek je zdaj priznal, da je tudi njemu nekdaj pomagalo golo naključje. Divji zajec je bežal pred Hojanovim psom in na tem mestu izginil.

Izsledniki so previdno razgrnili bršljan in drug za drugim zlezli skozi luknjo. Komaj so bili znotraj, so se lahko zravnali. V svitu ročne svetilke, ki jo je njihov vodnik izvlekel iz žepa in potem z njo posvetil naokoli, so mladeniči opazili kake štiri metre visoko in različno široko votlino, ki se je izgubljala daleč v notranjost. Tla so bila posuta z drobnim peskom in kakih kapnikov ni bilo videti. Na to posebnost jih je Lovrek izrecno opozoril, češ, votlina je suha, kar je v tem apneniškem svetu redkost.

»Sijajno!« je vzkliknil Bojan. »Tukaj bi se zares dalo napraviti udobno zaklonišče za mnogo ljudi. Vendar, oče, brez

strokovno izurjenih ljudi – v prvi vrsti mislim na tesarje in zidarje – ne bomo uspeli.«

»Da,« je pritrdil oče, »zdaj sem uvidel to tudi sam. Bojim pa se, da bo potem vsakdo vedel za votlino, in to bi bilo nesmiselno.«

»Oče, zaupaj mi!« je rekel sin. »Moji tovariši z univerze imajo z delavstvom dobre zveze. Pošljejo nam jih iz Zagreba, s čimer se izognemo domačinom. Pomagaško delo opravimo mi, dijaki iz doline. Tako ostane votlina naša skrivnost.«

[19]

Oče je pogledal sina s prodornimi očmi.

»Dobro, zaupam ti,« je izjavil, toda pomni, da ne maram z oblastjo nikakršnih sitnosti. Zato mi presumljivih oseb ne kliči! In še to: zaklonišče naj služi nam in ne kakemu tajnemu združenju! Saj se razumeva ali ne?«

Bojan je prikimal: »Ne boj se! Votlina je naša, a najbolj tvoja skrivnost. Samo to te prosim, da jo smejo uporabiti moji zanesljivi tovariši, če bi bili v sili. V tem primeru pa te bom poprej vedno vprašal.«

»V redu!« je privolil oče.

Votlino so si natančno ogledali, jo izmerili in se čudili njeni nenavadni prostornosti. Pogovorili so se o vseh potrebnih predelavah, da bi čim bolj premišljeno izrabili celotno notranjost, in o gradivu, ki bo potrebno. Ker je Lovrek že večkrat zidal, je imel za te stvari dobro oko. Sklenili so, da istočasno popravijo tudi hiše in gospodarska poslopja na Hojanovem, s čimer se bo dovažanje gradiva razložilo samo po sebi.

»Vhod moramo izdatno povečati,« je priporočal Bojan. »Potem ga skrijemo tako, da ga ne bo nihče našel. Poskrbeti moramo za zračenje in za vodo. Zakaj ni nemogoče, da bo treba kdaj dlje časa ostati v votlini … Skratka, računati moramo z vsem in se temu primerno pripraviti. Tudi na stranišče ne smemo pozabiti!«

Tovariši so se zasmejali, oče pa je priznavajoče prikimal.

»Doma vam predložim svoje načrte, ki vam dokažejo, da sem mislil tudi na to. Marsikaj bomo seveda morali spremeniti

in popraviti. Zdaj pa, fantje, ven! O vsem ostalem se pomenimo pri nas doma.«

Hojanovka in Rezika sta med tem pridno sukali roke, počistili izbo, zaklali in očistili mladega petelina in nalupili krompir. Mati je nato zakurila peč in hitro zvaljala testo za domačo gibanico, kajti v shrambi je imela še lonec kisle smetane. Rezika pa je skočila v hlev, da pomolze obe kravi, ki sta samovali pri jaslih. Ostala, že precej maloštevilna živina se je pasla na materinem domu v Šentvidu, kamor so jo odgnali že v maju.

[20]

Ko je kravama prinesla krmo, je sedla na trinožnik, stisnila med koleni žehtar in pričela z vnemo molsti. Mleko je v tankih curkih plenkalo v pločevinasto posodo, ki se je hitro polnila. Dekle je bilo židane volje, kakor že dolgo ne. Kakšne spremembe so se obetale njeni domačiji! In kako prijazni so ti dolinski Gradniki, prav nič ošabni, kakor so trdili oče! In mlada dva, kako prijetna fanta! V teh in podobnih mislih ni pazila na svojo okolico in se je zdrznila šele tedaj, ko je polmrak v hlevu prerezal ozek sončni žarek.

»Ali si ti, Jaka?« je vprašala, ne da bi se ozrla, in molzla dalje.

Prišlec nič ne odgovori, marveč tapa po prstih bližje. Zoprn vonj po predišečem milu in po viržinkah ji razodene, da se ji bliža vsiljivi Vercholl. Zakaj je ne pusti pri miru, ko ve, da ga ne mara in da se ga boji?

»Dober dan, lepa Rezika!« jo pozdravi gospod Hans Vercholl s prilizniенim, nekako mastnim glasom. Iz zariplega obraza bolščijo vanjo sive oči, debela roka pa mrcvari tistih par kocin pod bogataševim nosom.

»Dober dan!« odzdravi dekle hladno in se ne zmeni zanj.

»To delo vendar ni zate, Rezika,« jo pomiluje Vercholl in se pomakne bližje. »Pridi rajši k nam za sobarico! Boš videla, kako dobro se ti bo godilo! Od nas ti je odprta pot v svet, dragica. Odlična gospa postaneš, verjemi!«

»Jaz že ne!« odgovori ona. »Jaz sem za kmetsko delo, ne za gosposke sobe. Tudi ne vem,« dostavi hudobno, »kaj bi rekla

vaša žena, če bi ji spet pripeljali novo sobarico ...«

»Moja žena stori, kar ji ukažem jaz! Samo pridi!«

Pri teh besedah se skloni k njej in jo poskuša objeti. Rezika skoči na noge in sune vsiljivca v obraz, da kar zastoka.

»Ven se poberi, dedec ničvredni!« zakriči dekle, bledo od jeze, in kaže s prstom proti vratom.

V tem trenutku se pojavi med njimi Jaka. S svojim mogočnim telesom zaslanja vso odprtino in gospod Vercholl bi se ga bal, če ne bi vedel, da je mladi

[21]

gospodar popolnoma odvisen od njegove milosti.

»Kaj se godi tukaj?« vpraša Jaka in njegovo obličje je kakor izrezano iz kamna.

Vercholl se sredi hleva oblastno razkorači.

»Dober dan, mladi Hojan,« pravi zbadljivo. »Bom jaz pozdravil, če ti ne znaš!«

»Še enkrat vprašam, kaj se godi tukaj!« ponovi Jaka. Iz njegovih oči sršijo strele.

»Kaj te briga, cepec hribovski,« sikne Vercholl.

»Ta človek me ne pusti pri miru,« zaihti Rezika, pograbi žehtar in jokaje odbeži mimo brata k materi.

»Gospod Vercholl,« reče mladenič, ki komaj premaguje svojo jezo, »brž se mi spravite iz hleva, v njem nimate nobenega opravka!«

»Ali si znorel, predrzni stvor?« zarohni trški mogotec. »Menda si pozabil, da je ta hlev moj, kakor je moja vsa Hojanova beračija ...«

Kljub strašni jezi, ki mu besni v srcu, stopi Jaka mirno k umikajočemu se Verchollu, ga zgrabi za ovratnik in ga sune ven s takšno silo, da zleti kakor žoga med tri Gradnike z Belega dvora. Vercholl bi se v tem stanju najraje pogreznil v zemljo. Jasno mu je, da so vse slišali in njegovo sramoto tudi videli.

»To ti poplačam, Hojan,« stisne skozi zobe, ko si nekoliko opomore. »Če mi do jutri ne poravnaš dolga, lahko pobereš

šila in kopita in izgineš od tod!«

»Počasi, počasi, gospod Vercholl!« se oglasi Lovrek. »Preselitev bi bila čisto nepotrebna. Bodite tako dobri in pripravite obračun! Jaka vam jutri prinese denar, do zadnje pare. To bi bilo zaenkrat menda vse. Srečno, gospod Vercholl!«

Jaki, ki mu je bilo kljub Lovrekovi obljubi le nekam tesno pri srcu, ko je svojega upnika smrtno razžalil, se je razvedril obraz in skoraj med smehom ga je opominjal, naj izgine.

Vercholl je od sramote in ponižanja posinjel.

»Tako torej!« je zažugal. »Podite me? Dobro, dobro! Ni še vseh dni konec … Moj glavni obračun še pride! Vam že pokažem vsem skupaj! In ne bo vam treba dolgo čakati ...«

»Nesramni nemčur!« zakriči Simon, ki se ne more

[22]

več brzdati. »Grozi, kakor bi bil sredi nemških bratcev … Pojdi k svojemu trapastemu Hitlerju, pa se njemu pritoži!«

»Odlično, mladi Gradnik! Pri končnem obračunu boste odgovarjali tudi za te besede!«

Zdaj pa je tudi mirnejšemu Bojanu preveč.

»Poberi se, hitlerjevski priganjač! Vsaj danes smo tukaj še mi gospodarji … Saj bi te ovadil, če bi kaj pomagalo … Rečem ti, ob koncu te bo prav hudo bolela glava, če jo boš takrat še nosil na ramah ...«

Vercholl hoče še nekaj gobezdati, vendar se mladenič z vso silo vrže proti njemu in ga pahne po bregu. Ponemčenec se opoteče in pade. Potem preklinjaje odštorklja na pot. Na ovinku obstane in s pestjo zažuga gruči, ki gleda za njim. Potem izgine za grmovjem.

»Kar odleglo mi je,« se je tedaj oddahnil Jaka. »Kolikokrat sem ga že hotel suniti dol, še poprej pa mu povedati, kaj mislim o njem. Danes je zame res srečen dan ...«

»Morda ni bilo pametno, da smo mu že danes odkrili karte,« je menil Lovrek. »Sicer pa je vseeno. Nekaj mesecev prej ali pozneje. Našo usodo so tako in tako že določili ...«

»Mi se ne bomo pustili,« je vzkliknil Bojan. »Branili se bomo!«

Kosilo ni potekalo v tistem razpoloženju, kot so mladi ljudje pričakovali pred prihodom trškega mogotca. Skrb za bodočnost je kakor mora ležala nad vsemi ter dušila razmah mladostnega veselja. Razgovor je bil medel ter se je po večini sukal okrog pošasti, ki je grozila od zahoda.

Jaka je pripovedoval, kako trški nemčurji hodijo celo med drvarje in jih mamijo z raznimi obljubami. In res je med temi že precej takih, ki željno čakajo na Hitlerja, da jih odreši.

»Kako je to mogoče?« se je jezil Simon. »Vsi trije najmočnejši lesni trgovci, Vercholl, Petritschek in Sirk, so navdušeni hitlerjevci. Oni jih vendar tako slabo plačujejo ...«

»Najboljše pa je to,« je pristavila gospodinja, »da so vsi trije obogateli šele v Jugoslaviji. Za

[23]

Vercholla vem, da je imel pred svetovno vojno zadolženo štacuno in zanikrno žago ob zgornji Ložnici. Naš oče mu še lesa niso hoteli prodajati. Danes pa je tak bogataš!«

»Tega smo krivi sami, naša slabost in naš krivični red,« je pripomnil Bojan. »Kdaj bi že izginili naši nemčurji, če se naše stranke ne bi več povezovale z njimi in če jih ljudstvo ne bi podpiralo! Tako pa kupujemo v njihovih trgovinah, pijemo in jemo v njihovih gostilnah, prodajamo jim les in druge pridelke – no, in oni žanjejo. Oblast dopušča, da si prilaščajo ves dobiček in se debelijo, medtem ko naši kmetje in delavci komaj životarijo. To se mora nehati in se tudi bo nehalo ...«

»Oh, lepo bi bilo,« je vzdihnila Hojanovka in vstala, da prinese gibanico, s katero je hotela presenetiti svoje goste.

Proti večeru so se Gradniki poslovili in se z Jakom odpravili v dolino. Vroče želje obeh žensk, ki sta ostali sami v samoti Hojanove domačije, so jih spremljale. Pod Stropnico so se srečali še z Lukom. Sedel je pred tisto gostilno, na katero je imel Lovrek tako slabe spomine. Bil je tako pijan, da skoraj ni prepoznal svojega sina. Ta je bil temnordeč v obraz od žgoče sramote, ker so sorodniki videli njegovega očeta v takem stanju. Vseeno se ni

jezil nanj. Z mirnimi besedami mu je prigovarjal, naj se vrne domov. In glej čudo, starec je sina ubogal in opotekaje meril cesto, ki je vodila navkreber.

»Vidite, takšen je,« je vzdihnil proti Lovreku, kakor bi se hotel opravičiti.

»Nič ne maraj!« ga je tolažil ta. »Vsi imamo svoje slabosti.«

Na Beli dvor so prispeli šele v mraku. Gospodinja Vida, ki je bila kljub odraslim otrokom in nekoliko posrebrenim lasem še vedno lepa žena, je sprejela doslej neznanega sorodnika s tisto prijaznostjo, ki je bila zanjo značilna, ter ji je na mah osvajala srca. Jaka je bil najprej nekoliko plašen in negotov. Toda Vida in vsi sorodniki so bili tako priljudni in domači, da je kmalu izgubil vso okornost ter se je obnašal vedno bolj neprisiljeno in zato vedno bolj prikupno. Najmlajša Gradnikova, sedemnajstletna Breda, je po večerji priznala materi, da je Jaka fant od fare, za katerega bi se dekleta

[24]

gotovo trgala, če bi bil iz doline.

Moški so se pozneje zaprli v gospodarjevo delavnico ter pregledali, dopolnili in izboljšali izdelane načrte, sezname in zapiske, ki jih je Lovrek predložil. Bilo je pozno ponoči, ko se se odpravili k počitku, zadovoljni z uspešnim delom. Naslednje jutro je Vercholl z mrkim obrazom toda brez besed sprejel denar, izročil zadolžnice in menice ter dal pisno dovoljenje za izbris vknjižb na razborski sodniji. Lovrek in Jaka pa sta se potem domenila, kako naj se oživi in dvigne gospodarstvo na Stropnici, in določila potrebne zneske za obnovo, ki naj bi se nemudoma pričela. Zvečer je Jaka skoro priplesal k materi in sestri in jima napovedal novo življenje.

Vse se je napravilo po načrtih. Do konca septembra so dokončali vse naprave v votlini in pred njo, istočasno pa tudi prenovili hišo in druga poslopja na Hojanovem. Delavce je prinesla noč in jih prav tako spet vzela. Svoje delo so opravili odlično. Vhod v votlino so povečali, a so ga potem tako spretno zakrili in obložili z bršljanom, da ga nepoučen človek nikakor ni mogel

odkriti. Notranjost so premišljeno izrabili: v njej so bili predeli za delo in bivanje, za spanje, za orodje in za živila. Poskrbeli so za preproste lesenjače s prav tako preprostimi slamnjačami, za razsvetljavo v obliki plinskih petrolejk in za vodo, ki so jo bistroumno in skrito nepoklicanim očem napeljali iz potoka. V posebnem predelu so hranili večje množine oglja, petroleja in bencina in tudi na pečice niso pozabili. Spretno so rešili težavno vprašanje prezračevanja v primeru, da bi morali vhod v votlino kdaj popolnoma zadelati.

Likof so imeli pridni in vestni delavci, sami razredno zavedni ljudje, pri Hojanovih. Lovrek se je njim in njihovim pomagačem lepo zahvalil in jih prosil, naj o tem zatočišču nikomur ne črhnejo, saj bo le tako lahko kdaj služilo svojemu namenu.

IV.

In potem – potem so se dogodki prehitevali, prevrgli natančno izdelane načrte ter onemogočili

[25]

njihovo izvedbo. Bilo je, kakor da je v človeško mravljišče posegla velikanova roka, ga razkopala in njegove prebivalce razmetala sem in tja.

Zima je potekla še dosti mirno, vsaj navzven. Ljudje pa so se kljub uradnim zagotovilom vedno bolj bali. Nemčurji in pripadniki pete kolone so vneto širili vesti, da bo nemška vojska kmalu zasedla severno slovensko ozemlje, in to brez vojne. Da je že vse sklenjeno in na pomlad vkorakajo Nemci v našo deželo, jo zasedejo in naženejo iz nje vse slovenske hujskače. Za posamezne občine da so že imenovani novi nemški župani, za šole nemški učitelji in za vsa večja posestva nemški upravitelji. V Zalesju da bo županoval Vercholl …

Lovrek se za vse te govorice navidezno ni dosti menil, v resnici pa so ga vznemirjale dosti bolj, kakor je to pokazal navzven. Mučilo ga je, da se ni mogel z nikomer prav pogovoriti. Svoje žene, ki je tako in tako zjutraj pogosto vstajala z rdeče obrobljenimi očmi, ni hotel po nepotrebnem razburjati, sinova sta bila z doma, svak Janez pa je samo vrtnaril in se trdovratno

izogibal vsakemu pogovoru o političnem stanju. In tudi z očetom ni bilo nič, kajti bil je že zelo star ter za tovrstne zadeve ni kazal nikakršnega zanimanja. Njegov spomin je bil tako slab, da je pozabil, kar je rekel trenutek poprej.

Stari oče jih je tudi prvi zapustil. Na pustni torek mu je nenadoma postalo slabo in je izgubil zavest, na pepelnično sredo je ugasnilo njegovo življenje.

K njegovemu pogrebu se je zbrala na Belem dvoru vsa Gradnikova družina, kajti s Stropnice sta prišla tudi Jaka in Rezika. Oglasili so se stari prijatelji in znanci, med njimi močno ostareli Urbančič, in velika jedilnica je spet odmevala od govorjenja ter žvenketanja krožnikov in pribora, ko so obhajali sedmino. Zaradi smrti je manjkala veselost, zbrane goste pa so vznemirjale tudi nove govorice, da se vlada dogovarja s Hitlerjem in da mu bo odstopila velik kos slovenskega ozemlja. Ljudje si niso upali odkrito govoriti, vsako pogumnejšo besedo je zadušilo pomenljivo spogledovanje. Medsebojno zaupanje je že ugašalo ...

[26]

Ko so se vsi gostje poslovili, sta Hojanova dva ostala, saj so ju Gradnikovi že imeli čisto za svoja. Rezika se je pridružila Bredi in Kotnikovi Metki, Jaka pa je v gospodarjevi delavnici poročal Lovreku in bratrancema, kako je z votlino in njegovo domačijo.

»Vse je v najlepšem redu. Stvari se niso prav nič pokvarile. Za skrivališče ne ve nihče, še sam oče ne, pač pa vedo mati in Rezika … Za vsak primer, če me ne bi bilo … Za hlevarja imamo gluhonemega človeka, pa je pošten in zanesljiv. Votline ne pozna, a je ne bi izdal, čeprav bi mu jo pokazal ...«

»Dobro je tako,« je menil Lovrek. »Kaže, da se sploh ne bomo vojskovali. Menda nas bodo kar prodali … In Nemci nam bodo veleli, naj izginemo ...«

»Jaz ne pojdem,« se je pridušil mladi Hojan. »Na Stropnici sem doma in na Stropnici ostanem!«

»To je beseda, Jaka,« ga je pohvalil Bojan. »Če bo še več takih ljudi, kakor si ti, nas menda ne bodo kar meni nič, tebi nič spodili …«

Lovrek je začutil v sinovih besedah nekak očitek, vendar mu ni zameril, temveč je dejal mirno in zelo resno: »Z bikom se ne moreš bosti … Tisto peščico, ki bi jim hotela nasprotovati, Nemci z naslado zdrobe!«

»Tista peščica,« se mu je postavil po robu Simon, »povleče za seboj ljudske množice, ki so danes zbegane ter ne vedo, ne kod ne kam ...!«

»Pa naj bo po tvoje,« se je nasmehnil oče malce otožno in ljubeče položil roko na svojega hitro razvnetega sina.

Poslovili so se presrčno, ne sluteč, v kakšnih okoliščinah se bodo spet sestali in kako se bo z njimi poigrala usoda ...

Nekaj tednov pozneje so po radiu izvedeli, da so zastopniki naše vlade na Dunaju podpisali pogodbo s Hitlerjem, tisto pogodbo, s katero se je naša država na milost in nemilost predala nasilniku. Bojazljivci so veselo pozdravljali odstranjeno vojno nevarnost, nemčurjii so slavili zmago in se obnašali, kakor da imajo že vso oblast v svojih okah, vsi oni pa, ki so še znali misliti, so bili kakor omamljeni.

Istega dne zvečer se je oglasil na Belem dvoru mizar Dimesch, ki je bil do Lovreka že

[27]

v njegovi mladosti zelo prijazen ter je tudi pozneje ohranil svojo naklonjenost do njega. Prišel je skrivoma ter je ves čas gledal okrog sebe, kakor bi se bal zasledovalcev.

Lovrek ga je povabil v svojo delavnico ter postavil na mizo steklenico vina. Dimesch je sedel in se zagledal v veliko oljno sliko, na kateri je bil upodobljen stari oče Simon Gradnik. Živčno je gladil svojo dolgo sivo brado in dolgo molčal.

»Bežati morate!« je rekel nenadno brez uvoda.

»Bežati? Zakaj?«

»Gospod Gradnik,« je nadaljeval mizar, »vedno sem vas cenil in zato sem vas prišel posvarit. Ne mislite, da vas samo strašim. Zasedba bo že kmalu in potem je že sklenjeno, da vas vse zapro. Posestvo se vam zapleni. Svetujem vam, da čim prej

odpotujete … Morda se pozneje razmere unesejo ter boste še kaj rešili ...«

»Hvala vam, gospod Dimesch,« je dejal Lovrek po daljšem premolku. »Kam naj odpotujem?«

»Ljubljane ne bodo zasedli, zato najbolje tja. Na vašem mestu za nobeno ceno ne bi ostal tukaj. Kakor veste, sem nemški človek, toda preveč sem že slišal o nacističnih svinjarijah, da bi bil zdaj zares vesel. Ne tvegajte njihove ječe, to vam pravim!«

Lovrek je pomislil. Bil je miren, toda od razburjenosti ves bled. Ura usodne odločitve je nastopila. Ali naj uboga in pobegne? Eno je bile gotovo: žene in hčerke ne more tvegati.

»Moja žena je dobila od tete hišo v Ljubljani in čisto po naključju je eno stanovanje prazno. Dobro, Vida in Breda morata od tod. Simon je tako in tako v Ljubljani, Bojanu pa sporočim v Zagreb, naj se odpelje k njim. Tako bo najboljše!«

»In vi sami?« je vprašal Dimesch začudeno, skoro nejevoljno. »Na vas vendar najbolj prežijo in vi hočete ostati?«

»Ostanem, dokler bo le mogoče. Saj veste, da sme kapitan zadnji zapustiti potapljajočo se ladjo.«

»Ne vem, ali bo prav tako … Vercholl bo v bodočih dneh važna oseba v Zalesju in on je vaš najhujši sovratnik. Že zdaj se hvali, da bo kmalu stegnil roko po Belem dvoru ...«

[28]

»Zelo dvomim, da bo imel srečo z njim. Toda ne bojte se! Izginem o pravem času … Zaenkrat iskrena vam hvala!«

Ko je stari mizar odšel, počasi in sključeno, kakor da nosi na svojih ramah težko breme, je poklical Lovrek Vido in Bredo, jima razložil stanje ter jima dejal, da se morata naslednji dan odpeljati v Ljubljano. S seboj vzameta potrebno opremo za stanovanje, perilo, obleko in sploh vse vrednejše predmete. Obe sta se upirali, a ju je nazadnje le prepričal, da je to v dobro vse družine. Tudi sam bo mnogo mirneje čakal na razvoj dogodkov, če bo vedel, da ima svojce na varnem. Obljubil je, da jima bo sledil, čim bodo dopuščale ali zahtevale razmere. Simon naj ostane kar v Ljubljani, Bojan pa še pride. Vida je s težkim srcem pristala

na ločitev. Najrajši bi ostala pri možu, a uvidela je, da mora drugod vsaj začasno zgraditi novo gnezdece za svojo družino. S solznimi očmi je nadzorovala vse priprave za selitev, ki je šla naslednji dan tudi na postaji hitro izpod rok. Popoldne se je po dolgem in žalostnem poslavljanju odpeljala s hčerko, kdo ve, za kako dolgo ...

Nove vesti o beograjskem preobratu ter o novi vladi so učinkovale kakor bomba. V svojih srcih so bili vsi zavedni ljudje veseli, da so se ljudske množice uprle klavrni kapitulaciji pred Hitlerjem, bili pa so tudi polni strahu, kajti vojna je bila zdaj gotovost. Dolina je bila mrzlično razgibana. Maloštevilni nemški državljani – večinoma Avstrijci – so se na povelje nemške vlade odpeljali, ob odhodu pa so zagotavljali preostalim, nekoliko poparjenim ponemčencem, da se že v nekaj dneh vrnejo z nemško vojsko …

Lovrek je bil zdaj zelo vesel, da sta bili Vida in Breda na manj vročih tleh prestolnice. Čas pred izbruhom vojne je dobro izrabil. Skrivoma, v zgodnjih jutranjih urah, so zvozili na Stropnico, kar se je le še dalo. Sovražnik naj dobi čim manj – to je bilo geslo. Odeje, obleke, perilo, posteljnina, posoda in živila – vse je romalo na planine, v votlino pa je vse znosil Jaka sam. Čeprav je bil medvedje močan, je bilo to delo tudi zanj strahovita muka.

[29]

Njegove dejavnosti je bile kmalu konec. 1. aprila se je moral odpeljati k vojakom v Zagreb, kjer je bila njegova enota – inženirski bataljon, mater in sestro[91] pa je moral zapustiti varstvu nezanesljivega očeta in gluhonemega reveža. Zato mu je bilo v veliko tolažbo, ko mu je pred odhodom Lovrek zaupal, da se bo takoj ob vkorakanju nemških čet preselil na Stropnico in bo ostal tam, dokler bo kazalo. Naj ne bo v skrbeh – za mater in sestro bo že skrbel. In za primer nevarnosti imajo vendar sijajno zaklonišče!

Na cvetno nedeljo je počilo. Radio je navsezgodaj oznanjal, da je Hitler sklenil napasti Jugoslavijo, nekaj ur pozneje pa

91 V tipkopisu hčer.

je poročal, da so nemška letala strašno razdejala glavno mesto. Novica je podila novico kakor na začetku prve svetovne vojne. Razlika je bila samo ta, da je bila takrat dolina odmaknjena od bojnih dogajanj, zdaj pa je bila izpostavljena prvemu napadu: nekdanja avstrijska meja ni bila daleč ... O tej neprijetni bližini so pričale vojaške kolone, ki so se počasi in nerade pomikale proti severu. Ljudstvo jih je opazovalo brezbrižno, skoraj z obžalovanjem, kajti vsak otrok je vedel, da imajo Nemci ogromno motorizirano vojsko, medtem ko so se naši reveži po blatnih cestah mučili z volovsko vprego. Med vojaki ni bilo niti trohice navdušenja, mnogi med njimi pa so celo odkrito napovedovali, da pomečejo puške stran, brž ko se pojavi sovražnik ...

Nanj ni bilo treba dolgo čakati. Ko so spustili v zrak nekaj mostov, predorov in cest ter so kakor za poskušnjo oddali v zrak nekaj strelov, so se naše hrabre čete s častniki na čelu razbežale, kakor se razteče voda, če jo uliješ po tleh. Blizu stanujoči so jo pobrisali domov, drugi so pobegnili na hribe, ostanek pa so sovražniki zajeli. Nato se je čez dolino potegnila dolga kača motornih vozil, s katerih so nemški vojaki pokroviteljsko in hkrati oholo odzdravljali ljudem. Pametni in dostojni dolinčani so se sicer zaprli v svoje domove, da jim ni bilo treba gledati nemškega zmagoslavja, a mnogo preveč je bilo tistih, ki so nosili zmagovalcem cvetje, sadje in celo – pisanke ...

Direndaj je bil v Zalesju in v Razboru! V teh

[30]

dveh edinih dolinskih naseljih, kjer so se zagnezdili ponemčenci, so pričakali vojaštvo s slavoloki, z že dolgo pripravljenimi zastavami in polnimi košarami velikonočnih jedi. Mladi nemčurski rod je bil nad vse dejaven: fantje so tekali naokoli kot kurirji, dekleta pa so junakom v motoriziranih vozilih delila pisanke in se jim sladko nasmihala.

Bolj ko se je nagibal dan, hitreje so rastle vrste hitlerjevcev. Vsepovsod so vihrale zastavice, ki so jih radodarno raznašali domači nacisti, v gumbnice pa so premnogi kar najbolj očitno zataknili znak s kljukastim križem … To je bil zares dan slovenske sramote! Zavedni ljudje so se poskrili, nemčurji pa so

s hudobnim smehljajem na ustnicah hodili naokrog, tulili v zboru in čakali na sodrgo iz Gradca, ki je že drdrala proti naši deželi z nalogo, da izbriše slovenstvo z njenih tal. V stotinah motornih koles, tovornjakov in osebnih avtomobilov so bili tisoči članov jurišnih oddelkov, plenilcev, roparjev, rabljev in biričev ... Kakor roj požrešnih kobilic so padli na nesrečno zemljo ...

V.

Lovrek ni čakal prihoda nemških čet. Radio je poročal, kako kopni odpor naših čet na vseh frontah in da vsa država razpada. Potihem je zapustil Beli dvor, pobasal v nahrbtnik vse, kar se mu je zdelo škoda prepustiti sovražniku, dodal nekaj jedače in pijače in se težko oprtan napotil poslovit na Gradišče. Polonica ga je sprejela s solzami v očeh, Janez je resno gledal, njuna hčerka Metka pa je skoraj skoprnela od razburjenja in negotovosti.

Lovrek je najprej okleval. Zdelo se mu je bolje, da se enostavno poslovi in zamolči svojo pravo namero. Po drugi strani pa bi bilo dobro, da bi imel zvezo z domačimi ljudmi.

»Na Stropnico pojdem,« je nazadnje le razodel svojo skrivnost. »Vam lahko zaupam. Ne povejte nikomur! Če vas kdo vpraša, sem jo pobrisal v Ljubljano ...«

»Pa bi res šel tja,« mu je prigovarjal Janez.

[31]

»Tukaj si v stalni nevarnosti, da te zaprejo ali celo postavijo ob zid. Znanca imam med temi … ljudmi, ta mi je povedal. Proti meni nimajo nič, je rekel, in da lahko ostanem ...«

»Srečna duša!« je menil njegov svak malce porogljivo. »Vseeno ti ne zavidam. Ali bi mi poslali pošto k Hojanovim, če bi bilo po naključju kaj važnega?«

»Odkrito rečeno, Lovrek, ne bi rad,« je v silni zadregi mrmral Janez. »Glej, družino imam, in opazovali nas bodo ...«

»Tako pa ne, očka,« je odločno vzkliknila Metka, ki je ob materini in očetovi mehkobi imela v družini glavno besedo. »Jaz sama bom zveza. Mene ne bodo osumili, vsaj tako hitro ne. Stric, zanesi se name!«

Janez je menil, da se tako in tako ne boji zase, ampak za njo in za mater. Pa naj bo, če Metka tako hoče. In res so se potem točno domenili o načinu medsebojnega obveščevanja. Še iskren stisk roke vsakemu in Lovrek je utonil v temi.

Jutro ga je našlo na Stropniški peči, od koder se je poln žalosti oziral po svoji dragi dolini, ki je bila še gola, a je vendar že kazala znake prve pomladi. Potem je potisnil klobuk na čelo in se napotil proti planoti, ki je bile polna vojaštva. Manjša kolona je na svojem begu pred Nemci izbrala gorsko pot, ne vedoč, da se ta tukaj končuje. Nazaj niso mogli in tudi niso hoteli, ker bi jih sicer verjetno zajeli Nemci. Večinoma so imeli s seboj civilne obleke, v katere so se pravkar preoblačili. Hlastno so obsuli prišleca in ga spraševali po novicah. Ko so se natančno poučili, v katero smer naj krenejo, so se odpravili, deloma na konjih, deloma peš. Preden je zazvonilo poldne je zapustil planoto zadnji vojak.

Tla so bile prekrita z uniformami, orožjem in drugo vojaško opremo, ki so jo vojaki brezbrižno pometali stran. Po Lovrekovem nasvetu so jo skrbno zbrali, nato pa sta jo z Reziko znosila v votlino. Posebno važne so se zdele Lovreku tri strojnice s strelivom. Bilo pa je tudi kakih trideset pušk ter nekaj revolverjev in ročnih granat.

»Ni izključeno, da jih bomo še krvavo potrebovali,« je

[32]

menil zamišljeno in jih skrbno namazal z oljem. »Veš kaj, Rezika, kar v votlini ostanem, tako bo najbolje. Mati lahko vedo, da sem tukaj, očetu pa reci, da sem šel za vojaki. Ti pa pridi večkrat pogledat, ampak previdno! Če moreš, prinašaj tudi mleko! Drugega ne potrebujem, saj je vse v votlini. Za silo bi preživel s konzervami in jabolki. Saj se je nabralo toliko blaga, da moram napraviti malo reda ...«

»Vsak dan pridem pogledat,« je obljubilo dekle. »Zame se ne bojte!«

Življenje v votlini je bile samotno, ker pa je bilo dovolj dela, je Lovreku čas potekal še dosti hitro. Rezika je prihajala točno vsak dan, ni je bilo samo takrat, ko so prišli Verchollovi prijatelji v družbi nekaterih gestapovcev iskat Lovreka na Stro-

pnico. Prepričali so se, da sta na domačiji samo dva stara moška in dve ženski. Pustili so si postreči s pečeno kuretino, potem pa so spet izginili: verjeli so, da je Lovrek zares pobegnil v Ljubljano. V dolini je pekel, je pripovedovala Rezika. Ropa in krade se na debelo, vse količkaj zavedne Slovence so pozaprli in govoriti se sme samo v blaženi nemščini ...

Lovrek se niti ni razburjal, ker je pričakoval podoben potek. Iz prejšnje vojne je vedel, da so nemški ljudje v splošnem marljivi, vestni in sposobni delavci, vedel pa je tudi, da so politično neverjetno omejeni in zagrizeni, a kadar podivjajo, okrutni in krvoločni. Živo se je spominjal, kako so nekoč nemški vojaki, katerim je bil prideljen, sredi noči pognali iz postelj vse prebivalce neke vasi, v izpraznjene sobe pa postavili svoje konje! In v vasi je bilo hlevov dovolj! Župana pa, ki se je pritoževal nad nepotrebno okrutnostjo, je nemški major kratkomalo ustrelil v glavo … Ne, ne! Nespametno je bilo od Nemcev pričakovati usmiljenje!

Huje so ga zadele vesti o obnašanju slovenskega prebivalstva. Mnogi dolinčani so se v svojem strahu udinjali sovražniku in vneto izvrševali njegove ukaze, čeprav v škodo svojim sosedom. Drugi, še slabši, so se prilizovali Nemcem, pozabili slovenščino in tolkli samo še nemščino. Tretji, najgrši, pa so ovajali lastne ljudi, bodisi iz osebnega sovraštva bodisi da bi pokazali svojo gorečnost za nemško stvar ...

[33]

»Kaj sploh še čakam tukaj?« je včasih spraševal samega sebe. »Čudeži se ne dogajajo! Nemci imajo z našimi ljudmi lahko delo, iz rok jim jedo in sami jim ponujajo lice za klofute ...«

Vedno bolj so ga obhajale žalostne misli in vedno bolj se je nagibal k brezupju. Najboljše bo, da sledi ženi in hčerki v Ljubljano in tam počaka na nadaljne dogodke. V svojem srcu se je še dalje igral z upanjem, da se vendarle kje vžge iskrica odpora. Samo zato je okleval z odhodom iz svoje ožje domovine, ker bi se rad pridružil upornikom.

Trdno se je že odločil za pot v Ljubljano, ko je nekega dne – kake tri tedne po zasedbi – zaslišal pred votlino moške

glasove. Zdrznil se je in napeto prisluškoval. Pripravil je revolver in se postavil za vhod.

»Stric, stric!« je zdajci zaklicala Rezika in njen glas je zapel kakor vesela ptička spomladi. »Obisk, obisk!«

Skriti vhod se je odprl. Pred Lovreka sta se postavila dva bradata in razcapana možaka, ne da bi spregovorila besedo. Možje so se nekaj časa gledali in potem ju je prepoznal.

»Bojan!« je kriknil in razširil roke. Sin mu je nemo padel okrog vratu, kakor je to storil v otroških letih. Nekaj časa sta se držala objeta, nato sta se spustila in se ogledovala s srečnim nasmehom na ustnicah.

»To je pač presenečenje!« je vzdihnil Lovrek, ki je šele zdaj spet dobil dar govora. »Pozdravljen, Jaka, tudi ti! Od kod vaju je prineslo?«

Stvar je bila dosti preprosta. Ko so Nemci zasedli Zagreb, je prebivalstvo metalo nanje cvetje, lastnim vojakom pa trgalo šajkače z glav. Jaki se je to neizmerno zagnusilo, preoblekel se je in jo udaril proti domu. Nedaleč od mesta je dohitel skupino mladih ljudi, samih Slovencev. Med njimi je bil tudi Bojan … Vzeli so ga s seboj in krenili čez Gorjance v Ljubljano. Od tam pa –

»Kako je z mamo, Bredo in Simonom?« je Lovrek hlastno prekinil pripovedovanje.

»Vsem trem se godi dobro,« je odvrnil Bojan, »vendar so zaradi tebe v

[34]

hudih skrbeh, ker te ni od nikoder. Nimaš pojma, koliko naših znancev je v Ljubljani! Drugače ni slabo. Slovensko se govori kakor poprej, Italjani se dobrikajo prebivalstvu in mu obetajo zlate gradove in za denar dobiš, kar ti srce poželi … Saj pojdeš k mami, ali ne?«

»Zakaj pa ti nisi ostal tam?« se je oče izognil odgovoru. »Čudim se, da te je mama pustila od sebe.«

»Saj me ne bi, a sem ji obljubil, da poiščem očeta, ki se klati nekje po svetu … Veš, očka, prvič v življenju sem jo nalagal!«

»Nalagal?«

»Res je, da sem te hotel najti, in slutil sem, kje utegneš tičati. Vendar se v Ljubljano ne vrnem. Prevzel sem obveznosti in izvesti jih moram. Konec marca je bil v Ljubljani važen sestanek in sklenili smo, da pričnemo z borbo. Meni so zaupali organizacijo v naših krajih. In če ne meniš drugače, bi bil v tej votlini moj glavni stan ...«

»Sin, veliko in nevarno igro so ti zaupali. Gre za življenje in smrt ...«

»O tem ne dvomim. Vendar brez žrtev ni niti zmage niti svobode!«

Oče se je ginjen zagledal v svojega sina. V pravo smer je zrastel njegov mali Bojanček, ki je še nedavno – tako se mu je dozdevalo v tem trenutku – plezal po njegovih kolenih. Zdaj je stal pred njim moški, ki je vedel, kaj hoče in čigar oči so plamtele v plemenitem ognju.

»Bojan!« je vzkliknil in ga še enkrat objel. »Novo upanje si mi vlil v srce. Res je! Brez žrtev ni zmage! In če je še več mladih ljudi tvojih misli, je naše upanje utemeljeno. Do danes sem slišal samo o suženjskem pripogibanju slovenskih hrbtov pred sovražnikom. Tvoj glas je drugačen! Tudi jaz se vam pridružim! Star vojak sem in morda vam bodo moje izkušnje kdaj koristile ...«

»Oče!« je zašepetal sin in mu hipoma prav po otroško poljubil roko. »Mami bo sicer počilo srce, jaz pa sem vesel, tako vesel, da ti ne morem povedati ...«

»Mama je pogumna in bo razumela … Saj ne bo prvič!«

[35]

»Prej ali slej pride tudi Simon, zaenkrat ga nisem hotel vzeti s seboj. Pač pa se nam pridružijo v kratkem nekateri moji tovariši in drugi zanesljivi ljudje.«

Lovrek ni odgovoril, ker je pomislil na Vidino trpljenje. Vendar je moralo biti tako. Ženam so bili dodeljeni čakanje, strah in žalost – težko breme, težje, kakor moškim, ki so pograbili orožje in se borili in v borbi pozabljali na vse drugo.

Dokler je trajal razgovor med očetom in sinom, je sedel Jaka tiho ob strani. Zdaj se mu je zdelo primerno, da se oglasi tudi on. Marsikaj mu je težilo srce in potreboval je dober nasvet.

»Stric,« je vprašal, »kaj naj počnem jaz? Ali naj obdržim puško v roki in se pridružim vama ali naj mirno kmetujem, dokler bo šlo?«

»K nam pridi!« je zahtevala Rezika. »Mati in jaz se sami bojiva, a tudi vsega dela ne zmoreva.«

»Zares, kmetuj, dokler bo šlo!« je svetoval Lovrek. »Saj tako ali tako potrebujemo zvezo preko vašega doma. Nemara pride kdaj moja nečakinja Metka do vas. V tem primeru naj odda svojo pošto tebi ali Reziki ali pa jo pripelješ sem, če bo dovolj varno.«

Tako je Jaka kmalu za tem odšel s svojo sestro domov, oče in sin pa sta ostala sama v votlini. Bojan se je po dolgem času skopal, obril in preoblekel. Z veseljem je uporabil čisto perilo ter hvalil očetovo preudarnost. Nekaj časa je razmišljal, ali bi se oblekel v vojaško ali v civilno obleko. Po očetovem nasvetu se je odločil za zadnjo, češ, vojaška obleka pride na vrsto, ko bo stala na nogah njihova enota. Oče mu je potem pokazal vzorno urejeno shrambo in ga opozoril na nove pridobitve, zlasti na orožje in strelivo.

»Dobro smo založeni,« se je oddahnil Bojan. »Še radio z baterijami ter razmnoževalni stroj bi potrebovali. Oboje je na poti!«

Oče in sin nista dolgo ostala sama. V mesecu aprilu in še bolj v maju so dobili skoraj slednjo noč prirastek. Polagoma se je nabralo v zaklonišču kakih trideset moških različne starosti in različnih poklicev. Med njimi so bili delavci iz rudnika in usnjarne, dijaki, učitelji, uradniki, obrtniški in trgovski nameščenci in celo nekaj kmečkih sinov. Uredili so se

[36]

strogo po vojaško ter soglasno izvolili Lovreka za svojega poveljnika in Jako za njegovega pomočnika. Razdelili so uniforme in razpoložljivo orožje. Vendar je bilo vsega premalo,

zlasti, ker so računali z novimi bojevniki. Misliti je bilo treba na urejen dovoz prehrane, saj je trideset ljudi potrebovalo mnogo, ob tem pa so se morali še preskrbeti za zimo.

»Kaj si belimo glave,« je menil Martin, čvrst kovač iz Razbora. »Kar potrebujemo, vzamemo Nemcem.«

»Še rajši njihovim prijateljem!« je svetoval Jurij, poprej trgovski pomočnik v Turišču, večjem kraju sosednje doline.

Lovrek je bil sicer mnenja, da bi bilo boljše, če bi še nekoliko počakali, ko pa so ga preglasovali, je priporočal, naj posnemajo gozdne zveri. Te navadno ne ropajo v bližini svojih brlogov, rajši hodijo v oddaljenejše kraje. Tako zabrišejo sledi in ne vznemirjajo bližnje okolice. Sklenili so torej, da si izberejo nekaj večjih naselbin v sosednji dolini, vendar mora biti vse kar najskrbneje pripravljeno in do zadnje podrobnosti premišljeno.

Razdelili so se v dve skupini. Vsako je spremljal domačin, ki je v izbranem kraju dobro poznal tiste ponemčence, pri katerih bi se utegnilo dobiti kaj prida.

Nočni napad so izvedli po načrtu. Šibko zasedeni orožniški postojanki so presenetili. Brkati gornještajerski žandarji so trepetali od strahu in storili vse, kar so jim napadalci zapovedali. Kmalu so ležali v samih spodnjicah in srajcah v zaporu in se niso ganili. Napadalci so najprej uničili telefonsko in brzojavno napeljavo in postavili straže. Iz hlevov so vzeli konje, izpod skednjev vozove, vdrli so v skladišča in trgovine nemčurskih trgovcev in odnašali blago vseh vrst in ga nalagali. Gibali so se brez hrupa, tako da mnogi tržani sploh niso vedeli, kaj se godi. Ko so na zadnji voz nagomilili prekajeno meso in nekaj posod z mastjo ter olajšali novega nemškega trafikanta za njegovo tobačno zalogo, so posvetili vso skrb uplenjenemu orožju: dobili so nekaj težkih strojnic, več brzostrelk, precej pušk, mnogo streliva in ročnih granat.

[37]

Nazadnje so ovili kolesa z vrečevino in odrinili prav tako tiho, kakor so prišli. Voziti so morali domači hlapci, ki so preplašeno držali vajeti v rokah in storili vse, kar se jim je ukazalo.

Preden so odšli, so partizani – kakor so se pozneje sami imenovali – na več vidnih mestih pričvrstili velike lepake z naslednjim besedilom:

PRIČELI SMO BORBO S SOVRAŽNIKI IN IZDAJALCI!

KMALU BOSTE SPET SLIŠALI O NAS!

Še v temi so prispeli na dogovorjeno skrito mesto, kjer so blago razložili in od tam polagoma vse znosili na varno. Hlapci so morali ostati dva dni z njimi, šele potem so jih spustili domov s konji in vozovi, ki jih na planinah niso mogli uporabljati. Pač pa so odpeljali s seboj več volov. Nagnali so jih na pašo. Pašniki pod Smodivnikom so bili odljudni in so nudili dovolj krme.

Prvi uspeh je navdal bojevnike z židano voljo. Njihovo voljo za borbo pa je še mnogo bolj podžgala vest, s katero jih je slučajno isti dan, ko so sami prešli v napad, seznanil radio. Ta novica je imela tudi zanje najusodnejši pomen: Hitler je navalil na Sovjetsko zvezo … Največja slovanska država se je borila proti istemu nasilniku kakor oni! Ko so pozneje izvedeli o sodelovanju Britanije s Sovjetsko zvezo, so postali kljub prvotnim Hitlerjevim zmagam na ruskem ozemlju še samozavestnejši. Njihova vera v končno zmago ni klonila niti takrat, ko so nemške armade pridrle prav do Moskve. Potrdila jo je že prva zima ...

Partizanski napad je nemške osvajače zelo vznemiril. V dobi, ko so selili na tisoče slovenskih ljudi iz domovine ter je teklo vse kakor namazano in brez vsakega odpora, je bil to sunek v sršenje gnezdo. Vznemirjenost, jeza in strah so se naselili v srcih osvajačev. Ta narodič si je upal postaviti se po robu? Slab, silno slab zgled za druge, večje podjarmljene narode! To je bilo treba v kali zatreti! Še huje je nemške oblastnike vznemirilo dejstvo, da napad ni bil osamljen primer, temveč so partizani vstajali na vseh koncih in krajih svoje majhne toda drage domovine. Slovenski narod se je prebujal iz težke omame ...

[38]

Seveda so Nemci odgovorili po svoje!

Lovili, zapirali, mučili in streljali so osebe, ki o partizanih včasih niso imele niti pojma. Množično ubijanje talcev je

prešlo v navado. S peklensko zlobo so izseljevali svojce ubitih ali padlih borcev, in sicer tako, da so trgali otroke od njihovih mater … Mrak in obup sta legla na domovino, pričela se je resnična borba na življenje in smrt, borba Davida proti Goljatu ...

VI.

Doživljaji in prigode bojevniške skupine pod Smodivnikom bi napolnili debelo knjigo. Med njimi so bili žalostni in celo pretresljivi, vzpodbudni in tudi smešni pripetljaji. Vedno pa jih je doživljala vsa skupina, kakor da bi bili vsi njeni člani eno samo telo.

Prvotno število borcev se je pomnožilo, tako da so morali poskrbeti še za druga zakloniščа. Najpogosteje so prihajali kmečki fantje, ki so se hoteli umakniti vojaški službi, v katero so jih silili Nemci. Organizacija se je učvrstila, disciplina je bile stroga, povezanost z drugimi partizani in z vrhovnim vodstvom vedno tesnejša. Poleg vojaške dejavnosti je bila najvažnejša propaganda med ljudstvom, posebno med hribovskimi kmeti, na katere so bili navezani glede prehrane. Tu so jim najbolj koristili domači fantje, pa tudi njihovo obnašanje, ki se je tako zelo razlikovalo od roparskih pohodov gestapovcev. Kmalu ni bilo hribovskega kmeta od Goličkih planin tja do Plešivca, ki ne bi bil zvest pristaš partizanov.

Polagoma so se začeli spuščati v dolino, kjer so bila tla manj zanesljiva in bolj vroča. Vseeno se je tudi tukaj partizanska misel širila vedno bolj, med rudarji in tovarniškimi delavci, med kmeti in redkimi preostalimi izobraženci. Ljudje so na tihem zbirali prispevke v denarju in stvareh. A tudi oblastniki niso držali križem rok. Med bojevnike so vtihotapljali domače izdajalce, svoje plačance, in kadar je tak podlež opravil svoje naročilo, so spet pozaprli na stotine slovenskih ljudi, jih zasliševali, mučili, poslali v taborišča ali jih postrelili.

[39]

Pozneje, ko je bilo vse skupaj brez uspeha, so začeli s patruljami na hribe ter z večjimi in manjšimi hajkami, ki so stale partizane dosti žrtev, a so prinašale napadalcem še mnogo več

izgub. V teh in drugih bojih se je votlina pod Smodivnikom izkazala kot zaklonišče, ki mu ni bilo para. Ne samo, da je bila tako dobro skrita, v njej je prebivala skupina res izbranih ljudi, ki ni klonila niti v najhujših preikušnjah. In teh tudi na tem hribovju ni manjkalo.

Začelo se je z Verchollom.

Vercholl z novim stanjem ni bil posebno zadovoljen. Res, postal je prvi nemški župan v Zalesju ter je bil v začetku najmogočnejša oseba v trgu. Po njegovih navodilih so zapirali in izseljevali Slovence, plenili posestva in odvzemali blago. Nekoliko se mu je pokadilo pod nos, ker so mu odvzeli upravo zaplenjenega Belega dvora in jo zaupali debelemu golšastemu Nemcu iz Gornjega Štajerja. Sicer se ta ni mogel sporazumevati z dninarji in hlapci, vendar si je življenje na posestvu uredil zelo udobno. Vercholla, ki se je ponujal za posredovalca, je surovo nagnal. Mnogo hujša je bile druga stvar. Vercholl je poznal pomanjkanje raznih dobrin v avstrijskih mestih, pa je takoj po zasedbi začel na debelo prekupčevati z vsem, kar mu je prišlo pod roko: z mesom, mastjo, jajci in sadjem. Zasačili so ga ter mu naložili ogromno globo 30.000 nemških mark, kar tudi zanj ni bil mačji kašelj. Najhujše pa je nastopilo kot posledica te kazni. Odstavili so ga in namesto njega imenovali za župana nekega koroškega odpadnika, ki je slišal na pranemško ime Sliunigg [Slivnik], ter je bil zagrizen nacist.

Varcholl je bil globoko užaljen. Odrekel se je sodelovanju pri raznih novih nemških ustanovah ter se posvetil samo trgovskim poslom, seveda previdneje. Znova je poskušal navezati zrahljane stike s slovenskim prebivalstvom, zabavljal čez tujce, kjer je le mogel, in samega sebe prikazoval kot žrtev strahovite prevare.

V tem svojem razpoloženju se je spomnil tudi na lepo Reziko. Ker takrat še ni bilo slišati o partizanih, je večkrat tvegal izlet na Stropnico in počastil Hojanove s svojim obiskom.

[40]

Imel je trdo kožo in kot prekupčevalec dobršno mero vsiljivosti. Tožil je o svojem strašnem razočaranju in o svoji

ljubezni do domačinov. Jaki in Hojanovim je ponujal svojo tehtno pomoč in svoje odlične zveze, če bi jim hotel kdo nagajati. Reziki je obljubil krasno svileno ruto. Mati mu je kljub priliznjenim besedam obrnila hrbet in izginila v kuhinjo. Staremu Luki je pred odhodom pomignil, naj ga spremi do gostilne. Tam ga je napojil, mu naročil, naj dobro opazuje, kaj se na hribih dogaja, in mu stisnil v pest precejšnjo vsoto denarja.

Verchollov obisk so si v votlini različno razlagali. Eni so bili mnenja, da vohuni, drugi so pravilno slutili, da spet lazi za domačo hčerko. Vsekakor bi bilo zelo neprijetno in tudi nevarno, če bi svoje obiske ponovil. Podvojili so torej svojo čujednost in na primernih mestih razpostavili straže.

Nepovabljeni gost je prihajal vedno pogosteje. Žaljiva hladnost domačih ga ni motila, Rezikin gnus, ki ga ni prav nič zatajevala, pa ga je samo dražil. V njenem očetu, nepoboljšljivem starem žganjarju, si je s svojimi darovi pridobil zvestega zaveznika.

Luki se je zdelo škoda, da bi se njegovemu dobrotniku kaj pripetilo. Čeprav ni poznal zakloniščа pod Smodivnikom, je v soseščini vendar skoraj vsak dan videval ljudi v vojaških oblekah. Ob neki priložnosti je vprašal Vercholla, ali se nič ne boji partizanov.

»Saj pri vas jih ni,« se je zdrznil ta. »Ali ste katerega že videli?«

»Tu in tam, od daleč ...«

Vercholl se je prezirljivo nasmehnil.

»Mene se ne bodo lotili,« je zagotovil in iz usnjatega toka, ki ga je imel čez ramo, izvlekel srednje velik revolver. »S temle stricem posvetim vsakomur, ki bi se me lotil. Sicer pa lahko poveste partizanom, če boste kdaj govorili z njimi, da nisem njihov sovražnik!«

[41]

Nekoliko pa je to razgovor le vplival nanj, kajti minilo je celih šest dni, preden ga je spet zaneslo na Stropnico. Spotoma je srečal Jako, ki je moral v Šentvid k materinim sorodnikom

po nujnih opravkih. Verchollu so se zasvetile oči, tako da bi se mladi Hojan najrajši vrnil. S prisiljeno vljudnostjo je odzdravil in na vprašanje odgovoril, da je doma vse po starem.

Ko sta se ločila, je Jaka za ovinkom obstal in razmišljal, ali ne bi rajši šel za njim. Verjetno bi se usoda zasukala drugače, če bi ubogal svoj notranji glas.

»Se bo že kako ubranila dedca nemarnega,« se je potolažil in nadaljeval svojo pot.

Rozika je kosila zeleno krmo za živo mejo, ko se je zoprni častilec po prstih priplazil do nje, tako da njegovega prihoda sploh ni opazila. Hipoma jo je oplazil vonj po prediščečem milu in preden se je prav zavedla, jo je Vercholl že objel okrog pasu in jo držal kakor v kleščah. Ker si ni mogla pomagati, je na ves glas zakričala.

»Nikar ne vpij!« se je smejal nasilnež. »Sama sva. Vendar enkrat … Kaj se mi pa vedno umikaš?«

Tedaj je med grmovjem zašumelo, veje so se razgrnile in pred osuplega tržana je stopil mlad vojak s puško čez ramo. Rekel ni nič, vendar je bil njegov pogled tako grozeč, da je Vercholl nehote izpustil deklico in z bliskovito kretnjo potegnil revolver iz toka.

»Partizan!« je zakrulil ves iz sebe in nameril morilsko orožje na svojega nasprotnika. Sprožiti pa ni več utegnil, kajti v tistem trenutku je počil strel. Vercholl se je stresel in padel kakor posekan hrast. Dvakrat ali trikrat se je še zvil in potem nepremično obležal.

»Kaj ste storili?« je zastokala Rezika in bleda ko zid strmela v mrtveca.

Od druge strani je prišel strelec, mlad partizan s hudimi očmi. Neprijazno je odpravil deklico, češ naj se spravi domov in za nobeno ceno nikomur ne pove, kaj se je zgodilo. Rezika je jokaje zbežala, partizan pa se je pripognil, preiskal ubitega moža in se potem obrnil k tovarišu.

»Mrtev … Tem bolje, nas ne bo mogel izdati.

[42]

Drugič pa ne hodi pred sovražnika s puško čez ramo! Če me danes slučajno ne bi bilo v bližini, bi zdaj ti ležal na tleh namesto njega in še hajko bi imeli na vratu ...«

»Tej tako ne pobegnemo,« je zamrmral oni. »Zdaj nas pričnejo goniti! Lepo stvar sva skuhala ...«

»Ne bodi taka šleva! Zavleciva ga med grmovje in zabrišiva vse sledi! Zvečer ga odneseva k drči in ga spustiva v Ložnico! Živ krst ne bo uganil, kje so mu upihnili luč življenja ...«

In zares sta tako storila. Njuni tovariši so izvedeli šele po dokončanem dejanju, kaj se je zgodilo. Zaprepaščenje je bilo veliko, priznati pa so morali, da ni šlo drugače in da sta tovariša ravnala pravilno, odločno in prisebno.

Verohollovo truplo so našli šele dva dni pozneje pod velikim kolesom bližnje žage. Bil je tako obtolčen in razmrcvarjen, da ga niso prepoznali, ter so njegovo istovetnost ugotovili šele po obleki in nekaterih listinah. Njegova smrt je razburila vso deželo in posebna komisija iz Gradca je prišla raziskovat strašni zločin. Zaprli so vse v soteski Ložnice stanujoče ljudi, jih izpraševali in pretepali, vendar niso nič izvedeli. Sreča za naše partizane je bila, da je umorjeni za tisti dan svojim ljudem nalašč povedal napačen namen svojega izleta, ker je bržkone hotel prikriti svoje obiske na Stropnico. Zato tudi Hojanovih ni nihče sumil ter so jih pustili popolnoma pri miru.

Preiskava se je končala z neuspehom, kar je nacistično gospodo močno zbegalo. Sklenila je, da izkorenini zlo, dokler je še čas ter se partizanstvo preveč ne razbohoti. Na ušesa ji je prišlo tudi prišepetavanje ljudstva, da je prejel Vercholl pravično kazen in da bodo drugi še sledili. Nemci in nemčurji so tudi sveto verjeli, da je tako, in si niso več upali iz mest in trgov. Že zaradi tega strahu, nevrednega nemških ljudi, je bilo treba popolnoma uničiti bandite, kakor so jih nemški oblastniki dosledno imenovali.

»Očiščevalno akcijo velikega obsega« so pripravljali v največji tajnosti. V bližnjem mestu so zbrali nekaj bataljonov vojaštva, policistov, orožnikov in gestapovcev. Z njimi so nameravali prečesati

[43]

severni del dolinskega hribovja, in sicer tako, da bi pognali umikajoče se partizane z vedno bolj zožujočimi se obroči v sredino ter jih tam zajeli ali pa uničili. Posamezne skupine bi naj dobile s seboj izšolane policijske pse.

Po srečnem naključju se je nekaj dni pred Vsemi svetimi Kotnikova Metka napotila v bližnji gozd po gobe. Jutro je bilo mrzlo in prva slana je pobelila travnike in vrtove. Dekle je šlo dlje in dlje od doma ter se nazadnje ustavilo za gostim smrekovim podmladkom, nad katerim je tekla cesta z Belega dvora proti mestu. Skozi veje je Metka zdajci zagledala debelega upravnika, ki jo je že večkrat počastil s svojo pozornostjo. Ni se mu hotela pokazati, saj ji je bil dedec zoprn, in hotela je počakati, da pojde mimo.

Toda obsojena je bile na daljše čakanje. Upravnik je hodil sem in tja in večkrat potegnil uro iz žepa. Čez nekaj časa se je zaslišalo iz daljave brnenje motornega kolesa, ki je prihajalo bližje in bližje. S pokanjem in plesketanjem se je končno ustavilo natančno pred Metkinim skrivališčem. Z vozila je stopil nemški častnik, oborožen z velikimi avtomobilskimi očali. Upravnik je priskočil in strumno pozdravil. Med obema se je razpletel razgovor v nemškem jeziku, ki ga je Metka že prav dobro razumela. Govorila nista glasno, vendar jima je bila tako blizu, da je razumela sleherno besedo.

»Da, vse je pripravljeno,« je slišala upravnikov glas.

»Dobro,« je dejal častnik in nadaljeval s svojimi naročili. »Čete prispejo nocoj v prvem mraku s tovornjaki. Večerjali in zajtrkovali bodo pri vas, vendar si bodo sami kuhali. Za koliko mož mate pripravljeno meso, kruh in sočivje?«

»Rečeno je bilo za dva tisoč in petsto.«

»Prav. Glejte, da bo moštvo zadovoljno. Ali ste priskrbeli tudi vino?«

»Vsega je v izobilju. Samo pridejo naj in nas rešijo banditov. Odkrito vam povem, da že cele tedne ne spim. Ukvarjam se celo z mislijo, da bi jo pobrisal, čeprav mi je žal polnih loncev, ki so nam na razpolago ...«

[44]

»Ne bodite vendar tako bojazljivi!« se je prezirljivo obregnil častnik. »Teh par banditov uničimo v enem dnevu.«

»Daj Bog! Sicer pa je vam lahko govoriti. Stanujete v varnem mestu. Reveži smo mi, ki taborimo sredi sovražnega nam ljudstva ...«

»Ne pretiravajte! Saj ste na začetku sami dejali, da je pasje ponižno in da vas uboga na besedo.«

»O, ubogajo še vedno … Vseeno pa so se v zadnjih mesecih spremenili. Tiste, rekel bi, blagodejne ponižnosti ni več … Odkar so pričeli banditi s svojimi svinjarijami, se jim ne zdimo več nepremagljivi in spoštovanja je konec ...«

»Samo malo potrpljenja! Če bodo videli na drevesih ob cesti bingljati partizane in njihove pomagače, bodo hitro spet ponižni. Toda preloživa zanimivo razpravljanje! Morda me spet povabite na mastno večerjo z dobrim vinčkom, ha, ha? Danes nimam več časa.«

»In kdaj se prične veliki lov?« je vprašal upravnik in njegov debeli obraz se je razširil v zverinski slasti.

»To je sicer skrivnost,« je odvrnil častnik važno, »toda vam kot strankinemu funkcionarju jo že lahko izdam. Točno ob peti uri jutri zjutraj kolone odkorakajo in potem izvede vsaka svoje posebno naročilo. Najsumljivejša nam je tale grmada,« izvlekel je iz žepa zemljevid in bral z nerodno nemško izgovorjavo. »Zdrobnika [= Stropnica] ali kako se že imenuje. Neka poročila pravijo, da se v njeni smeri pogosto gibajo banditi. No, bomo videli! Heil Hitler!«

»Heil Hitler!« je odzdravil upravnik. »In mnogo sreče!«

»Ne želite sreče! To je proti lovskim pravilom!« se je zarežal častnik, stopil na kolo, pognal motor in zdrdral nazaj proti glavni cesti.

Ko se je odstranil tudi upravnik, je doslej nepremično stoječa Metka spet zaživela. V prebledelo obličje ji je planila kri in iz oči so se ji začele usipati debele solze. Med razgovorom si še dihati ni upala, zato pa je zdaj trepetala kakor šiba na vodi.

Navdajala jo je samo ena misel. Tovariše mora pravočasno obvestiti, na vsak način še danes! Drugače

[45]

jih utegnejo presenetiti in pobiti. Res imajo partizani po vseh grebenih razpostavljene straže, vendar je pri svojih izletih na Stropnico že večkrat s strahom ugotovila, kako brezskrbni so nekateri mladeniči. Seveda, tukaj jih doslej še nihče ni vznemirjal, in mislili so, da bo vedno ostalo tako.

Odhitela je domov in se urno preoblekla. Materi ni nič povedala, kam pojde, samo opravičila se je, da ji danes ne bo utegnila pomagati pri delu. Polonica jo je hotela ustaviti in natančneje izprašati, a je hčerka govorila resno in odločno, da ji je zamrla beseda v ustih.

»Kam pa kam?« jo je na vrtu ustavil oče. Vzravnal se je, držeč v roki šop krasnih krizantem, namenjenih za prodajo.

»Na Stropnico, oče,« je šepnila Metka in se plašno ozrla okrog sebe. »Nikomur ne povejte! Če bi kdo vprašal po meni, recite, da sem po opravkih v Razboru!«

»Metka, Metka,« je vzdihnil oče. »V nesrečo nas spraviš! Ali mora biti?«

»Mora, mora, oče!« je vzkliknilo dekle in se mu vrglo okrog vratu. »Gre za življenje in smrt!«

Vroče je poljubila osuplega in prestrašenega moža na usta in odhitela. Nekaj trenutkov pozneje je izginila za vaškimi hišami. Oče pa je nepremično obstal na mestu in še vedno čutil presrčni poljub svojega otroka. Težka misel je vstala v njegovem srcu, misel, da je to bilo slovo za vselej … Stresel je z glavo, kakor da jo hoče odpoditi, in potem nadaljeval z delom. Moral je pohiteti, kajti še danes je bilo treba odpremiti večjo množino cvetlic za Vse svete.

Metka je srečno opravila svojo nalogo in posvarila partizane. Takoj so na vse strani odbežali sli s poveljem, da se vsi pripadniki enote pod Smodivnikom pred nočjo zberejo v zakloniščU. Istočasno je Lovrek obvestil tudi vse bolj oddaljene skupine, naj bodo na preži ter naj se umaknejo v nepristopnejše hribovske predele. Najnevarnejši so bili policijski psi, ki bi s

svojimi nosovi mogli privesti sovražnike celo do votline. Proti njim se je bilo treba zavarovati. Eden izmed tovarišev se je spomnil,

[46]

da je nekoč bral o mešanici, s katero lovci v severnih krajih otopijo zverem njih izvrstni voh. Zakaj ne bi poskusili, škodovati ne more! In res so po njegovih navodilih zvarili brozgo, ki je peklensko smrdela in zato vzbujala najlepše upe na uspeh. Raztrosili so jo po vseh poteh daleč naokoli. Nesrečniki pa, ki so morali to delo opraviti, so bili za nekaj časa izključeni iz tovarišije ter so bili tarča slanim in neslanim dovtipom. Smrdeli so tako, da so se gnusili samim sebi!

Jaka je povabil Metko h kosilu, kjer jo je stari Luka opazoval z nezaupljivimi očmi in nič kaj prijazno. Čeprav so njegove duševne sile zaradi uživanja žganih pijač že precej opešale, je vendar ohranil neko zvitost. Ta deklina hodi k njim, odkar so na planinah partizani. Na te pa je bil žganjar hud, ker so mu z Verchollovo smrtjo odvzeli važen vir dohodkov. A da so njegovega dobrotnika ubili partizani, o tem je bil Luka prepričan. Mladi ljudje pa se zanj niso brigali ter so kljub grozeči nevarnosti naslednjega dne živahno kramljali. Jaki je bila čedna deklica zelo všeč, pa tudi Metka je prijazno pogledovala hribovskega junaka.

»Ti pa zdaj večkrat prideš k nam,« je nenadno posegel Luka v razgovor.

Vsi so ostrmeli in se prestrašili.

»I, saj je naša sorodnica!« je menil s prisiljenim smehom Jaka in se spogledal s sestro.

»Prej je nikoli ni bilo,« je vztrajal starec. »Šele odkar ti prekleti partizani strašijo okoli ...«

»Tiho bodi, avša,« ga je nahrulila žena in Luka je poslušno umolknil.

Veselo razpoloženje se je mahoma razkadilo in Metka se je kmalu poslovila ter odšla, ne da bi poprej pogledala starca. Nekako strah jo je bilo pred njim.

Utrujena je prispela v trdi noči domov. Očeta ni našla, ker

je hotel naslednji dan v mestu razprodajati cvetice ter se vrniti šele zvečer. Mati in hči sta sami sedeli v sobi in se silili govoriti. Vsaka je imela svoje misli. Mater so skrbeli hčerkini

[47]

nevarni izleti, Metka pa je prisluškovala oddaljenim glasovom, ki so prihajali sem od Belega dvora. Migljajoče lučke med drevjem so ji naznanjale, da so napovedane čete prispele in da se bo jutri zares zgodila velika hajka proti partizanom.

Na Stropnici je bila drugo jutro doma samo gospodinja, ko je pred hišo rezek glas ustavil večji oddelek vojaštva in gestapovcev. V kuhinjo sta priropotala trški župan Sliunigg in gladko obrit častnik. Sliunigg je v popačeni slovenščini izpraševal staro ženo, toda od nje ni mogel izvedeti ničesar. Na vprašanje, kje sta sin in hči, je odgovorila, da sta morala po živino v Šentvid, kjer so jo doslej imeli v reji.

»Čudno, prav danes?« je dvomil župan in jo ostro pogledoval.

V kuhinjo se je primuzal stari Luka in Sliunigg se ga je takoj lotil. Zdaj je izvedel malo več. Luka je prostodušno priznal, da je večkrat opazil na hribovju partizane, seveda samo od daleč. Sam pač misli, da so bili partizani, kajti oblečeni so bili po vojaško in tudi puške so imeli in ljudi so se izogibali. Toda včeraj in danes, kakor bi odrezal, se ni nihče več prikazal.

Župan je razložil svojemu spremljevalcu v nemščini, kar mu je izpovedal starec, in menil nazadnje: »Kdo ve, ali jih ni kdo obvestil?«

Gestapovski častnik je držal v roki pasji bič in z njim nestrpno udrihal po svojih škornjih.

»Saj ni nihče vedel,« je odvrnil. »Sploh pa, kaj ste s tem gnojem tako prijazni. Mi ravnamo drugače ...«

»Prosim, pustite mi moj način,« je dejal župan razžaljeno. »Vi teh ljudi ne poznate ...«

Zagledal se je v zapiti starčev obraz in dober domislek mu je šinil v glavo. Počasi je izvlekel iz svojega žepa listnico, potegnil iz nje bankovec za sto mark in ga ponudil Luki.

»To bo vaše, če mi natančno poveste, kar vas vprašam.«

»Seveda vam povem,« je pristal Luka s poželjivim izrazom v očeh. »Samo vprašajte!«

»Ali je bil pri vas ali v bližini vašega doma včeraj kak tuj človek? Iz doline ali še bolje, iz Zalesja?«

[48]

Sliunigg je opazil, kako se je starec prestrašil, ter je hitro priložil še en bankovec.

»Naj bosta dva! Pomislite, mož, koliko pijače si kupite za ta denar!«

Ob pogledu na ponujano bogastvo se je Luka tako vznemiril, da so se mu pričele tresti roke. Poželenje po pijači se je borilo z ostanki hribovskega poštenja, ki vendar še ni povsem izpuhtelo iz njega.

»Včeraj, ste rekli, včeraj,« je momljal, da bi pridobil čas. »Pustite, da natančno premislim! Star sem že in spomin mi močno peša ...«

Njegova žena je razumela ta boj, in ker je poznala Lukovo nesrečno strast, ni dvomila, da bo izdal Metko. Počasi je dvignila škaf s svinjsko pičo in ga nesla skozi priprta kuhinjska vrata. Nihče je ni ustavil. Pred svinjakom je postavila škaf na tla in vonj njegove vsebine je izzval grozovito kruljenje lačnih ščetincev. Hojanovka je obstala in se obrnila okrog sebe. Nihče je ni videl. Urno je izginila v grmovje, od tam pa v nekdanjo Lovrekovo votlino. V njej sta sedela Jaka in Rezika, ki sta se zjutraj na materino prošnjo tukaj skrila pred vojaki. Mati je v naglici povedala, kaj se godi, in spet odbežala.

»Po Metko pojdem,« se je naglo odločil Jaka. »Oče bodo povedali, da je bila včeraj pri nas. Zaprli jo bodo, nemara mučili ali celo ustrelili ...«

»Kaj naj sama počnem tukaj?« je milo vzdihnila Rezika. »Tako se bojim!«

Ko pa je brat okleval, je brž pristavila: »Nič me ne poslušaj! Kar pojdi, Jaka! Bom že kako … Da le tebe ne prestrežejo!«

»Ne boj se! Take poti poznam, da se Nemcem o njih niti ne sanja ...«

Pobožal je sestro po laseh in se odplazil neslišno kakor kača.

Medtem pa je usoda bliskovito odvijala svojo štreno in pri tem uporabila lačno in vztrajno kruljenje Hojanovih svinj. Vzbudilo je namreč sum gestapovskega podčastnika, ki je posedal pred hišo. Vstal je in šel okrog nje proti svinjaku, videl škaf pred njim in zagledal tudi vračajočo se gospodinjo, ki je pravkar stopila iz grmovja.

[49]

Surovo jo je nahrulil, kod se je potikala. Ker je govoril nemško, ga sploh ni razumela. Ponosno je dvignila glavo in ga pogledala tako pisano, da ni mogel dvomiti o njenih čustvih. Razarjen je dvignil bič in jo usekal po obrazu, da se je potegnila po njem krvava klobasa. Od neznosne bolečine in še bolj od jeze je Hojanovka predirljivo zavrisnila.

»Prasec nemški,« je hlipala in lovila sapo, »s kakšno pravico me biješ?«

V odgovor jo je podčastnik udaril še enkrat, tokrat čez ramo. Ona se je kriče zakadila vanj in mu trgala bič iz rok. Vik in krik tepene gospodinje ter kletvice razjarjenega Nemca so privabile župana Sliunigga, gestapovskega častnika in starega Luko. Ko je ta zagledal svojo okrvavljeno ženo, je obstal, kakor da je vanj udarila strela. V zmedeni glavi se mu je zasvitalo. Župan je vznemirjeno velel podčastniku, naj preneha z bičanjem, a je prejel za odgovor, da mu nima nič ukazovati. Šele častnika je divjak poslušal.

Luka se je opotekel proti ženi.

»Zakaj te je tepel?« Hojanovka ga je z gnusom pahnila od sebe.

»Stran od mene, Judež! Kar izdaj vse! Svoja lastna otroka spravi na vislice! Mrha grda! Posestvo si tako ali tako že skoro pognal po grlu … Sram te bodi! Da bi večno gorel v peklu!«

Župan je s priostrenimi ušesi poslušal njen izbruh in se potem hlastno nagnil k svojemu spremljevalcu.

»Vaš podčastnik je vse pokvaril. Možakar nekaj ve, vendar žena vpije nanj. Bojim se, da mu zaveže jezik. Pravkar mi je hotel vse priznati ...«

Odurno obličje nemškega častnika je preplavila temna rdečica in žile na vratu so mu nabreknile.

»Potem bomo pa babi zavezali jezik,« je zarjul.

Nameril je revolver, ki ga je že ves čas imel v roki, in prestrelil nesrečnici prsi. Opotekla se je, naredila še nekaj korakov in se potem hropeč zgrudila na tla. Njen mož je skočil k nesrečnici in pokleknil k njej. Jokal se je kot otrok, tresel jo je in klical.

»Mica, ljuba Mica! Poglej me, samo enkrat me še poglej!«

Umirajoča žena je odprla oči in se zagledala

[50]

v svojega moža. V njih je bilo vprašanje, ki ga je ta dobro razumel.

»Nič nisem povedal, Mica,« se je zaklinjal. »Pri živem Bogu prisegam, da nisem nič povedal. Hotel sem res, res sem hotel, pa ne bom, gotovo ne bom ...«

Žena se mu je nasmehnila lepo, kakor že dolgo ne. Dolgo in nepremično ga je gledala in nazadnje trudoma zašepetala: »Ne povej, Luka! Nič ne povej!«

Iz ust ji je pricurljala kri, oči so osteklenele in glava je omahnila. Hojanovka je dotrpela.

Luka je še vedno klečal ob njej in premikal ustnice kakor bi molil. Častnik, kateremu je trajalo vse predolgo, ga je sunil z nogo v zadnjico in zarohnel, naj takoj vse prizna, sicer da se pripeti isto še njemu. Župan je skrivoma majal z glavo, vendar so se stvari zasukale tako, da se ni upal ganiti.

Počasi in s težavo je Luka vstal. Potem je brez strahu in s topo upornostjo uprl pogled v človeka, ki mu je pravkar ubil ženo.

»Ne povem,« je rekel, »prav nič ne povem.«

Častnik ga je pričel neusmiljeno mlatiti, vendar ni nič pomagalo. Luka je neprestano ponavljal isti stavek. In bolj ko jih je dobival po obrazu, rokah, plečih in po vsem telesu, bolj

je zakrknil. V svojem odporu je vztrajal, dokler ni nezavesten obležal na tleh.

»Čas je, da pokažemo gospodarja temu svinjskemu krdelu,« se je penil častnik. »Doslej se je delalo z rokavicami, toda mi bomo zavihali rokave!«

Na njegovo povelje so poslušni biriči najprej odgnali vso živino in potem iz hiše odnesli vse, kar je bilo vrednejšega. Ko so se prepričali, da se ne morejo z ničemer več okoristiti, so zažgali naselje. Kmalu je švigal proti nebu silen plamen in vso planoto je prekril črn dim.

»Kaj nameravate s tem človekom?« je plašno vprašal župan.

»Takoj boste videli,« je odgovoril častnik in pomignil svojim zvestim pomagačem. In zaničljivo dostavil: »Danes ste pač spoznali, da z božanjem nič ne dosežete … Naj ljudstvo vidi, kako kaznujemo vsak upor in vsako druženje z banditi!«

»Pribijte starca na lipo!« je ukazal.

Biriči so povelje izvršili brez ugovora in skoraj z naslado. Nezavestnega Luko so neznosne bo-

[51]

lečine priklicale v življenje. Tulil je kakor divja zver in njegov glas je pošastno odmeval po hribovju. Bil je zares grozen prizor, ki so ga prenesli samo razbojniški živci. Ognjeni jeziki za hrbtom, okrog in okrog dim kakor mrtvaška tenčica, mukanje goveda in kruljenje svinj za poslednjo godbo – tako je umrl zapiti žganjar nazadnje kot junak in izbrisal vse grehe svojega življenja …

Z mrkimi obrazi so odhajali krvniki nadaljevat svoje iskanje. A bilo je brez uspeha. Sijajno zamišljeni načrt je nekdo izdal. Biti je mogel samo človek iz doline in zato se je po povratku vojakov v mesto ves bes gestapovcev usmeril proti tamkajšnjemu prebivalstvu.

Toda kaj je bilo z Jakom in Metko?

Jaka je srečno prebil vojaški obroč in skrivoma prišel na Gradišče. Hitro je povedal materi in hčerki, ki sta bili sami

doma, kakšna nevarnost preti Metki. Polonica je prebledela ko smrt, vendar je naganjala hčerko, naj takoj beži. Na očeta ne sme čakati, on bi zahteval isto. Ko je končno Jaka skoraj s silo odvedel njenega edinega otroka, se je zgrudila in zajokala v strašni bolečini. Njihova mirna družinska sreča je bila uničena za vedno …

Jaka in Metka sta mogla le počasi dalje. Hribovje je bilo še polno vojaštva, ki se je na večer vračalo s svojega malo slavnega pohoda. S seboj so vlekli uklenjene hribovske kmete in cele črede zaplenjene živine. Na mnogih krajih so goreli kresovi, znanilci uničenih hribovskih domačij … Jaka, skrit z Metko na drugi strani Ložnice, je moral vse to gledati in ni mogel pomagati. Krčil je pesti, preklinjal in se pridušal, da jim vrne milo za drago, Metka je jokala, a vse skupaj ni nič pomagalo.

Pozno ponoči sta upala na pot. Ko sta prišla do Stropniške peči, sta že vedela, da je izgubljena tudi Hojanovina. Pozdravili so ju sukljajoči se plameni in rdeča žerjavica pogorišča. Jakova prva pot je bila v votlino, kjer sta našla Reziko. Dekle je skoro ponorelo od strahu in se je oklepalo brata, kakor da ga ne more več spustiti.

Zjutraj so našli oba mrtveca: mater zleknjeno na tleh, očeta kakor razbojnika pribitega na lipo!

[52]

Ob mučeniških truplih mrtvih staršev je Jaka prisegel, da ju bo krvavo maščeval, in isto prisego so nekaj ur pozneje ponovili partizani, ki so prisostvovali pogrebu. Jaka, Rezika in Metka so zapustili uničeno domačijo in se za stalno naselili v zakloništču pod Smodivnikom.

Nemško neurje v dolini je hrulo dalje. Domači ovaduhi so izvohal, da je z Gradišča izginila Kotnikova Metka, in novico odnesli na ušesa oblastnikov. Še isto noč so gestapovci odgnali Janeza in Polonico v Razbor, kjer so oba zverinsko pretepli in potem, ker nista nič priznala, z ostalimi žrtvami v avtomobilu odpeljali v mesto. Nihče ne ve, kakšne nepopisne muke je moral v temnici prestati ubogi Janez. Nazadnje so ga ustrelili s skupino drugih talcev kot bandita, njega, ki na vsem svetu ni poznal drugega kakor delo ter skrb za svojo družino! Polonico so poslali v

koncentracijsko taborišče, kjer je tiho trpela in molila, da bi bilo vse to strašno trpljenje prihranjeno vsaj njenemu ljubljenemu otroku ...

VII.

Štiri leta nemške zasedbe so dokazala, da je človek odpornejši od živali. Kaj vse so morali v tem dolgem času pretrpeti partizani in njihovi zavezniki, se ne da popisati. Prestajali so mraz in mokroto, lakoto in žejo; pogosto so morali dolge dneve in še daljše noči korakati skozi gozdove, po strmih pobočjih in globokih grapah, bodisi, da so napadali sami, bodisi, da so se umikali vedno pogostejšim hajkam; gledali so, kako so njihovi zvesti tovariši obležali na bojišču; doživljali strašno usodo ujetnikov in talcev, katerim so tu in tam mogli pomagati, a so jih največkrat le še objokovali.

Toda čudno! Vsaka žrtev je samo še bolj razplamtela odpor in kmalu skoraj ni bilo v dolini slovenskega človeka, ki ne bi tako ali drugače sodeloval pri Osvobodilni fronti. Čudež nad čudeži pa je bil, da so pričeli siliti vanjo tudi dolinski nemčurji in drugi bivši pripadniki pete kolone, ovaduhi in vetrogončiči. Njih darovi so bili zelo obilni … Nemška ladja se je potapljala in podgane so jo zapuščale …

[53]

Stari partizani so sprejemali ta preobrat z mešanimi čustvi. Zavedali so se, da je v dneh stiske vsaka pomoč dobrodošla in da ne smejo zapirati vrat skesanim in spreobrnjenim grešnikom. Zavedali pa so se tudi, da je mnoge privabila v njihov tabor samo tista ostudna osebna korist, ki jih je v dneh zasedbe povedla k nemškim oblastnikom. To so bili ljudje, ki obračajo plašč, kakor piha veter, in ki se po končani borbi poskušajo vriniti med zaslužne ljudi in zasedajo vplivna in važna mesta. Ne zdaj, tako so mislili stari partizani, pozneje se bo treba teh vetrogončičev bati in jim onemogočiti, da bi ribarili v kalnem. Ali niso že zdaj nekateri tovariši, ki so prišli mednje šele v pozni jeseni leta 1944, hoteli preglasovati starejše? Ali se niso prav ti najočitneje trkali po svojih junaških prsih?

Zaklonišče pod Smodivnikom ni ostalo brez takšnih in podobnih pretresov, vendar so prevladovali prekaljeni borci, ki so sicer sprejemali pomoč tudi iz rok ljudi, katerim niso zaupali ter so jih celo zaničevali, ki pa so prej ko slej verovali in zahtevali, da prevzamejo po srečno končani vojni oblast izključno ljudje s čistimi rokami.

Lovrek ni bil več poveljnik. V štirih letih se je močno postaral in njegovo zdravje ni bilo najboljše. Silni napori, negotovost glede ženine in hčerkine usode, žalost za Simonom, ki so ga z mnogimi drugimi mladeniči zaprli Italjani in ga poslali v neko taborišče – vse to je glodalo po njem. Bal se je za sestro Polonico, ki je trpela nekje v Nemčiji ter so od nje prihajala zelo skopa poročila. Znanci v dolini so ji na Lovrekovo prošnjo pošiljali živila, vprašanje pa je bilo, ali jih je sploh prejela. Tako je torej Lovrek po dveh letih zaprosil tovariše in vrhovno vodstvo, da ga razrešijo poveljstva ter ga predajo v mlajše in močnejše roke. Bojan, ki je med tem postal politkomisar, je predlagal dosedanjega Lovrekovega pomočnika Jako. To je bilo sprejeto, Lovreku pa so zaupali prehrano in gospodarstvo. Tako je bila zadeva rešena v splošno zadovoljstvo in skupina na Stropnici se je borila dalje z istim uspehom kakor doslej. Nemci je kljub vsem naporom niso mogli odkriti, kolikor dalje pa je trajala vojna, toliko manj so si upali v hribe.

[54]

Smrt svojih staršev, Metkinega očeta, talcev iz širše domačije in vseh drugih žrtev nemškega divjanja je novi poveljnik Jaka maščeval tako, da je že ob sami omembi njegovega imena gestapovcem in njihovim pomagačem ledenela kri v žilah. Gestapovski častnik, ki je ubil njegovega očeta in njegovo mater, je slišal na blagoglasno ime Scheusswohl[92] ter je bil doma iz okolice Gradca, po poklicu pa mesarski pomočnik. Po zasedbi so mu zaupali preganjanje dolinskega slovenstva. Iz Razbora, kjer je imel svoj sedež, je strahoval ljudstvo. Po njegovi krivdi je mnogo pripornikov umrlo za posledicami mučenja ali pa so za

92 Morda aluzija na wohl Scheiße = samo drek.

vse življenje izgubili zdravje. Sam jih je z naslado pretepal ter si izmišljal najbolj zverinske muke, ki naj bi odprle zaprta usta. Tu in tam je kateri izmed revežev obnemogel ter izdal, kar je vedel. Potem se je začelo množično zapiranje, mučenje, streljanje in izseljevanje … Obupni jok mater, od katerih so trgali otroke, krvoloka ni ganil, še zabavalo ga je, če so poklekale pred njim ter jih je lahko suval s svojimi škornji.

Scheusswohl ni bil izjema! Takšni kakor on so bili bolj ali manj tudi njegovi sotrudniki, takšni kakor on so bili tudi drugi gestapovci na zasedenem ozemlju! In za vse čase je treba pomniti, da so bili po večini avstrijskega porekla … Ljudje, ki so se oholo bahali s svojo visoko nemško kulturo in prezirljivo oponašali slovensko zaostalost, so v svojem divjanju presegli vsako zver …

Temu Scheusswohlu je Jaka prisegel mačevanje. Dolgo mu ni mogel do živega, ker se je zločinec obdajal z močno, do zob oboroženo stražo, ter je sploh nerad zapuščal svojo trdnjavo v Razboru. Nekega dne pa je Jaka izvedel, da so dosedanjo razborsko vojaško posadko premestili drugam ter jo zamenjali s tako imenovanimi hajmverovci. Ti so bili nemčurski in slovenski domačini, katerim je manjkalo tako poguma kot vojaške izurjenosti.

Jaka je tvegal s svojo skupino nenaden nočni napad na Razbor. Hajmverovci so se takoj razbežali, gestapovce in žandarje so partizani presenetili in jih v prvem navalu skoraj brez boja razorožili, meščani pa so se poskrili in se niso prikazali is svojih lukenj. Za eno noč so v mestecu zagospodarili maščevalci

[55]

in v tem kratkem času vse opravili: zažgali so železniško postajo, pognali v zrak vojaške utrdbe ter zaplenili v trgovinah, v tovarni in raznih delavnicah vse stvari, ki bi jih utegnili potrebovati in mogli vzeti s seboj. Kar so mogli, so uničili.

Pred povratkom v hribe so se ustavili pred kolodvorsko restavracijo h kratki sodbi, ki so jo potem takoj razglasili in izvršili. Smrt z obešenjem za Scheusswohla in pet njegovih najokrutnejših pomagačev! Kakor vsi krvoloki so bili tudi ti v

resnici največji figovci. Poklekali so pred partizane, milo jokali, izgovarjali so se na višja povelja, obljubljali poboljšanje in se celo ponujali, da pojdejo z njimi borit se proti hitlerizmu … Nič ni pomagalo! V svitu gorečega železniškega skladišča so plačali svoje grozovitosti in naslednji dan so meščani strahoma hodili gledat obešence, ki so z modrikastimi in skremženimi obrazi viseli na kostanjih mestnega drevoreda. Nad vsakim mrtvecem je bil pritrjen list z napisom:

KRVNIK NAŠEGA LJUDSTVA.

Drzni napad na Razbor in smrt šestorice gestapovcev sta imela različne posledice. Nemci so vnovič poslali v dolino močne posadke. Hajka je sledila hajki, na debelo so zapirali in streljali. Ljudstvo je trpelo in se po svoje borilo ter se zavedalo, da njegovi strahovalci niso vsemogočni in nepremagljivi. In polagoma se je začel kazati uspeh. Vojaki so spet odšli, ne da bi izvojevali kako resnično zmago, in nadomestile so jih hajmverovske patrulje, ki se niso upale deset korakov v okolico. Partizani so v vaseh neovirano prirejali sestanke, začeli ponekod s šolskim poukom in pomagali kmetom pri delu. Nazadnje so ustavili ves železniški promet, tako da je bila zveza z mestom možna samo še z oklopnimi avtomobili. A še ti so neredko obležali v cestnih jarkih, posadka pa je klavrno capljala domov v samih spodnjicah in srajcah.

Tik pred nemškim polomom, ko so morali tisoči in tisoči naših ljudi kopati po zemlji in graditi slovito nemško jugovzhodno obrambno črto, je pač bilo še nekaj hajk največjega obsega. Zdelo se je, da se poginjajoča zver v svojih zadnjih trzljajih

[56]

poskuša še enkrat postaviti na noge in pokazati zobe … Zaman! Konec se je bližal hitreje in hitreje in njegovi znaki so bili očitni vsakomur, ki je imel oči. Iz šol so drug za drugim izginjali nemški učitelji, noč je jemala upravnike različnih zaplenjenih posestev, rudniški uradniki so spravljali svoje družine z naropanim pohištvom vred proti severu, gestapovci so se preselili v mesto, žandarji pa so na dolgo in široko razlagali vsakomur, ki jih je še hotel poslušati, da so Avstrijci in kot taki sami žrtve hitlerizma. Domači nemčurji so bili udarjeni najhuje! Kljub

svojim skrivnim prispevkom za partizane se niso čutili varne. S povešenimi glavami so hodili okoli in razmišljali, ali naj pobegnejo ali naj spričo znane slovenske dobrodušnosti vendar ostanejo. Najbistroumnejši med njimi so jo natihoma popihali, še prej pa so odpeljali med svoje štajerske in koroške bratce vse, kar so mogli …

In ko so se v začetku nepozabnega meseca maja v letu 1945 odvlekle po cestah poslednje kolone poražene nemške armade ter so bežale za njimi preplašene tolpe hrvatskih ustašev in druge domače golazni, je bila dolina očiščena ter se je bleščala v svatovskem oblačilu. S streh so plapolale naše trobojnice, s hribov so prihajali partizanski oddelki in v naseljih so se med vriskanjem in petjem zbirali ljudje, da jih pozdravijo in se jim zahvalijo.

Kakor pred mnogimi leti na dan vseh mrtvih, so se zgrnile v Zalesju ljudske množice k slovesni proslavi osvobojenja. Kakšna razlika! Pred leti je bila dolina popolnoma nepoškodovana, saj je bila daleč od bojišča. Med drugo svetovno vojno pa je videla na svojih tleh celo vrsto bitk in izgubila nešteto domačij. Skoraj vsaka družina je morala koga žrtvovati in vsak je na svoji koži občutil vso grozo zasedbe. Zatorej je bila tokrat proslava drugačna kakor pred leti: nič manj navdušena, toda spričo trpljenja minulih dni resna in veličastna.

Razni govorniki, med njimi tudi Bojan, so pozivali ljudstvo k novim naporom, k delu za obnovo in k ustvaritvi takšnega družbenega reda, ki bo pravičen za vse.

»Za trote,« je poudaril s povzdignjenim glasom,

[57]

ne bo več mesta med nami! Prestali smo strašno noč suženjestva, zasvetil nam je spet beli dan svobode. Zavihali bomo rokave in se lotili dela, da izgine z naše zemlje zadnja sled uničevanja, da bodo vsi ljudje deležni njenih dobrin in da nam bo vsem vedno lepše in lepše. Iz naših vrst morata izginiti neizobraženost in nevednost, ki gresta z roko v roki s siromaštvom ...«

Takoj po proslavi so izbrali začasni krajevni osvobodilni odbor, ki naj do volitev prevzame občino in z njo skrb za urejeno

življenje. Med možmi in ženami, ki so bili deležni ljudskega zaupanja, sta bila tudi oba Gradnika, Lovrek in Bojan. Čakale so jih težke naloge. Zastražiti in zavarovati so morali staro in novo državno premoženje, urediti prehrano in poskrbeti za stanovanja za brezdomce in izseljence. Nekateri mlajši partizani so bili dodeljeni za miličnike ter so tako prevzeli odgovornost za red in varnost.

Šele po precej dolgi prvi seji krajevnega osvobodilnega odbora so se naši prijatelji napotili na Beli dvor. Pet jih je bilo, sama gradniška kri: Lovrek in Bojan, Jaka in Rezika ter Kotnikova Metka. Pod oglednim stolpom so jih sprejeli bivši belodvorski zadružniki, ki so bili hudo radovedni, kako bo poslej z njimi. Ob zasedbi so namreč Nemci vse skupaj razpustili in razveljavili; zadruga je sicer dejansko delovala, vendar pri oblasti ni bila vpisana.

Lovrek jih je prijazno pozdravil, drugače pa je bil redkobeseden. Težila ga je odsotnost žene in dveh otrok, o katerih do danes ni vedel, kako je z njimi, ker je v zadnjem času umik pretrgal vse zveze. Videč poparjene obraze okrog sebe, se je pred odhodom ustavil pri ribniku in pomignil ljudem, naj pridejo bližje.

»Prijatelji in tovariši,« jih je nagovoril, »vem, kaj vas teži. Nocoj vam ne morem povedati nič gotovega za bodočnost, toda če bo šlo po mojem, slabše ne sme biti, kvečjemu boljše. Najprej si moram ogledati, koliko je od Belega dvora sploh še ostalo ...«

»Škode ni dosti,« je poročal dninar Martin, Lovrekov bivši sošolec, »marsikaj smo skrili. Tista govedina, upravnik, pa je tudi precej denarja vtaknil v posestvo. Odnesti ni utegnil ...«

[58]

»Tem bolje,« ga je prekinil Lovrek. »Bo obnova lažja! Veste kaj, zberimo se v nedeljo dopoldne in potem se o vsem pogovorimo!«

V naslednjih dneh je obhodil s sinom vse posestvo in si natančno ogledal vse naprave. Martin je govoril resnico. Graški oblastniki so se vsaj na začetku hoteli izkazati in urediti na Belem dvoru vzorno državno posestvo. Zelo so izpopolnili in

izboljšali hleve, uvedli nove stroje in zgradili nekaj silosov. Največ pozornosti je upravnik seveda posvetil svojemu udobju ter je stanovanje popolnoma preuredil. Omislil si je novo pohištvo in dvoje razkošno opremljenih kopalnic, kuhinjo je povečal in postavil vanjo kotle z električnim ogrevanjem. Po zaslugi partizanov, ki so popolnoma onemogočili promet, in dninarjev, ki so budno pazili, da se ni nič uničilo, je lahko začel Beli dvor novo življenje z velikimi upi.

V soboto zvečer so se po večerji pomenili najprej Gradniki sami o svojih načrtih in željah. Bojan je povedal, da namerava čim prej končati svoje šolanje na poljedelski visoki šoli in se potem vrniti med ljudstvo. Tudi oženil bi se rad kmalu, in sicer z Reziko, ki bo očetu gotovo po volji. Zardevajoče dekle je strahoma pogledovalo svojega bodočega tasta, ta pa jo je prijel za roko in jo nežno pogladil.

»To sem že dolgo slutil,« se je nasmehnil. »Ne morem si misliti boljše snahe ...«

»Jaz pa sem se bala, da sem vam prenavadna,« je zašepetala deklica in solze so ji ovlažile lepe oči.

»Meni praviš kaj takega?« se je razhudil Lovrek. »Ali ti ni Bojan nikoli povedal, kako sem se sam ženil? Ljuba si mi kakor lastna hči in ljuba boš vsem mojim ljudem. Samo da bi se že kmalu vrnili,« je dostavil s težkim vzdihom.

»Tudi midva bi se rada vzela, stric,« je priznal Jaka prostodušno in prijel Metko za roko.

»Tudi to vem že dolgo in trdno sem prepričan, da bosta dobro vozila skupaj. Vprašanje je samo, kje si spleteta svoje gnezdo ...«

»Na Stropnici, to se razume,« je odločno izjavil Jaka. »Tam sem doma in tja spadam. Metka pa se je v teh letih tudi tako navadila planin, da sploh ne mara več v dolino.«

[59]

»Težko nalogo si si izbral, Jaka! Vendar si se prav odločil. Vsi ti bomo pomagali in do jeseni morajo stati hiša, hlev in kozolec. Po mojem mnenju se boš tako in tako moral kolikor mogoče povezati z nami ...«

Potem je začel Lovrek govoriti o bodočnosti na Belem dvoru. Posestvo naj bi postalo zares zadružna last, vendar pod pogojem, da ga vodi najprej on sam, pozneje pa Bojan. Tega pogoja ne postavlja zato, ker bi hotel kovati dobiček za svojo družino, temveč zato, ker sta oba poljedelska strokovnjaka. Za obnovo bi bilo šušmarstvo najhujša napaka. A ravno v prehodnih razdobjih kaj radi grešimo. Na odgovorna mesta v proizvodnji se vsiljujejo ljudje, ki o stroki še pojma nimajo, pa povzročajo z nesmiselnimi odredbami zmedo, odrivajo sposobne in strokovno podkovane tovariše, ki bi mogli razkriti njihovo lastno nesposobnost, in ponujajo namesto dejanj besede.

»Tega v naši zadrugi ne smemo trpeti,« je zaključil. »Ti, Bojan, pohiti, kajti sam bi najrajši spet vrtnaril. Saj nisi proti temu, da vključimo v zadrugo tudi gradiški vrt, Metka? In ti, Jaka, bi lahko bil naš živinorejski odsek. Na Stropnici bi nastala naša planšarska podružnica, kamor bi poleti gonili našo živino ...«

»Meni bi bilo to zelo ljubo,« je odvrnil Jaka. »Že davno sem sprevidel, da lahko tudi mi hribovci uspevamo samo v skupnosti. Potrebujemo novo orodje, stroje, elektriko – sami si ne bi mogli ničesar omisliti, zadružno bi pa šlo … Gotovo nam bo šla na roko tudi naša nova država! Stric, jaz sem vaš človek, Metka pa gotovo tudi ...«

Dekle je prikimalo in se stisnilo k svojemu ženinu. Odkar je bila spet doma, je neprestano mislila na svoja nesrečna starša in si očitala, da je kriva njune strašne usode. Njena edina tolažba je bil močni in pogumni Jaka, ki je tudi vse izgubil, samo volje in veselja do dela ne. Ob njem se je čutila varno in mirno.

»Bojan, ti pa samo molčiš!«

»Ker se z vsem strinjam,« je rekel sin na očetovo malce očitajoče vprašanje. »Tudi te občudujem, ker tako dobro razumeš zahteve nove dobe in jih nameravaš tako razumno in hitro uresničiti.«

[60]

»Hvala ti, sin,« se je zadovoljno namuznil Lovrek, »veseli me, da me še ne mečete med staro šaro. Težko, toda lepo delo je pred nami, za katero bomo morali naše ljudi šele vzgojiti!«

Na nedeljskem sestanku so Lovrekov načrt navdušeno sprejeli in sklenili, da se imenuje nova zadruga »Beli dvor«. Kako se je še nadalje razvijala, kako prebredla začetne težave, poravnavala medsebojne spore, kako je rastla in napredovala – to je že druga povest, ki jo šele pišejo pridne roke njenih članov.

Naši prijatelji pa so doživljali tudi pozneje – kakor je to pač v človeškem življenju – žalost in veselje. Vrnili sta se Vida in Breda, toda Simona, ki je umrl z mnogimi drugimi na otoku Rab, ni bilo več nazaj. Vrnila se je tudi mučeniška mati Polonica, postarana, onemogla in duševno strta. Na Belem dvoru, kjer je živela, so storili zanjo vse, kar je bilo mogoče, pa ni vzdržala. Preblizu je bilo Gradišče, kjer jo je sleherni kotiček spominjal na Janeza in na nekdanjo tiho srečo. Ko je na jesen s pomočjo zadružnikov zrasel iz tal novi dom na Stropnici, se je preselila k hčerki … In planine so vplivale nanjo tako ugodno, da je v Metkino veliko veselje začela dobivati novo voljo do življenja. Nedvomno se bo ta še okrepila, če bo imela v naročju svojega prvega vnuka, ki ga v kratkem pričakujejo!

Bojan pridno študira ter se bo kmalu prijavil k izpitu. Vendar ga potem še vedno ne bo domov, ker si hoče nabrati izkušnje na velikih državnih in zadružnih posestvih. Lovrek in Rezika ga morda najnestrpneje pričakujeta. Lovrek bi se rad umaknil na Gradišče, kajti zadruga ga silno zaposluje, njegovo zdravje pa ni takšno, da bi mogel še dolgo prenašati težko breme odgovornosti. Rezika pripravlja balo, pri čemer ji pomaga Vida, ki bo postala najljubeznivejša tašča pod soncem. Svatba bo menda kmalu. Odložili bi jo samo, če bi se izpolnila Bojanova želja, da bi namreč odpotoval v tujino in si tam ogledal moderne načine kmetovanja. Rezika meni, da zaradi tega ženitve ne bi bilo treba odlagati, saj bi ga z veseljem spremljala. Kaže, da bo svojega ženina prepričala, koliko bolje bi bilo tako.

KONEC.

Povzetek

Objavljeno je novo najdeno, 15. poglavje mladinskega romana Gustava Šiliha Beli dvor, ki ga je pisatelj napisal po letu 1945 v Mariboru in ga od leta 1967 v rokopisni zbirki hrani Univerzitetna knjižnica v Mariboru (Ms 435). Z dodatnim poglavjem je avtor verjetno želel knjigo prilagoditi politično-vzgojnim zahtevam socialističnega časa po 2. svetovni vojni. Po ohranjenem družinskem spominu se avtor na koncu, iz osebnih prepričanj, za dopolnitev ni odločil.

Beli dvor je izšel leta 1938 in se je prodajal samo tri leta; na začetku 2. svetovne vojne je bil velik del naklade še v skladišču tiskarne in ga je okupator uničil, po vojni pa knjiga ideološko ni bila več ustrezna zaradi poudarjenega boja za zasebno lastnino – veleposestvo. Prvotna vodilna ideja romana, boj za domačijo, je s 15. poglavjem spremenjena v geslo »Brez žrtev ni niti zmage niti svobode!«, uvedeni so novi junaki – partizani – in novi motivi: zverinsko nasilje okupatorja, narodni odpadniki, maščevanje.

Rokopisni osnutek (Ms 430) razkriva, da je pisatelj prvotno nameraval dogajanje pomakniti 50 let bolj nazaj, v revolucionarno leto 1848 s pomladjo narodov, da je nameraval glavnega junaka imenovati Lovro, ne Lovrek, in napisati povest, ne roman.

Komentarji prinašajo še nekaj domoznanskih opažanj. Podatke o romanu z gledišča Šilihove družine je prispevala Majna Šilih.

Zahvale

Hvala Frenku Špilerju, ki mi je posodil prvo izdajo Belega Dvora; dr. Vlasti Stavbar iz Univerzitetne knjižnice Maribor za pomoč in podatke o rokopisih in Majni Šilih za vse podatke in družinske spomine ter dovoljenje za natis.

Viri

- Univerzitetna knjižnica Maribor, Rokopisna zbirka Ms 430 in Ms 435

Literatura

- Brvar, Bogo. Radovan Klopčič (1898–1992), Znamenite osebnosti iz Moravške doline. *Novice iz Moravške doline*, 2002/5, str. 46–49.
- Černej, Anica. Gustav Šilih, Beli dvor. *Ženski svet*, 1938/11, str. 252, 253.
- Deisinger, E[ma]. Gustav Šilih, »Beli dvor«. *Slovenski učitelj*, 31. 1. 1938, str. 307.
- Glazer, Janko. *Katalog rokopisov Univerzitetne knjižnice Maribor*, Ms 301 – Ms 600. Maribor: Univerzitetna knjižnica Maribor, 1983. tinyurl.com/3br9ewc8, 2. 1. 2025.
- Glazer, Janko. Lojze Strašnik. *Slovenska biografija*. tinyurl.com/bdzk5e8z, 26. 2. 2025.
- Gradišnik, Janez. *Naš jezik*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1986.
- Hafner, K. Šolska knjižnica. *Slovenski učitelj*, 1943/1–2–3, str. 29–31.
- Hartman, Bruno. *Kultura v Mariboru*. Maribor: Obzorja, 2001. po: Vauhnik, Pe-Fau, str. 259.
- Hladnik, Miran. Šilihov mladinski roman Beli dvor. V: *Šilih, Gustav: Nekoč je bilo jezero ..., Beli dvor*. Velenje: Ustanova Velenjska knjižna fundacija, 2018, str. 649–664.

- Hladnik, Miran. Iz spremne besede h knjigi. Beli dvor Gustava Šiliha znova med nami. *Naš čas*, 6. 2. 1997, str. 8.
- Kmecl, Matjaž. O zgodnjem utemeljevanju sodobnega knjižničarstva v mestu, o Franu Mlinšku. *Knjižnice na Šaleškem: zbornik ob 75-letnici Knjižnice Velenje*. Velenje: Knjižnica Velenje, 2009, str. 13–15.
- Kopriva, A[lfonz]. Umrl je slovenski ljudski pedagog Gustav Šilih. *Prosvetni delavec*, 20. 12. 1961, str. 4.
- Kovačič, M. Gustav Šilih: Beli dvor. *Večernik*, 16. 8. 1938, str. 4.
- Legiša, Lino. Gustav Šilih: Beli dvor. *Obzorja* 1938/11, str. 414–416.
- Medved, Mateja. Pedagoški velikan Gustav Šilih. *Šaleški razgledi* 2016–2027, str. 244–270.
- Poles, Rok in Špela. *Villa Bianca*. Velenje: Berivka, 2011.
- Poles, Rok. Sv. Andrej. *Sakralna dediščina Šaleške doline*. Velenje: Pozoj, 1998.
- *Spominski zbornik Slovenje: ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*. Ljubljana: Jubilej, 1939.
- Stropnik, Ivo. Opombe k jezikovni redakciji ponatisa. *Beli dvor.* Velenje: Založba Karantanija, Založništvo Pozoj, 1997, str. 423–440.
- Stropnik, Ivo. Urednikova beseda. Beli dvor Gustava Šiliha znova med nami. *Naš čas*, 6. 2. 1997, str. 8.
- Stropnik, Ivo. O Šilihu in jezikovni posodobitvi povesti »Nekoč je bilo jezero«. *Nekoč je bilo jezero*. Velenje: Založništvo Pozoj, 1999, str. 257–261.
- Šilih, Gustav. *Beli dvor*. Ljubljana: Karantanija. Velenje: Kulturni center Ivana Napotnika, Založništvo Pozoj, 1997.
- Šilih, Gustav. *Beli dvor*. Velenje: Ustanova Velenjska knjižna fundacija, 2018.
- Špegel, Bojana. Najlepše darilo ob prazniku – knjiga rojaka. *Naš čas*, 13. 2. 1997, str. 7.

- Vauhnik, Miloš. *Pe-Fau in XX. stoletje*. Ljubljana: Jutro, 2012.
- Žerjav, A[lbert]. Gustav Šilih: Beli dvor [ocena]. *Popotnik, časopis za sodobno pedagogiko*, 1938/3–4, str. 125–126.
- Žgeč, Franjo. Idejni in praktični program »Pedagoške centrale« v Mariboru. *Pedagoški zbornik*, Ljubljana 1928, str. 145–150.

Časopisje

- *Dom in svet, Jutro, Ljubljanski zvon, Mariborski večernik Jutra, Mladika, Naš čas, Naš dom, Popotnik, Razori, Slovenec, Slovenski narod, Tagespost, Učiteljski tovariš, Slovenski učitelj, Večernik, Ženski svet, Življenje in svet.*

Elektronski viri

- Hladnik, Miran. Nova pisarija. Wikiknjige. tinyurl.com/5x22dkcr
- Poles, Rok. Načrt upravljanja za graščino Gorica. Velenje: Muzej, 2020. tinyurl.com/3rsm6yfu
- Poles, Rok. Načrt upravljanja za grad Šalek. Velenje: Muzej, 2020. tinyurl.com/3xd3pz3z
- Poles, Rok: Načrt upravljanja za Velenjski grad. Velenje: Muzej, 2020. tinyurl.com/4mftya2z
- »Maister«. objava MO Velenje, 22. 11. 2021: Ob dnevu Rudolfa Maistra velenjskim osmošolcem knjiga Gustava Šiliha, tinyurl.com/4jrctrzz.